

B. KEMÉNY ZSIGMOND MINT KIR. TÁBLAI S KORMÁNYSZÉKI KANCZELLISTA.

Az 1837-ik évi politikai küzdelmek rég szunnyadó vágyakat ébresztettek fel Kemény kapudi magányában. A két vármegyében, hol az ifjú báró birtokainál fogva érdekelt fél volt, épen a b. Kemény-családnak egy-egy kiváló tagja nyert többséget: Alsó-Fehérben b. Kemény Dénes, Kolozs megyében b. Kemény Ferencz. Az egyiknek puritán jelleme s rendkívüli szónoki tehetsége az ellenzéki vezérséget szerezte meg; a másikat törvénytisztelte s alkalmazkodó természete miatt gyorsan emelte a népszerűség s az udvar kegye az országos elnöki méltóságba. Valószínű, hogy Kemény Zsigmond megfordult Szébenben is. Erre vall *Erdély közléte* című tanulmányában a szebeni országgyűlés mesteri rajza, melynek középpontjában gr. Bethlen János alakja áll. S ha az ifjú politikus látta rokonainak sikerét, a politikai kelepczék eredményeit s Ferdinánd főherczeg kudarcát, mért ne remélhetett volna maga számára is egykor szerepet a szabadelvű eszmék harcában, s mért ne színezte volna ki a jövőt, mely elismeréssel, hatalommal s eszméinek győzelmével kecsegtette? Komoly politikai tervek indították arra, hogy jogi tanulmányait a marosvásárhelyi királyi táblán fejezze be, honnan egykor tanára s rokonai fényes közpályájukra indultak el.

Kemény Zsigmond életének vázlatos rajzaiban a marosvásárhelyi tanulmányokról néhány homályos s ellentmondó megjegyzés szól. Az *Újabbkori Ismeretek Tárának* cikke szerint Kemény 1837-ig Kapudon olvasott s gazdálkodott, akkor az erdélyi joggyakorló ifjúság gyülekezőhelyére ment s ott maradt 1839-ig.¹ Körülbelül az *Újabbkori Ismeretek Tárának* adatait ismételte Gyulai Pál a *Vasárnapi Ujságnak* 1866-ik évi folyamában,² s Szász Károly *B. Kemény Zsigmond emlékezetében*,³ de mindegyik kiemelte, hogy Kemény egy évet töltött Vásárhelyen. Még nagyobb nyomatékka emlegeti ezt Beksics Gusztáv,⁴ s értesülése feltétlenül hiteles; neki maga Kemény beszélhetett

¹ *Újabbkori Ismeretek Tára*. V. 1853. 55. l.

² *Vasárnapi Ujság*. 1866-ik évf. 44. sz.

³ Szász K.: *B. Kemény Zsigmond emlékezete*. Kisfaludy-Társaság Evlapjai. Új folyam. XII.

⁴ Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés*. Második kiadás. 1883. 28. l.

el, miért szakította meg egy év múlva jogi tanulmányait. Hogy azonban az 1837-ik s 1838-ik évnél mely részére esik az egy évi joggyakorlat, azt csak néhány újabban előkerült adatból állapíthatjuk meg. Ezek szerint Kemény Zsigmond 1838 június 20-án már nem volt Vásárhelyen, sőt már május 25-ike előtt tett lépéseket, hogy másutt keressen magának új munkakört. Ha tehát egy egész évet töltött el az ügyvédi vizsgára való készüléttel, akkor 1837 tavaszán, körülbelül május elején esküdt fel a királyi tábla irnokai közé.

A falusi élet egyhangúsága után elég izgalmat s változatoságot ígért Marosvásárhely az ifjú kancellistának.

A város a székely szellem alkotása. Székely ügyesség vonta meg a nyílt terek s girbe-görbe utcák vonalait a kereskedelem és ipar számára. Székely ügyesség szerezte meg azokat a közmívelődési s politikai intézményeket is, melyek Vásárhelynek kiváltságos helyet biztosítottak Erdély közéletében. A régi református kollégium, a királyi tábla, egy-egy bál, megyegyűlés, vagy vásár érdekes közönséget vonzott a város falai közé. Ernyős székely szekerek, könnyed úri fogatok, füstös cigánycsapatok, bocskoros, havasi oláhok tarka vegyületben gomolyogtak Vásárhely piacán. A sürgést-forgást azonban inkább a nyugtalan székely vér idézte elő, mint az igazi üzleti szellem. A gyakorlati életelvek mögött ott settenkedett a könnyelműség, a számítás mögött a művészi kedvtelés. Mindez a városnak derült jellemet adott; még a mult emlékei is úgy tűntek fel, mintha csak az volna egyetlen hivatásuk, hogy a boldog jelennek támasztó pilléreiül szolgáljanak.¹

Kemény Zsigmond érdeklődésére elsősorban az a díszes, barokkízlésű épület számíthatott, melybe a királyi tábla tíz évvel előbb költözött. Itt terjesztették be az ügyvédek feleleteit; itt gyűltek össze ülésre a táblai elnök vezetésével az ítélőmesterek s a táblabírák. A megszokott képhez tartoztak a kilincselő, ügyes-bajos emberek, továbbá a táblai irnokok, kik kardjukat csörtetve haladtak végig a folyosókon.²

A vásárhelyi királyi tábla Erdély főtörvényszéke volt, a bíróság azonban nem állott hivatása magaslatán s nem tudta függetlenségét a kormányzék beavatkozásával szemben megvédeni. A mint az udvari kancellária magához ragadta a főkormányzék jogait, úgy kisebbítette ez viszont a királyi tábla hatáskörét. Az ellenzék, különösen b. Kemény Dénes, azt vetette a kormány szemére, hogy az igazságszolgáltatás alapjait ingatta

¹ Marosvásárhelyről becses adatokat szolgáltatnak a következő munkák: Kövály Lászlótól *Székelyhonról* (1841), Orbán Balázstól *A székelyföld leírása IV.* (1870.)

² A kir. táblára nézve a következő munkák nyújtanak felvilágosítást: 1. *Az erdélyi törvényes királyi tábla számára 1777-ik esztendőben adott Rendszabás, mely magyarra fordítottatott Maros-Vásárhelyt 1825-ik esztendőben.* Kolozsvár, 1828. 2. *Magyar pertan* Dósa Elektől. 1861. 44—46. l.

meg.¹ Nagy veszedelemmel járt ez Erdélyben, hol a jog oly különböző értékű forrásokból fakadt. A jogrend kárára nagy tere jutott így az ítélkezésben az önkénynek s az ügyvédi fogásoknak. Valószínű, b. Kemény Zsigmond benyomásait vázolta az *Újabbkori Ismeretek Tárában* b. Kemény Dénes életrajza, melynek stílusa s egész szelleme b. Kemény Zsigmond tollára vall. Az életrajz így elemzi az ifjú kancellista tapasztalatait: »Legelőbb megbotránkozott, midőn észrevette, hogy tanítói, kik a kir. táblának leghíresebb ügyvédei voltak, a törvényt, a szokást, a gyakorlatot, a döntvényeket és a felső határozatokat annyira összezavarják, hogy mikor valamely törvényes eljárást hoznak fel, maguk sem tudják, melyik a felemlítettek közül annak valódi alapja. S még inkább megbotránkozott, midőn idővel kénytelen vala meggyőződni, hogy a papírra írt s az életben használt törvény között rémítő különbség van.² « A cikkíró e kettős akadályban látta az erdélyi jogtudomány bonyodalmasságának s elvtelenségének okát.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, a mit Beksics Gusztáv említ, hogy Kemény Zsigmond kevesebb időt töltött az akták, mint a könyvek között. Elvette a törekvő irnok kedvét a tábla életétől a laza fegyelem is. B. Kemény Dénes életrajzírója is megjegyzi az *Újabbkori Ismeretek Tárában*, hogy a marosvásárhelyi királyi táblán az irnokok még a magyarországi jurátusoknál is kevesebb gondot fordítottak jogi művelődésükre, s többnyire kardcsörtetésből és tánczvígalmakon űzött rakoncátlanokodásokból állott minden foglalkozásuk. Még inkább megbomlott a rend az országgyűlés idején, mely az ítélőmestereket s a táblabírákat állandóan Szebenben foglalkoztatta. A zavart növelte az elnökváltozás is. A régi elnököt már 1837 őszén új tisztségre jelölte az országgyűlés; az új elnök, Daniel Elek pedig csak az országgyűlés befejeztével, 1838 április 5-én foglalta el székét,³ s mint Nopcsa Elek udvari kancellárhoz intézett levelében írja, pusztán erélyes fellépésével tudott rendezett viszonyokat teremteni.⁴

A királyi tábla visszaszárítását bizonyítják Kemény Zsigmond költséi műveiben az igazságszolgáltatás torzképei is. Vásárhelyi benyomások után adott Kemény mindjárt első regényében a törvényszéknek oly megalázó szerepet.⁵ Későbbi regényeiben is szívesen gúnyolta ki a tekervényes ügyvédi eljárást. Talán Gyulai Pál fontoskodó ügyvédei: Görbei és Gőri

¹ Az 1837-ik évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve. 152. l.

² *Újabbkori ismeretek Tára*. V. 1853. 52. l.

³ *Erdélyi Híradó*. 1838. 34. sz.

⁴ Az Országos Levéltárban az erdélyi udv. kancelláriának elnöki vegyes iratai közt van Daniel Eleknek Nopcsához 1838 decz. 24-én írt levele.

⁵ Lásd Izabella királyné és a remete cz. regénytervét B. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkáiban. 1914.

is Vásárhely híres ügyvédeknek köszönhetik jellemüket s gondolkozásuk módját.¹

Mindazáltal Beksics Gusztávnak az a meggyőződése, hogy Kemény Marosvásárhelyt gyűjtötte jogtudományi ismereteinek legbecsesebb elemeit. Valóban művelt jogásztársaság verődött össze a székely fővárosban. Dósa Elek maga felért egy egész akadémiával.² A híres kollégiumi jogtanár ép oly büszkesége volt Marosvásárhelynek, mint id. Szász Károly Nagyenyednek. Előadására messzevidékről tódult Erdély ifjúsága. Szónoki tehetsége s szakműveltsége vetekedett enyedi tanártársáéval. *Erdélyhoni jogtudományában* ő foglalta legteljesebb rendszerbe Erdélynek magán- és közjogi viszonyait.³ A külföldi jogi irodalommal főképp a németországi egyetemeken ismerkedett meg; innen szerezhetette gazdag könyvtárának legbecsesebb köteteit is.

A becsvágyó kancellista akarva sem kerülhette volna ki a kiváló jogtudós hatását. Még kevésbé sikerült volna ez id. Szász Károly tanítványának, hisz Dósát enyedi tanártársához elveik rokonságán kívül benső barátság fűzte. Dósa társaságában Kemény jobban megismerte Erdély törvénykönyveit, mint a királyi tábla hivatalszobáiban; itt az európai jogi irodalom magaslatairól tekinthetett az *Approbata* és *Compilata* kiválóságaira s foglalkozásaira. Beksics írja, hogy Kemény vásárhelyi jogász korában egész jogtudományi könyvtárt olvasott végig s tanulmányait nagyszámú jegyzeteiben foglalta össze. Valószínű, hogy az áttanulmányozott jogi művek nagy része Dósa Elek könyvtárából került ki, mely körülbelül félezer kötetből állott.

Marosvásárhely azonban nemcsak jogi ismeretekkel gazdagította Kemény Zsigmondot, hanem mozgásba hozta költői kedélyét is. Az ifjú bárót nem igen csábították irnoktársainak zajos mulatságai, de azért érzésvilágát mélyen foglalkoztatta a városnak s vidékének társadalma. A közelben volt gróf Teleki Domokosnak gornyeszegi kastélya, a Maros mentén meg fel egészen Vécsig itt is, ott is lakott egy-egy Kemény báró.

Különösen gyengéd érzelmek vonzották az ifjút a Maros völgyének egyik érdekes pontjához: Malomfalvához. Itt — nem messze Vásárhelytől — a Maros partján meredek ormon állott b. Kemény Pál udvarháza. A földszintes úrilak szerényen húzódott meg a magaslat tetején, de a ki a bőséget többre becsülte a fénynél, a kedélyt és szellemet a kimért udvariasságnál, az kedves emlékekkel távozott Malomfalváról. B. Kemény Pál otthonában tanyát üthetett a honfiúi bánat, politikai ábránd s gondtalan öröm, csak az unalomnak nem jutott helye; messzire

¹ Gyulai Pál.

² Dósa Elek életrajzát Koncz József állította össze *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története* (1896.) című munkájában. 355—377. l.

³ Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. I. Közjogtan. II. Magánjogtan. III. Pertan.* Kolozsvár, 1861.

elűzte onnan az érdekes vendégserég, a házigazdának eredeti egyénisége s nagy családja.¹

Mióta Kemény Zsigmond felesküdt a királyi tábla irnokai közé, kedvelt vendége volt a malomfalvi b. Kemény-családnak; egyetlen külsejét senki sem rótt fel bűnül, ellenben mindenki becsülte nagy műveltségét. Egy baleset még bensőbbé tette a szíves viszonyt. Kemény Zsigmond egyszer Vásárhelyt kificzámította karját. Elhagyatottságában kettős örömmel engedett rokonai meghívásának, Malomfalvára költözött, hol Kemény Pálné báróné részesítette gondos ápolásban. Heteket töltött ekkor a kedves családi körben, felgyógyulása után pedig szinte állandóan ott maradt s ritkán rándult be Vásárhelyre.

A magaslat, melyen b. Kemény Pál udvarháza állott, Kapudra emlékeztette Kemény Zsigmondot. Gyönyörű kilátás nyílt innét a gazdag völgyre, hol a Nyárad a Marossal egyesül; a széles látókört zöld hegyek, távoli kék csúcsok, a Hargita s a görgényi havasok szegélyezték. Egyébként Kapud teljesen ellentéte volt Malomfalvának. Ott Keményt komor csend, lemondás vette körül, itt élénk mozgalom és derült életnézet.

Érdekes tanulmánytárgyul kínálkozott magának b. Kemény Pálnak egyénisége. Szelleme hajlott a cynismusra, de azért rajongásig szerette hazáját s egyházát; értük, mint ellenzéki politikus s a marosvásárhelyi kollégium főgondnoka, a legnagyobb áldozatokra kész volt. Erőszakosságát jó szíve fékezte. Szenvedélyes természete heves politikai harcokba sodorta; évek óta állott közkereset alatt. Szerette a jó életet, de főélvezete a szellemes eszmecsere volt. Barátai s vendégei főképp a szellemi arisztokrácia köréből kerültek ki. Legbizalmasabb barátja id. Szász Károly, egykori tanuló társa volt, kinek nemes jelleme a legválságosabb pillanatokban is uralkodott a báró szenvedélyein. Gyakran megfordult Malomfalván Dósa Elek, a hű politikai bajtárs. Sűrűn ellátogatott Vásárhelyről Bolyai Farkas, a lángeszű matematikus is, ki merész bölcséletével a végtelenség titkait kutatta. A különcz tudós gyakran magával ragadta a társaságot, mikor képzelete az ég és föld között csapongott, s az emberről, mint egy magasabb egység részéről beszélt.² Legnagyobb mozgalmat idézett elő az udvarházban a hét gyermek, kik közül hat leány s egy fiú volt.

A malomfalvi társaságban Erdély szellemi vezérei nyilatkoztak a politika, irodalom s tudomány kérdéseiről. Gondolataikból valami magasztos életnézet alakult ki. Mindnyájan nagy eszmékért küzdöttek s eszményeikért mindent kockáztattak.

¹ A malomfalvi b. Kemény-család életére s a b. Kemény Zsigmondnak Malomfalván töltött napjaira vonatkozó adatok b. Kemény Pál unokájától, Léczfalvi Gyárfás Endrétől, származnak.

² V. ö. Koncz József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története.* (1896.) 271—338. l., és Bedőházi János: *A hét Bolyai.* 1897.

tattak. Minél többször elemezte Kemény az érdekes egyéniségeket, annál inkább meghódolt nemes rajongásuk előtt. Így vett részt világnézetének kifejtésében mindaz, a mi szépet és nagyot Erdély gondolt és érzett.

A malomfalvi társaság főgyönyörűsége a magas röptű gondolat s a szép tett volt. Mennyi ösztönt adott e szellemi légkör Kemény Zsigmondnak a gondolkodásra és munkára! Hitelt érdemlő adat szerint sokat tanult és írt Malomfalván. Itt írta azokat a cikkeket is, melyekkel az irodalomban fellépett. Talán épen id. Szász Károly és Dósa Elek helyezték el az ifjú báró dolgozatait a *Nemzeti Társalkodó*ban. Becses emlékei ezek a forrongó lélek világának.

Az első cikk a *Nemzeti Társalkodó*nak 1837 december 5-iki számában *Gondolatok* címmel jelent meg.¹ Itt Kemény az egyéneknek, nemzeteknek s az emberiségnek életéről nyilatkozik; kilencz gondolattöredéke tulajdonképen világtörténeti tanulmányainak s közvetlen megfigyeléseinek visszhangja. A második cikk, mely az 1837 december 25-iki szám elejét foglalja el: *Két levél a bajviadalról*.² Az első levelet Kolostori írja Gyerőhöz, a másodikat Gyerő Kolostorihoz. Az első levél szerint a párbaj a középkori világnézet terméke és semmiképen sem illik a jelenkorhoz. A második levélíró a jelenkori párbajnak lélektani alapját keresve, a társadalmat támadja, mely sem műveltségével, sem törvénykönyvével nem biztosította a becsület védelmét s ennél fogva az élet kockáztatására kényszeríti az megtámadott becsületet.

Már Kemény első irodalmi dolgozataiban jelentkezik az erklőcsi és történelmi felfogás összhangja, a történeti tragédiáknak és regényeknek éltető lelke. Már itt feltűnik a későbbi publicistának éles dialektikája. A fiatal cikkíró szereti a nagy történeti távlatokat, de valójában igazi elemző tehetség, a mely a látszat mögött a rejtett okokat s a bonyolult lelki jelenség mögött az egyszerű elemeket kutatja. Gondolkodásában van valami a kornak képzelt és valódi világfájdalmából. Szeme szinte keresi az ellentéteket s gyorsabban meglátja az árnyékokot, mint a fényt. A komor hangulatot még enyhíthetné az előadás könnyedsége, de az író valósággal meggyöttri a nyelvet s örökös harczban van a formával.

Még határozottabban domborodik ki Kemény Zsigmondnak ifjúkori egyénisége *A mohácsi veszedelem okairól* című értekezésében. E dolgozat közlését a *Nemzeti Társalkodó* 1838

¹ A cikk »Kemény 'Sigmund« aláírással a *Nemzeti Társalkodó*nak második félévi folyamában a 364—366. lapokon jelent meg.

² A levelek, melyeknek képzelt szerzői a Magyar-gyerő-monostori Kemény bárók előnevén osztottak meg, a N. T.-nak II. félévi folyamában a 385—393. lapokat foglalják el. A cikk alatt Kemény Zsigmond neve áll.

márczius 13-án kezdte meg s az április 3-iki számban végezte.¹ Keletkezését tehát vagy 1838 elejére, vagy Gyulai Pál nézete szerint 1837-re kell tennünk. Keményt történeti értekezésében a nagy nemzeti katasztrófa foglalkoztatja, ugyanaz a kor, melynek rajzát Kapudon a *Historiai töredék* első részében állította össze.² Mikor az író a mohácsi veszedelem okait kutatja, tulajdonképen kapudi tanulmányainak végső eredményeit összegezi. Értekezésének anyagát nagyrészt a *Historiai töredék* s így közvetve Engel történeti műve szolgáltatta, de teljesen új az adatok csoportosítása, a szerkesztő erőnek első határozott jele. Itt már minden adat arra vonatkozik, miként döntötte romlásba a magyar oligarchia a magyar nemzetet. Ezt a gondolatot magyarázza a középkori magyar oligarchia története, a II. Ulászló és II. Lajos uralkodása alatt tartott országgyűlések rajza s a királyi hatalom főeszközeinek: az országtanácsnak, kincstárnak s hadseregnek jellemzése. Ez alapgondolat világánál Kemény előtt a nemzet múltjából egy nagyarányú tragédia bontakozik ki, melynek mozgatói az önző oligarchia, az árnyékkirályság s az edzett török faj. A történetírói s költői érdek mögött még politikai cél is lappang. A fiatal történetíró, míg a nemzeti süllyedés bölcséletét kutatta, valójában saját korára gondolt, »a hon értelmi, erkölcsi és nemzeti újjászületésének fáradságos munkájára«, s a halál képével életre, a pártviszály jeleneteivel összetartásra akarta buzdítani nemzetét.

Kemény Zsigmondnak lelkes történeti rajza teljesen összhangban volt a malomfalvi társaság szellemével. Itt a kritika nem sok ügyet vetett az értekezés fogyatkozásaira, az előadás egyenetlenségére, annál szívesebben emelte ki a cikkíró kiválóságait. Szász Károly püspök feljegyzése szerint id. Szász Károly is büszkeséggel s szeretettel beszélt tanítványának első fellépéséről, s nem győzte dicsérni a történelmi értekezésben a lélektani felfogást, a bölcséleti tartalmat s a költői alakítást.³

Malomfalván tervezte s kezdte meg Kemény Zsigmond első nagyobb költői alkotását, *Izabella királyné és a remete* című regényét is. Képzletét, mint egy évvel előbb, újra Martinuzzi tragédiája s Erdély végzete izgatta. Nem véletlen, hogy az ifjú költő néhány megrázó esemény színhelyét éppen azt a szép völgyet választotta, melynek képe oly kedves emlékekkel nyomódott lelkébe. A regényben Martinuzzi párthívei s ellenfelei a Vásárhelytől Nyárádig terjedő síkon ütik fel sátraikat; a lángeszű államférfiú itt babonázza meg beszédével az országgyűlést; hívei itt rombolják le Handorf házáat, s a diadalmas

¹ Az értekezés a *N. T.*-ban az 1838-ik évfolyam első felében a 11., 12. és 13. számban a 89—93., 97—101. s 105—110. lapokon foglalt helyet.

² A »*Historiai töredék*« *B. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái*-ban jelent meg. 1914.

³ Szász Károly: *B. Kemény Zsigmond emlékezete*. Kisfaludy-Társaság Evlapjai. Új folyam. XII.

párttöredék itt mutatkozik be egy nyárádtői kocsmá keretében.¹ Így szövődtek a költői alkotásba a környezet benyomásai.

A hosszú együttlét mind több meg több szállal kötötte Kemény Zsigmondot Malomfalvához. Rokonai szinte családtagnak tekintették. Különösen gyengéd viszony fejlődött Zsigó báró s a fiatal Póli bárónő között.

A bárónő tizenhetedik évéhez közeledett, mikor Kemény Zsigmonddal megismerkedett. Törekény természetén a leánykor varázsa ömlött el, arcvonalait a szellem jelei tették vonzókká; voltak, kik nagy, kék szemét tartották különösen szépnek. A bárónő legszebb ékessége mégis átható értelme s a köznapin felülemelkedő gondolkodása volt. Nemesen gondolkodott a nő hivatásáról, erkölcsről, hazáról; később is, mint feleség és anya egyaránt tudott erélyes és önfeláldozó lenni. Zsigó báró sokat foglalkozott fiatal hugával, s a bárónő később is hálával emlegette, hogy Kemény Zsigmondtól tanult meg gondolkodni.

A baráti viszonyoknak e meghatározása is azt mutatja, hogy a két fiatal lélek sok időt töltött egymás társaságában. Mennyi alkalmat nyújthatott nekik a bizalmas együttlétre a hatalmas nagy park! Hányszor sétáltak együtt a gyümölcsösben, hányszor pihentek meg a fenyőfák alatt, miközben az ifjú költő az eszmék rengetegén vezetett végig barátnéját! Egy ilyen séta emléke sokáig megmaradt Póli bárónő emlékezetében. Ez alkalommal a Maros partján haladtak egymás mellett, s Kemény nagy csomó írását levelenként hajigálta a rohanó folyóba. A bárónő védelmébe vette az iratokat, de kérő szava hatástalan maradt. Mikor Kemény az utolsó levelet is a habok közé dobta, így szólt:

— No balga leány, ez aztán igazán bolondság volt.

A széplelkű leány a nehézkes külső mögött is felfedezte s nagyra becsülte a rendkívüli szellemet, de vonzalma nem lépte át a tisztelet s őszinte rokonérzés határát. Ezt árulják el azok a szép sorok is, melyekkel a nemes nő szív, mint síri virágokkal kereste fel a boldogtalan költő sírját.

— Bocsásson meg — szól a költő öcscséhez, Jánoshoz intézett levél — ha soraim által alkalmatlanságára esem! Nem tudtam megállani, hogy az általam oly nagyon becsült Zsigó halálánál részvétem ne nyilvánítsam! Annyit volt szülőim házánál, hogy úgy tekintettem hajdan, mint idős testvért s igen hálásan emlékeztem később is reá; tőle tanultam legelőbb gondolkodni.²

De vajjon a szél egyformán ingatja-e meg a fák leveleit, s ugyanaz a viszony egyformán hat-e a különböző egyéniségekre? Kemény Zsigmond, ki egész életében rajongó tisztelője

¹ Lásd az *Izabella királyné és a remete* című regény töredékeit B. Kemény Zsigmond összes műveinek V. kötetében (1897.) s B. Kemény Zs. hátrahagyott munkáiban. (1914.)

² Léczfalvi Gyárfás Domokosné szül. Kemény Póli bárónő levele a b. Kemény-család pusztakamarási levéltárában van.

volt a nőiségnek, aligha csak tanítványát látta távoli rokonában. Talán először érezte egy kedves leány közelségének varázsát, ki rokonérzéssel vonzódott hozzá. Aztán Kemény költő volt, gyönyörködött a feslő bimbóban is; mennyivel inkább érdekelhette lelkét a fiatal leány, ki napról-napra új meg új érzésekkel s eszmékkel lepte meg! Mély kedélye mindig vágyott a családi boldogság után, egy kis zúg után, hol gyöngéd nő szeretete védi az élet viharaitól. Miért ne suhantak volna lelkén át ez ábrándok a szép családi körben? Erre mutat az a bizalom is, melylyel a zárkózott jellem távoli rokona társaságában megnyílt.

Póli bárónő nem is sejtette, mi megy végbe az ifjú költő lelkében; azok közé a nők közé tartozott, kiknek szíve csak egyszer szeret, de aztán rendíthetetlenül ragaszkodik szerelmének tárgyához. Az ő szíve is akkor szólalt meg, mikor a malomfalvi udvarházban feltűnt Gyárfás Domokosnak, a későbbi ellenzéki népszónoknak férfias alakja. A bárónő 1838 végén váltott jegyet szíve választottjával. Ekkor már Kemény Zsigmond elköltözött Marosvásárhely vidékéről, de úgy látszik, valami még egyszer visszahozta Malomfalvára. Talán épen a bárónőtől akarta megtudni a valót. Ekkor fejlődött ki köztük a következő párbeszéd.

— Csakugyan megy maga férjhez Gyárfás Domokoshoz?
 — Igen.
 — Gyárfás Domokos szép ember.
 — Az.
 — Mondják, hogy ügyes ember is.
 — Az. De értse meg, Zsigó, hogy nem azért megyek hozzá, mert szép, sem azért, mert ügyes, hanem azért, mert szeretem.

Ezek után nem alap nélkül bosszantotta feleségét Gyárfás Domokos azzal, hogy ő volt Kemény Zsigó első szerelmének tárgya; de érthető az is, hogy Gyárfás Domokosné sohasem vállalta el ezt a szerepet. Úgy látszik, Kemény Pólika bárónő mélyebb hatást tett Kemény Zsigomdra, mint gondolta. A mély kedélyű ifjú titkolt ábrándokkal vette körül az együtt eltöltött szép órák emlékét. Magános óráiban, költői munkája közben gyakran megjelent képzelete előtt a leányos termet, a dús fürtökkel körülvett, szellemes arcú s a nagy kék szem mély tekintete. Úgy tetszik, mintha az ifjú költő az érdekes ábrándképet másolná, mikor első regényének elején egyik nőalakját, Hedviget, néhány vonással vázolja elénk. Mintha malomfalvi emlékek rejtőznének e leírás mögött.

— S valósággal nem is közszerű szépség volt Hedvig. Legvonzóbb szögarcz, arany haj pazérul dús fürtökben, sötétkek szem, hol annyi kedély s szendeség közt bizonyos túlvilági ihletettség merengett, hattyúnyak s termet, bájos önmagában,

kétszer az azon bevégeztség előízetében, mit pár év oly kétség-telenül hozand meg.¹

Közvetve talán ez az ábrándos viszony is ösztönözte Keményt arra, hogy minél előbb megszerezze a gyakorlati élet-pályákra szóló belépőt, az ügyvédi oklevelet. A főök mégis az volt, mit Beksics Gusztáv említ. Egy évig foglalkozott Kemény Zsigmond jogi tanulmányokkal, még pedig oly komolysággal, hogy jogi műveltsége magasan felülmúlta a királyi táblai vizsgálatok mértékét. Folyamodott tehát, hogy bocsássák az ügyvédi vizsgálatra. A királyi tábla ragaszkodott a formákhoz, követelte a két évi gyakorlatot s nem teljesítette a kérést. E pedantériában talán már az új elnök erélyessége jelentkezett. Keményt mélyen sértette a rideg eljárás, kilépett a királyi tábla kötelékéből s — Beksics Gusztáv értesülése szerint — bosszúságában összes jogi jegyzeteit a Marosba dobta.² Ennek a jelenetnek volt szemtanuja Kemény Pólika bárónő.

Ez a jelenet az 1838-ik év májusának elején játszódott le, mert már május 25-én megérkezett a főkormányshékhöz Kemény Zsigmond folyamodása, melyben a főkormányshéki irnokok közé való felvételét kérte.³ A kérést elég gyorsan intézték el, s már június 20-án fel is esküdt Kemény Kolozsvárott a guberniumban.⁴

Sok becses emlékekkel távozott Kemény Zsigmond a Maros völgyéből; gazdag jogi ismeretek, felemelő hatások, nagyarányú költői tervek foglalták el lelkét. Tavaszai pompába öltözött a gyönyörű vidék, mikor Kemény tőle búcsút vett. A Maros és a Nyárad habjai zöld rétek közt csillogtak, a mezőkön munkás nép sürgött, a malomfalvi kertben meg virágzó orgonabokrok közt dalolt a madár. Minden maradásra biztatta az ifjút, csak nyugtalan szelleme űzte tovább ismeretlen, nagy feladatok felé, melyeket az élet tartogatott számára.

Kemény Zsigmond ellenérzését a kormányshékkal szemben bizonyára enyhítette az, hogy a szebeni országgyűlés törvényes kormányt adott Erdélynek, de azért alig gondolt arra, hogy életét hivatalszobákban morzsolja le. Valószínű, inkább tanulmány kedvéért s jobb terv hiányában lépett a guberniumi irnokok karába. Érdeklődésének elég anyagot szolgáltatott Erdély legfőbb kormányzó hatósága. Gyakran megfordulhatott

¹ Az *Izabella királyné és a remete* című regény töredékei *B. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkáiban*. 1914.

² Beksics Gusztáv idézett munkája. 29. l.

³ Országos Levéltár. Erdélyi kormányshék. 1838-ik évi 5169. sz.

⁴ Az Országos Levéltár erdélyi osztályában az *Album cancellariae majoris scribarum ac juratorum notariorum reg. gubernialium* című könyv első kötetének 366-ik lapján Kemény Zsigmondnak következő, sajátkezű bejegyzése áll: »Anno 1838 die 20 Junii praestito solito juramenti sacramento in numerum cancellistarum regio. gubernalium adscriptus sum. Sigismundus Kemény (reformatus).«

a gazdag levéltárban, mely érdekes visszapillantást engedett Erdély történetébe. Később is keresett itt iratokat Wesselényi számára, majd meg Toldynak ajánlotta fel, hogy a kormány-szék levéltárából szívesen küld neki adatokat.¹

Minél jobban megismerte Kemény a kormány-szék szellemét, annál inkább meg kellett győződnie arról, hogy romantikus világnézete itt nem számíthat sikerekre. Láta a kegyhajhászás ezer változatát; látta a lelkes ifjút, ki csekély előmenetelért legszentebb eszményeit tagadta meg; látta a törtetőket, kik kíméletlenül tiporták el az útlejtőn állókat. A sötét képek ép úgy lehangolták kedélyét, mint a hogy elkésécskítették barátját, Farkas Sándort, ki tizenhatsz év kancellistasága után szinte utálattal jegyzi fel naplójában hivatali pályájának emlékeit.² Barátjának sorsa valóban nem volt kecsesítő. Éveken keresztül hátrátételt szenvedni, mint az önértetnek s a legnemesebb ábrándnak áldozata, ép oly nehéz feladat volt, mint önbecsülés nélkül érni el a hatalom csúcsait.

A kolozsvári társaság élete is sokkal tartalmatlanabb és üresebb volt, mint az 1834–35-ik évi országgyűlés idején. A nagy politikai mozgalmak hiányát nem tudták felejtetni a bürokrácia tüntetései s a szalonok hamis örömei. Annál inkább hatalmába kerítette Keménynek egész valóját az irodalom. Czikkei figyelmet ébresztettek iránta a kolozsvári írókörökben, s az ifjú író több rokonlélekre talált régibb ismerősei között. Az előkelő társaság szemében is nagyot nőtt a könyv tekintélye. A kolozsvári hölgyek olvasótársaságot alkottak s egyaránt lelkesedtek Bulwer s Jósika regényeiért. P. Horváth Lázár hite szerint alig volt művelt nő Erdélyben, ki nem érdeklődött b. Jósika Miklós írói pályája iránt.³ Valóban Jósika ekkor állott költészetének tetőpontján. Az *Erdélyi Híradó* diadallal jelentette 1838-ban, hogy a kiváló regényíró művei már új kiadásra szorulnak, s hogy *Az utolsó Bátor* az Akadémia nagy jutalmát nyerte el.⁴ A kolozsvári színpad is gyakran szolgált magasabb irodalmi czélokat, midőn Shakespeare, Hugo, Schiller, Kisfaludy s Vörösmarty drámái kerültek színre.⁵ Ily benyomások között mind határozottabban ébredt Kemény költői hivatásának tudatára, s a költészet varázsa mellett elhalványult a hivatalszobák szürke reménysege. Hogyan is illett volna az ifjú költő a kormány-szék világába, mikor egy-egy vállvergetésért nem cserélte volna el

¹ L. Papp Miklós: *B. Kemény Zsigmond levelei b. Wesselényi Miklós-hoz*. Életképek. 1876. 46. és 47. sz. és Pais Dezső: *B. Kemény Zsigmond levelei Toldy Ferenczhez*. Akadémiai Értesítő. 1910. 485. l.

² *Böloni Farkas Sándor naplója*. Kolozsvári nagy naptár. 1885. 60. l.

³ Petrichevich Horváth Lázár: *Kaleidoskop*. 1842. Második rész. 5. és 17. l.

⁴ *Erdélyi Híradó*. 1838. II. évf. 19. és 23. sz. (szept. 19. és 26.)

⁵ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színház története*. 1897. 340. l.

költői terveit, s mikor alig várta az éj óráit, hogy megkezdett regényén dolgozhasson!

Kemény érzelmein lassanként úrrá lett a romantikus vágy. Néhány hónap mulva nyűgnek érezte a hivatalt s kicsinyes környezetéből más világba vágyódott, hol a költészet szabja meg az élet formáját. Sóvárgásának irányt eszményképe, Goethe, adott, hisz Európát még mindig bűvöletben tartotta a nagy költő hatása, s Goethe szellemét idézgette fel a német romantika is. Így tűnt fel Kemény terveiben mind gyakrabban Bécs s a német műveltség, melynek oly sokat köszöntek barátai s tanárai.

A csábító tervekre döntő hatással voltak a malomfalvi hírek is. Kemény Póli bárónő eljegyzése sok szép ábrándot tépett szét a mélykedélyű ifjú lelkében. Kemény Zsigmond jól tudta rejtegetni érzelmeit, de titkolt szenvedélyén még sem tudott teljesen uralkodni, mikor 1838 végén Kemény Póli bárónőtől magától hallotta meg a valót. Abban a párbeszédben, mely közte s Gyárfás Domokos jegyese közt folyt, a csalódott szív bánata s a mellőzött vetélytárs szemrehányása szólalt meg. Vesztett ábrándjaira célozhatott Kemény Zsigmond Wesselényi báróhoz intézett levelében, mikor Erdélyből való távozásának indítókait így elemzi: »1834-től 38-ig törvényt és történelmet tanul-tam. Akkor oly kedvetlen viszony mián, mely egy ifjú életébe igen, de nem levélbe való, otthagytam Erdélyt, a guberniumot s tanulmányaimat. Bécsbe költözém.«¹

PAPP FERENCZ.

¹ Ferenczi Zoltán: *B. Kemény Zsigmond levelei b. Wesselényi Miklóshoz*. IK. X. 1900. 356. l.

ERDÉLYI JÁNOS LIRAJA.

Most száz éve, hogy a magyar népköltészet első alapos ismerője, a pataki bölcsész, Erdélyi János született. Az a közel félszáz esztendő, mely halála óta eltelt, változatlanul bizonyította irodalmunk történetében kijelölt helyét. A méltatók egyike sem túlozta jelentőségét, de nem is vonta meg elismerését attól, a ki a népies iránynak nem költészetével, hanem gyűjtő és méltató munkásságával megalapozója, a műbölcséletnek pedig, mint a korában legnépszerűbb német philosophus követője, jeles magyar munkása volt. A mit a magyar népköltés ügyéért tett, az volt maradandóbb, mert hatásában jelentékenyebb. Elsőül hirdette nálunk, hogy a nép költészetének kutatását az irodalmi szemponton kívül és ennél is jobban követeli az, hogy belőle ismerhetjük meg a nép lelkét, ez vezet minket a nép belső világához.¹ Régibb és lappangó, elszórt népköltési gyűjtések után elsőnek adott elméletileg is megalapozott, némi rendszert is feltűntető gyűjteményt az irodalom s utóbb a folklore munkásainak kezébe. Az úttörés nehéz munkájában jó irányban indult s azért, a mit dolgozott, becses.

De nem jelentéktelen a philosophus munkája sem. Élete példájában Beöthy Zsolt az igazságkeresés életképét látja² s az egykorú két bölcsészeti áramlat aesthetikai irányú emelkedését Erdélyi Jánosnak is tulajdonítja. A pataki évek tudományos munkáját eddig nem ismert, részletes adatokkal s életrajzi vázlattal legutóbb Rácz Lajos ismertette,³ a ki Erdélyi tanszékét ma betölti. Kevésbé méltatták, inkább csak emlegették a kritikust, a kit sokan Bajzánál is szigorúbbnak tartottak, de a ki mindenképen a legképzettebbek közé tartozott. Csak ifjúkorának eszményeiről nem esett szó, első sikereinek szerzőiről, egész munkásságának legkevésbé méltatott részéről, arról, hogy Erdélyi lírikus is volt. Pedig költészete abban a korban, midőn az *Athenaeum* körül a költők egész kis serege csoportosult, s a tehetségeknek egész sora tűnt fel, épen nem volt jelentéktelen. Érdemes bizonyítéka ennek, hogy az Akadémia már 1839-ben, alig huszonötéves korában, s három évre

¹ *Népdalok és mondák*. II. 1847. 375—376. l.

² *Erdélyi János*. 1897. (M. K. 631. sz.) 40. l.

³ *Erdélyi János Sárospatakon*. Uránia, 1913. 159. és 196. l.

rá a Kisfaludy-Társaság, költeményeiért választotta tagjai közé. Versei ott jelentek meg, a hol csak a hivatottakat látták szívesen, s olyanok munkáival egy kötetben (*Árvizkönyv*), a kiket azóta halhatatlanjaink közé sorolunk. Méltó tehát, hogy a lírikusnak helyét is megpróbáljuk kijelölni irodalmunk történetében. Toldy Ferencz ugyan először úgy ítélte róla, hogy »költeményeiben darabos s a formát tartalmával tiszta összhangba hozni nem bíró«,¹ de utóbb, a költészet kézikönyve második kiadásában² már »legjobb dalköltőink« között emlegeti, s elég még azokra a lelkes sorokra hivatkoznunk, melyekkel a *Nemzeti Almanach* megjelenésekor (1841) a *Figyelmező* bírálója³ »kisdéd dalairól« szól, melyek »szívből ömlenek 's szívhez szólanak« s melyek egyike-másika az ő »geniális eredetiségét« viseli magán. Elbeszélő költeményeiről ugyanez a cikk kevésbbé elismerően nyilatkozik. Van, a melyik ezek közül is népszerű maradt. *Mátyás, a szántó cz.* regéje a legolvasottabb versek egyike. *Szondi Drégelben cz.*, az ötvenes évek elején írt balladáját már inkább csak a Czuczor és Arany balladáihoz fűző tárgyi kapcsolata⁴ tartotta fenn, de így is az ismertebbek közül való, s nem tűnt el nyomtalanul az a verse sem, mely az 1458-iki *Választógyűlést* énekelte meg. Mégis, még mielőtt a Kisfaludy-Társaság a *Népdalok és mondák* szerkesztésével megbízta, az egykorú kritika a dalköltőt, a lírikust becsülte benne legtöbbre;⁵ az benne mint költőben a legértékesebb is.

Fellépésekor líránk, Vörösmartyt, Czuczort és Bajzát kivéve, tehetséges epigonok kezében volt. Idegen hatások erős nyomai, némi dagályosság és sok irrealitás jellemezték. Lelket csak a hazafias hang adott belé. Ez kötötte az előbbi generációhoz, a már érettebb korú költőkhöz, a kiknek eszméit, az előbb európai szintre emelkedő költészet nemzeti karakterra való törekvését átvette, de tovább nem fejlesztette. Öntudatlanul kapcsolódott bele e törekvés a romantizmus mind erősebben fuvó áramlatába, mely költészetben és politikában egyként felszabadulást hirdetett. »Romantizmus nincs hazaiság, nemzeti sajátságok nélkül« — írja maga Erdélyi.⁶ A sentimentalitás vonás, mely a regényessel velejárt, líránkban még a XVIII. század hagyományaként megvolt.⁷ Ezek, és némi történeti érzék, jellemzik a harminczas

¹ *Irodalomtörténet rövid előadásban*. Pest, 1864—65. 379. l.

² 1876. V. 44. l.

³ Az —y jelzés vagy Vörösmartyt, vagy talán szintén Toldyt rejti. *Figyelmező*, 1840. 756—758. l.

⁴ Greguss—Beóthy, *Magyar Balladák*. 1909⁶. 130. l.

⁵ L. pl. a *Figyelmező* 1840. 73. és 804. hasábj.

⁶ Erdélyi, *Tanulmányok*. 1890. 502. l.

⁷ Császár E., *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. 1913. 41. l.

évek vége felé költészetünket. Ezek a vonások adják Erdélyi János első költeményeinek rajzát is. Van történeti érzéke, mint az eposzírók mellett Bajzának s a szintén inkább lírai természetű Garaynak. Fordít Uhland és Victor Hugo költeményeiből. Epigrammái telvék líraisággal, mint a hogyan *Az epigramma theóriájá*-nak szerzője a martialisi epigrammával szemben alig egy évtized előtt (1828) azt hirdette, hogy »a romlatlan ízlés örökre kedvesebb táplálékot fog lenni a görög sentimentál darabokban«. Erdélyi a műfaj nevének megfelelően csak feliratokat írt distichonokban, a melyekben meglehetősen gyakran van (*Széphalmon, Szivárvány, Kosciuszko, Byron, Rousseau*), de szellemes gondolat alig. És a forma mesteréhez, Bajzához, köti őt e közös felfogáson kívül, melynek alkalmazása — ha a *Kor és nagyság* cz. epigrammájának első két sorát meggyőződésből, őszintén írta — öntudatos, helyzetdallainak, költészete első éveiben (1835—1838) született, egész kis sorozata. A nő kissé romantikus tiszteletében (*Hölgyeinkhez*) talán inkább Garayval rokon.

Bajza költészetéről azt tartja egyik méltatója, hogy az sohasem igazi, tiszta líra, hangulatai üdeségét megaszalta a megfontolás.¹ Ez a helyzetdallok kisebb hatásának philosophiája is: a mások érzelmeinek másodlagos elképzelése, átgondolása nem hathat eléggé, mert alapja nem igazi érzelem. Eredménye csak formai szépség lehet. Ide jutott Erdélyi János is. Bár nála érzései a helyzetdallokon is átc sillannak, sokban egyezik Bajzával. *Álom* cz. költeményében (nem levő) felesége halott gyermekét a mennyekben látja és mosolyog. *Botjához a' holdus* keservesen panaszkodik egymásra utalt sorsukról: egymást elhagyva letörnének, elesnének. Hogy a *Kis lány' dala*, mely Czuczor *Falusi kis leányára* is emlékeztet, a harminczas években vándorthéma lehetett, arról már esett szó.² *A' holdhoz*, miként Bajza, Erdélyi is elénekli a maga dalát, mely azonban kevésbé érzelmes. És ha Bajza 1834-ben a lengyelek emlékére megírja *Apotheosis*-át, két évvel utóbb Erdélyi is azokra üríti boros kupáját (*Szüreten*) Tornyán, a kikkel — hűs észak felé — egy bort ittunk és Bécset együtt vívtuk. Az északi szél is (*Éjszakra*) a balsorsú nép nyögéseit hozza hírül. Csakhogy Bajza sokkal nagyobb művész. Erős színérzéke, tájfestő tehetsége nyomait Erdélyi ez első verseiben hiába keressük. Csak egyben éri utol azt, a kit mesterének mondhatunk: versei formájában, s a mi velejár: dallamosságban.

Formaművészetének jellemző példája, hogy a szonettet, nálunk Kazinczy korának kedves műfaját, legjobb bizonyítékát a classicismus ama »fegyelmének«, szabályosságának,

¹ Farkas Zoltán, *Bajza József élete és művei*. 1912. 27. l.

² Dobóczki Pál, *A kis lány baja*. E. Ph. K. 1912. 560. l. — L. még Erdélyi, Pályák és pálmák. 1886. 187. l.

melyet Erdélyi maga is említ¹ s a melyben a természeti szép egyik formáját látja,² kedvvel műveli. Szemere Pál, e műfaj legnagyobb magyar mestere, a művészi formán kívül, melyet trochausban is emleget³, s melylyel könnyedség jár, a szonettban lelket keres. A mit Kölcsynek is szemére vet,⁴ azt elmondhatná Erdélyi szonettjeiről is: van bennük lélek, érzés, de nem a költőé. Nagyon objektivek, inkább bölcselők, mint érzelmiek s itt-ott epigrammai hatásra törekszenek. A szonett igazi hangján csak egy — a *Lugasban* — szól. Hazafias érzéseknek azonban, mint nála (*Történetünk*), nem formája a szonett, az irányzatosság pedig — még ha helyes is — nem fér össze a művészi, kiképzett formával. (*A' kor' átka.*) A formának kétségkívül ura Erdélyi is. Verseit már költészete első éveiben is — szonettjeinek java is 1838-ból való — készség és könnyedség jellemzik. Ahhoz az irányhoz, melyhez eleinte csatlakozott, s melyből a vezető elmék s főképen Bajza nélkül, sőt részben ellenére nőtt ki a népiesség, Erdélyi minden mozzanatban hasonló és méltó volt.

De a korszerű irány mégis csak köntös volt, a mely alatt az egyéniség ugyanaz maradt. Erdélyi az érzelmek embere volt, s a mit Bajzától méltatói megtagadnak, Erdélyi költeményeiből kiérzik az érzések őszintesége. Bajza művész abban is, hogy hogyan takarja el helyzetdalaival a maga, önmagában nagy és erős érzelmvilágát. Erdélyi gyakran még helyzetdalaiban is a maga érzéseit énekli, lírája tiszta érzelmi költészet, motívumai tisztára líraiak: Erdélyi elsősorban dalköltő.

A magyarság, a természet szeretete, egyszerű családi érzelmek: anyja, a kedves, a jegyes, a feleség, a családi élet szeretete az, mikből költészetének tiszta szálai szövődnek. És ráeszmélve arra, hogy ugyanezek a motívumok a magyar népköltészetnek is alapeszméi, mikről részletezve először éppen Erdélyi szólt,⁵ természetesnek találjuk, hogy Erdélyi fejlődésének Bajzáék melegágyi, bár művészi és szép lírájától csak egy felé: a népieshez kellett vezetnie; meglepő bizonyítéka ennek egy, már érintett szonettje. *Népköltészetünkről* szóló alapvető értekezésében azt mondja (II. 450. l.), hogy a magyar gúny tárgyává csak a nemzetietlent teszi. Olvassuk el hozzá *A' kor' átká-t*, melynek első és utolsó sora kifejezi alap gondolatát:

Mindig hazáját félti a' magyar.

De egy német könyv — szép vásárfia!

¹ *Pályák és pálmák.* 1886. 39. l.

² Szépészeti alapvonalak. *Tanulmányok.* 531. l.

³ Ö. M. (Szvorényi) III. 178. l. Lev. Kölcsyhez.

⁴ U. ott 180. l.

⁵ Népdalköltészetünkről. *Népdalok és mondák* II. 371—478. U. az átdolg.: A magyar népdalok. *Kisebb prózái.* 1863. I. 19—140. l.

A tárgy ugyan, mint mondtuk, nem szonettbe való; de ha e művészi formába önti is a nem odavaló gondolatot: a gondolat akkor is megegyezik a népköltészetről állított egyik tételével. S hogy csak egy példát idézzünk még, nézzük meg első, nem népies hangú, hazafias verseinek üres hangzatosságát, s olvassuk el, a mit egyik tanulmányában ír: ¹ »a nemzeti költészet is a nép kedélyéletének kifolyása« — és be kell látnunk, hogy Erdélyi lírája nem is fejlődhetett más, mint a népies irány felé ugyanakkor, mikor Bajza és Vachott azt még nem helyeselték. Útja nem egyedülvaló. Egy lustrummal később Petőfi is ezt a pályát futotta meg: ² Bajzáéktól a népköltészethez, s a különbség, melyre még rá kell térnünk, csak annyi, hogy Erdélyi mélyebben járt Bajzáék művirágos kertjében, mert korábban került oda, mint Petőfi, akkor, mikor ott még virágosabb volt minden, a népköltés jótékony esője nem rontott el semmit; ennél fogva rendszeresebb fejlődés is kellett hozzá, hogy onnan a szabad természetbe kikerüljön, a nép hangját megtalálja.

Hogy azonban oda kellett jutnia, azt az eddigiek is mutatják s bizonyosnak mondható, ha lírájának már felsorolt motívumait rendre vizsgáljuk.

A harminczas évek lírájába talán még Vörösmarty történeti alapjukkal realisabb eposzai vitték a túltengő hazafias hangot, melynek nem alapérzése erős, hanem a háttére: Széchenyi világa. Szorosabb összefüggés a kettő között nincs. Széchenyi tetteinek okos, számszerű prózája nem szülhette az egykorú líra hangzatos, virágos, czifra szólamait. Erdélyi is csak egyszer és pedig később (1841) említi a legnagyobb magyart (*Örszellemek*): hazafias lírája azonban tisztán költői hatás szüleménye. Eleinte ez is megokolatlan, bombasztikus formában jelenik meg. A nagyotmondások kora volt ez (Garay: *Hymnus*), a melyeknek mentségük, hogy pathosukkal a cselekedetek korát készítették elő. Pathoson Erdélyi maga ugyan a kedélyt érti,³ mely mint költői alaptehetség a líra egyéni és monoton forrása: de ez a kedély a harminczas években így értve is hazafias volt és természetszerűen egyhangú.

Az érzelem nemes volt, de a közös, szép eszméknek hangja gyakran puffogó és sohasem eléggé változatos. Kölcsey *Hymnus*-a után (1823) Erdélyi János *Könyörgés*-ének (1835), mely ugyanazon eszméket hangoztatja, alig van költői becsé. A múlt emlékeinek dicsőítése után most teljesen a jelen túltelített érzelmeit, de frázisokba ragadó hangulatát is, fejezték ki az olyan típusos dalok, mint *Intés* cz. költeménye (1836),

¹ *Kisebb prózái*. I. k. 8. l.

² Hartmann János, *Petőfi-tanulmányok*. 1910. 18. l.

³ *Pályák és pálmák*. 119. l.

melyet Toldy talán épen ezért vett fel a költészet kézikönyvébe :¹

Ha szíved a' hazáért
Ügy lángol és eped,
Hogy vérező keservek
Miatt majd megreped :

Zengj, tégy, csatázz, kinek mint
Adák az istenek,
Oltári a' hazának
Hogy füstölögjenek.

Ha zengsz, csak honszerelmet
Sugjon minden dalod ;
Ha téssz, híven kövessed
Meghívó angyalod.'

Ha mégy csaták' élébe,
Szakítsd föl kebledet,
Meglátjuk a' kiömlő
Vérben szerelmedet.

Új évre már látja is, hogy a szabadság testté vált igéje közelget. De a gyakran üresnek látszó frázisokon át már ezekben a költeményekben is itt-ott nemesebb, mert igazabb érzelmek szólnak. Dialektikája néha egész hymnussá magasztosul. A szabadságot — mint Kölcsey — a multak szenvedéseiért kéri ; az újévtől pedig : hogy a magyarnak

Szentesítsd egy átok ellen
Nemzetét, királyát.

Csak elvétve szólal meg utóbb is a *Nemzeti zászló* sokat énekelt soraiban a már érintett, korszerű, Garay verseiből áradó szólamhalmaz. Érettebb érzelmek foglalják el a szép szavak helyét és Erdélyi költészetének csakhamar jellemző indítéka lesz az a magyarság, melyre most éled, s mely sajátos, eredeti vonása marad. Fejlődő költészetében ugyanis a hazafiság már nemcsak mint a háromszínű lobogó hangzatos szeretete szólal meg. Erdélyi erős magyarsága a faj, a föld, a magyar rög és mindenekelőtt a szülőhely, a gyermekkori táj szeretete.² Ház és haza neki is, mint a népnek³, sokszor egyet jelent. A Kapos vize mentén van a hazája. Szinte-szinte érzelmes ragaszkodással vonzódik e tájhoz, szülőfalujához. Visszacsend első verseinek egyike, melyben (1835) épen Lőcsén, mint egykor Dayka, a *Kárpát körül* járva, a hegy borujából kiolvassa a gyászt, hogy alján idegen nyelv hangzik⁴ s azt, hogy ez a haza földje, néki »csak ósárnyak jelentik«. Gömörben is csak vendégül érzi magát,

— — — úgy jöttem, úgy megyek

és bár szereti e földet, bár megáldja távozásakor (*Bucsu Gömörtől*), tudja, hogy gyermekevéinek emlékei nem kötik oda, földjében nincs halottja, a kit megsirasson. Ismételjük : *Révben*,

¹ Id. kiadás 49. l.

² A föld szeretetéről a népköltészetben, l. *Kisebb prózái* I. k. 89. l.

³ U. ott 88. l.

⁴ Hogy csak magyarul tudott, l. épen e versét (»Csak magyarul tudok« írja benne) s levelét Szemeréhez, IK. XV. 236. l.: »Más akár-melly nyelven talán el is adhatnának.«

mint egyik versében mondja, csak Kaposban, szülőfalujában, annak pataka mentén érzi magát :

E' víz *honom'* határa.

Virág, madár megél akárhol: a polgárnak, miként egy istene, csak egy hazája van (*A' bujdosó*). Tót vidékeken járva, a hajnal a bérczenek idegen néki :

A táj derült és népe jó,
De még sem én hozzám való.

Ez a falujához ragaszkodó, népét, embereit, szülőföldje hegyeit, vizét a sok mélyen átértzett emlék miatt is szerető, őszinte érzelem teszi reálisakká költészetének gyakran csak korszerű, gyakran erőltetett hazafias elemeit. Csak egy hely van még, a hova barangolásai közben s költészetével vissza-visszatér, Berzéte, a hol hosszú ideig nevelő volt, s a hova, úgy látszik, szerelmének emlékei kötik sok meleg szállal. De még innen is szülőfalujába vágyik, keletre (*Howvagy*) :

Nem itt születtem én
E' nyugti ég alatt,

De szép folyók felett,
Hol kél a' támadat.

Azok az érdekes adatok, melyeket Czuczor Gergely magyarságáról mond el¹, s a melyek reá is illenek — hogy magyar vér gyermeke, s hogy a magyar étellel folytonos érintkezésben maradván, nyelvi kincse gazdag volt — nála a föld szeretetével tartalmat is nyernek és kapcsolatot mutatnak lírájának egy másik elemével: természetszeretetével.

Erdélyi természetvilága már nem azonos kortársaiével. Annak a csoportnak, melyet az *Athenaeum* költőinek nevezünk, nem volt igazi természetérzéke. Ezt szinte általánosítva állapíthatjuk meg. A napos, friss, nagy természetet nem méltatják arra, hogy megénekeljék. Túlságosan üde, friss az ő művésziiesen választékos, szinte beteges érzelmeikhez. De azért van természetviláguk: sok halvány színnel, elmosódó formákkal; illatos levegővel. Körülbelül azonos a kép azzal, a melyet a német irodalomban Klopstock követői rajzoltak: Bajza lírájában is, mint pl. Höltynél, a természetfestés remeke a tiszta kék égről az ákász lombjain átszűrődő holdsugár, mely a sírhantra halványlik. Garay a liget magányának halavány árnyait látja meg. Erdélyi természetképeinek nincs színük; legfeljebb a hegyek *kéklenek* nála homályosan, vagy fényesebben a leány szeme. Még a pázsit zöldjét is csak egyszer látja meg, s hogy színérzéke milyen gyenge, azt az mutatja, hogy a hold nála szőke. (*Nyáréj*.) Általában halványak képei, de kortársaiét fölülmúlják abban, hogy igaziak, nem kitaláltak. A természetben a falu levegőjét, a tavaszban pedig az ifjúságot látja, a mely még örül a virulásnak. (*Tavaszkor*.) Gyö-

¹ *Pályák és pálmák*. 302. l.

nyörködik a májusban. A szabadban a hegy az eleme, a honnan, mint a fellegek szomszédja, látja a hazát; a völgy szűk neki (*Hegyen. 1. 2.*) és Krasznahorka düledező vára eszébe juttatja, hogy a völgy csak temető, a hova a várak kövei, a mult lefutnak. A nyári szél jólesően éri. A szellő neki a vihar-nak része, mely, ha rózsailatot hoz is, fenyők között suhogott a tetőn, hajókat tört a tengeren és messze mezőkön zászlókat lobogtatott.

A természet képe friss nála, de maga a természet nem él, nem lélegzik. Élénkségg ritkán van képeiben: a harmat a hold sugaraiból származik (*Éjjel*), a mezőnek szent meséi vannak (*Május elsőjén*), a virágok álmodnak (*Őszi dalok. 3.*). A hold hosszú, ezüst szála a harmatos mezőről feszült húrokként rezgenek az ég felé, a vizekbe fényoszlop merül. (*Nyáréj.*) A hangokat szeretné lefesteni: éppen ellenkezőjére törekszik, mint a természet megéledése.

Oki összefüggésben van ezzel, hogy érzelmeivel ritkán van összhangban a természet képe. Csak a *Balassa bújá*-ban juttatja eszébe a záporosó hulló könnyeit; a *Szöke leányszemében* egy kis ég nyílik. Az ősz elviszi a virágok illatát, lelkét s erről eszébe jut szíve. (*Őszi dalok. 2.*) Ha szerelmes volt télen, átkos néki hosszú napjaival a tavasz, mikor a fáknak árnyékuk van, a madarakat a lomb homálya elfedi. Semmi sem olyan szép, mint a hó. Együtt-érez a természet némaságával, s a nyári reggel kibékíti az étellel. Látható, hogy természetvilágát inkább csak leírja, mint átérzi. Külsőségek kapják meg leginkább. Az alkonyt jobban szereti mint a nappalt, az éjt szívesen írja le. A napot magát — mint kortársai nem — ő sem említi. (Az csak Vajda Péterrel kelt fel.) Az egész kép, a tömeg hat rá, ritkán elemzi. De a mit ad, azt, érezzük, künn, a levegőn, a nagytermészetben vette, annak a fia. Szereti a vidékeket, a természet néki emlékeit is jelenti. Ez az egy harmónia teszi melegebbé képeit. Miként a rög és a faj szeretete magyarázza meg erős családi érzelmeit is.

A család poézise Erdélyi egész költészetén átvonul. Vachottné — mindenesetre kissé elfogult — emlékiratában költőnkől azt írja, hogy nála elégtelbb, boldogabb arcú embert, derültebb kedélyű férfiút nem ismert.¹ A családi élet melege volt az öröme; évekig várt első nejére, Vachotték szép családi életében jól érezte magát, édesanyját forrón szerette — valóban ugyanaz az ember, a kit költeményei is élénk varázsolnak. Néki az a boldog ember, a ki ősi földjén élve a maga kenyerét eszi és kis családja körében az ősi kis lakban elégtelben él. (*Családélet.*) Esmény, minőt utóbb szebb formában Arany János alkotott *Epilógus*-ában, de a melyet költőnk természetében hozhatott magával. Idilli képeket fest a családi élet bensőségéről

¹ Vachott Sándorné, *Rajzok a multból* (Abafi) I. k. 132. és II. k. 36. l.

is (*A' család*), az ősz emberről, a ki másodízíglén láthatja magát, a férfiuról, ki »élte lángdelén« áll, a csecsemőről s leginkább az anyává magasztosult nőről. Erdélyinél melegebben kevesen írtak az anyáról, Petőfi előtt talán senki, még Vörösmarty sem. Legáltalában nem olyan közvetlen melegséggel. Édesanyját, bár szülein »nem volt istenáldás« (*Pályaemlék*), az imádásig szerette. Megható érzelmekkel szól róla költeményeiben, különösen, midőn meggyászolja. Soraiból ugyanaz a gyermeki rajongás érzik ki, a mely Petőfi *Fűsbe ment terv*-éből. (*A' sír, Késő bú, Könnyeim.*) Családi érzelmek még helyzetdalaiból is kitetszenek. Az árva melegségével, alaphangjával Eötvös *Megfagyott gyermek*-ét juttatja eszünkbe. A jegyeséről énekel egyik szonettjében akkor, mikor még nincs jegyese. A mint hogy megáldja jövődéli menyasszonyát, mint Stolberg, akkor, mikor az »ki tudja, még hol serkedez«. Családról ábrándozik első költeményei óta. Eszménye, a szőke leány, egyre ott kísért verseiben. A serdülő leánynak nincs kedvesebb képe a magyar irodalomban, mint a milyent a *Szende leány* cz. költeményében fest, megint a vándorló *Kis leány bajá*-ra emlékeztetve :

En istenem! be szép,
Be is dicséretes,
Mikor még a' leány
Fülig szemérmes.

Nem rózsza, nem hajnal
Pírcs két orczája;
Vétek a' rossz szemnek
Tekinteni rája.

Ha volna titka, sincs
Hová titkolja el;
Hajnal' harmatjaként
Átlátszik a' kebel.

Csupa ártatlanság
Szívén a gondolat,
A' szerelem neki
Csak nyájas indulat.

Mit is gondol vele,
Hogy benn' a' szíve nő,
Hogy boldogtalan is
Lehet a' szerető.

Mit tudja, hogy vannak
Fájdalmi érzetek...
Könnyebb a' lelkiemnek,
Ha rája nézhetek.

Ez a naiv kis leány, lelkivilága, érzelmköre kedves tárgya Erdélyinek. A *Leány vendégé*-ben megénekeli, hogyan kopogtat be egy kedves vendég, az első szerelem a fiatal leányhoz. Mászor az első táncmulatság örömeit lesi és örökíti meg.

Szerelmi költészete a Bajzáéktól tanult finom, lágy hangokon szólal meg. Epedő, ábrándos, bánatos szerelmet énekel. Elszálló énekhangokról azt hiszi, neki szólnak, s fáj, hogy nem feléje sóhajt a leány (*Csalódás*); örömmel ujjong fel, mikor először szeret és »nem tud szeretni«, mikor az üdvözítő szerelem élete királynője lesz. Megsiratja a pásztoróra örömeit; de a váláskor nem sír, — sírni nem is fog, csak »érezni mondhatatlanul«. Mikor pedig az igazi választottat (Vachott Cornéliát) megtalálja, elnémul lantja. Legboldogabb korszakából alig van költeménye.

Ollyan vagyok, mint a' gyermek,
Vágyaim' némája;

Mennyit érzek, mint nem bírok
Szót találni rája!

Mátkadalait is más szájába adja. A rózsaszálat, melyet kedvesétől kapott, megőrzi s szerelme emlékének tekinti (*Szerelmi áldomás*), de régen várt boldogságáról inkább csak levelei, mint költeményei tanuskodnak. »Szeretem őt, írja Szemere Miklósnak,¹ mint az én istenemet, teljes szívemből, teljes lelkemből és minden erőmből, isten engem úgy segítjen, Amen.« Feleségéhez is kevés verse szól. Csak akkor pendül meg újra lantja, mikor Cornéliát, alig egy évi boldogság után, a sors elragadja tőle. Miként Vachott Sándor a testvér, ő is hitvesét *Cornélia emlékezeté*-ben siratja meg, de fájdalom csak későbbi verseiben zokog fel egész erejével. Ezekben is szelíd érzéssel inkább a megnyugvás fájdalma hat, mint a kétségbeesés. A csendes, boldog érzések embere vágyódó zokogással keresi a hitvest, a ki családi életének melege volt. A *Tünődés*-ben látja, hogy már nem a régi :

Hol vette magát sima homlokomon
E' bánat, e' csend, e' méla boru ?

Sorsa felkapja és viszi, ragadja messze. Mennie kell, bejárnia a világot, mert különben hitét veszti el. Nem tudja, miért kellett föllelnie s újra elveszítenie égi üdvét, világi kincsét. (*Életemből*.) Meglátogatja nejét »lakásán« s növekvő gyermekét kis kezén fogva akar majd vele elmenni »a' temető' neszt« hallgatni. Az emlékezet, e »fehér madár« az, a mi nem fáradó szárnyán mindég hozzá vezet, a kihez örökké hű akart lenni, hívebb, mint a harmat a virághoz, mint a fuvalom az illathoz.

Boldog és kesergő szerelem egyformán szelíd hangokon szólalnak meg fejlődő lírájában. Erdélyi, ismételjük, inkább a meghitt családi élet költője, mint a viharzó, túláradó szerelemé. A szerelmi líra történetében az ő költészete nem jelentős pont. De házassága maga, mint egyik levélben írja, igenis forduló-pontot jelez életén kívül sorsában is : élete, melyet »eddig Kapostul Pestig, a sors minden kedvezései és nem kedvezései közt úgy, a hogy vonszoltam, tengettem«, most biztos révbe ért. 1841 márczius 16-án ügyvédi vizsgát tett, 24-én megházasodott.³ Völegénysége, házassága, (1840—41) jelenti körülbelül lírájában is azt a forduló-pontot, melylyel határozott irányba terelődik és tartalomhoz jut. Korszerű volt eddig is ; csak hogy most a kor eszméi változnak, Széchenyi hatásául, munkásságának következtül a szabadelvű eszmék nagyobb erővel törnek utat és Erdélyi költészetében is, mint minden magyar lírikusában, megszólalnak. Kettős áradat ragadja magával egy irányban költőnket. Az egyiket származása, ifjukorának emlékei, magyar vére, lírájának ezekből fakadt s a nép költészetével égyező áram-

¹ Perényi József, Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. IK. XV.

234. l.

² L. lev. IK. XV. 236.

³ Id. levelei, u. ott.

lata okozza. A másikat, a melylyel szintén egyszerre érik férfivá, a korszellem demokratizálódása. Mindkettő egy irányba tereli költészetünket, de legelsősorban Erdélyi Jánost: a népköltészet felé, melynek valóját ő érti meg először s tudja úgy átérezni, hogy a hamis hangokat, melyek pedig nem egyszer megszólaltak Kisfaludy Károly, Vörösmarty népdalainak egy-egy sorában, azonnal felismeri, maga pedig elkerüli.

A szabadelvű cizmének versekben és költői alkotásokban első szószólói között volt Eötvössel együtt. Amaz *Vár és kunyhó*-jában (1837) szól az emberi egyenlőség mellett, költőnk élesebb tendenciával cseteli a parasztok helyzetét. *Pórfüü* cz. költeményében, mely a *Vár és kunyhó*-val egy évben született, így szólaltatja meg szereplőjét hazájához:

Miért nevezlek édes
Anyának tégedet,
Ha elvered magadtól
Jámbor szülöttedet?

Ha reszkető kezekkel
Nyujtasz hideg kenyerért
A' fáradás' díjába
És vérkönyűimért?

A harminczas években, szociális kérdésekben szokatlanul merész hang, mely azt is kimondja, hogy a haza, ha nem nyitja ki karját az eddig védtelen jobbágnak is, szétomlik. Még erőteljesebben szól két évvel később *Egy gyermek születésére*. A gyermek, a ki a vers írására ihlette, pórkunyhóban született, a mely szegény, hangos és hideg. Anyját születéséért nem fogja megáldani, mert már világrajövele előtt el volt kárhoztatva: százszorosan rab lesz, a míg él. Jobb lenne — úgy mond — most meghalnia, mert ha utóbb vérét ontaná is, csak szolga vére lenne az. — Merész és keserű e hang a legszelídebb érzelmű költők egyikétől. De Erdélyi ismerte a nép sorsát s törődött a kor haladó eszméivel. Egy pillanatra, épen akkor, a reactio kerekedett felül: talán e pillanatnyi megállás az események fejlődésében szülte e keserű kifakadást.

A jobbágyság felszabadítása¹ nem az egyetlen politikai eszme, melyért Erdélyi költeményeiben is küzd. Nem czélozunk itt nagy hazaszeretetre, melyről már volt szó; de utalunk arra a másik nagy gondolatra, mely Magyarország sorsában fordulópontot jelentett s ekkoriban kezdett ismét megérlelődni: jut hang Erdély uniójának is költeményeiben. Kevésszámú ódai magaslatra emelkedő költeménye között *Erdély' földén* (Déva, 1842) a legművészebb, legsikerültebb. Meglátja az ország arany-hegyeit, szép földjét, de a nép nyomorát is, a »kenyér tört botját« a mezőkön és a hegyek jégverett borát — s úgy érzi, nincs miért örülnie, hogy két hazája van: csak fájdalma kettős. Egyetlen vigasza, hogy: van még Erdélynek egy dicső, nagy napja. — Hadd tegyük ehhez hozzá, hogy — miként 1840-ben ismét Eötvösnek van szava a zsidók polgárosítása érdekében — ugyanez évben,

¹ Hogy Erdélyi is örömmel üdvözlí, l. Imre alább id. m. 203. 1.

nyilván az országgyűlés tárgyalásainak hatása alatt, Erdélyi is fölemeli *Izrael' éneke* cz. költeményében szavát az elnyomott faj érdekében. Két költeményének, melyeket a zsidók szájába ad, alapgondolata :

Hajdan Babylon, most a' föld'
Minden vizénél könnyezünk.

Már e szabadelvű és demokrata eszmék hirdetésével is közledek a népieshez, távolodik a politikai költészettől mindinkább tartózkodó Bajzaék irányától; méginkább bekövetkezik az öntudatlan szakadás, midőn ugyanez időben átszap a népdalköltészetnek eddig inkább csak meg-megtekintett, mint bejárt mezejére. Kimutattuk lírájának motivumaiból, hogy kezdettől fogva ide kellett eljutnia; mikor bővebben ontja népdalait, csak régi kedvének, hajlamának enged szabad folyást.

Erdélyi, különösen kritikai és ismertető dolgozataiban, már a negyvenes években is gyakran foglalkozott a népies irány fejlődésével. Kisfaludy Károly népdalairól azt tartja, hogy azokba sok népi elem van beleszőve, de a nép csak akkor fogja őket megérteni, ha nagyon művelt lesz.¹ Vörösmarty annyira classicus, hogy egy-egy népies szólam nála csak mint a classicismus ellen való vétség fordul elő. »Köszönet, hogy vétett a classicismus ellen« — úgymond.² Az az idő járt, mikor Kunoss még szemére hányta épen költőnknek,³ hogy azt írta :

Javát megevém kenyereimnek —⁴

mert a kenyeret még nem tartották versbe való szónak. Hogy Bajza és Vachott »szép dalai elvannak a népköltészet ihlete nélkül«⁵, az most már nem gátolja őt, hogy Lisznyai és mások affectált, modoros stílusán meg ne botránkozzék s a maga ifjúkori alkaikus strófáján ne mulasson.⁶ Ebben az időben, a negyvenes évek elején, eljutott a népköltészet tökéletes átérzéséhez, megértéséhez, ugyanakkor, midőn Garay kijelentette, hogy a népdal »neki nem megy«. Erdélyi épen rátalált önmagára. Bérangert fordítja, mert azt tartja, hogy a népköltés utánzása tette nagy költővé.⁷ De még inkább hirdeti, hogy népdalokat nem az ír, a ki jól utánozza az igazi népdalt, hanem a kiből benne van a nép lelke, a kiből tehát úgy fakad a dal, mint a nép szájáról.

A népiesség nemcsak népdalaiban nyilatkozik, hanem, miként Vörösmartyról mondja, egy-egy népies fordulatát más versekben is alkalmazva, lehetetlen volt azt más forma miatt

¹ *Pályák és pálmák.* 123. l.

² U. ott, 48. l.

³ U. ott, 342. l.

⁴ *Tünődés* cz. költeményében, 1842.

⁵ U. ott, 45. l.

⁶ IK. XV. 239. l.

⁷ *Kisebb prózái* I. k. 14. l.

elrontani. Egy-egy egészen népi sora minden időben írt mûdalaiban akad. *Barkódal*-ának csak hangja az; a *Furcsa vágy* egy ismert néprománczra (*A királyfi*¹) emlékeztet. A *Szövő leány* ismert népdal² alakja; »Kibimbózott a rózsa» — írja *Gyermeköröm* cz. versében — mintha csak (ritmusában is) a *Kivirágzott a diófa*³ járna eszében. A *Gonosz molnár* népi szólásmódok és közmondások sora. *Mihók, a' bohó* a Bolond Istók-féle alakok egyike,⁴ teljesen népies elbeszélés hőse. (»Jóllakni Debreczenbe akárhonnán betért.«) Maga a népdal, mint műfaj, csak 1839-től kezdve szerepel költeményei között. Egyetlen egy való régebből, (IV. : Nem vagyok én idevaló — E' faluba. — Születésem szomszéd falu, — De mostoha), 1836-ból, Kaposról, szülőfalujából.

Ezentúl, a *Népdalok és mondák* gyűjtéséig gyakorta írt népdalokat. Jól ismerte már ekkor is a magyar nép lelkének nyilvánulásait, a magyar nép örömét, bűját. Formailag és tartalmilag a nép szájára való mindaz, a mit Erdélyi népdalnak írt. Nem volt fanatikusa a népköltészetnek, mint — Erdélyi írja róla — Petőfi, sem művésze, mint Arany : egyszerűen népköltő volt. Népdalait csak úgy ítéldhetjük meg méltán, ha elméletét is ismerjük a népköltészetről, Imre Sándor becses, tanulmánya⁵ és újabb kutatások, feltevések ezt az elméletet ugyan némely részében clavulttá tették, de sok állítása legalább is saját dalaira jellemző. E dalok jelentékeny része pedig átment a nép ajkára.

A népdalban Erdélyi elsősorban nyelvi sajáttságot és formai jellemet,⁶ azután nemzeti sajátosságot⁷ és festő részeiben emberi régiséget lát.⁸ A népköltészethez pedig szerinte akkor fordul a nemzeti irodalom, mikor már művelődésének jelét adta :⁹ csupa olyan mozzanat, mely költőnkre, korára és dalaira egyaránt jellemző. Csak egy pontban különbözik az ő s minden mûköltő népies dala a népdaltól : a valóság kérdésében ; mert szerinte is, a mit a népdal mond, az való, tény, a mi benne eseményyszerű, az esemény volt.¹⁰ S e tekintetben a mûköltő dala mégis csak utánzat.

¹ *Népdalok és mondák* I. 373. — *Válogatott magyar népdalok*. 1857. 180. l.

² Jókai is idézi : *Lányok fonják a lenszösz* stb. Erdélyben ma is ismeretes.

³ *Népdalok és mondák*. I. k. 413. l. — L. még : *Kivirágzott, kibimbózott* a fűzfa. Vikár, *Somogym. népkölt.* 1905. 145. l.

⁴ Benedek Róza (*Bolond Istók*, Ethn. 1911.) csak Erdélyi *Közmondásainak* (1851) Bolond Mihókját említi (74. l.), a verseiben is feldolgozottat nem.

⁵ *A népköltésről és népdalról*. Budapest, 1900.

⁶ *Kisebb prózái*. I. 11—14. l.

⁷ U. ott, 57. l.

⁸ U. ott, 66. l.

⁹ U. ott, 21. l.

¹⁰ Böckel (*Psychologie der Volksdichtung*) igen sokszor egyenesen eseményeknek tulajdonítja a népdalok keletkezését. (1913.² 44. l.)

Nyelvben és formában — még pedig, ha azt a tételt állítja fel, hogy minden népnek megvan a maga kedves dalformája, úgy magyaros formában — tökéletesen beváltak dalai. Legjobb bizonyítéka ennek, midőn népköltési gyűjteményeihez szerezte az anyagot, az a kedves meglepetés érte, hogy két, 1839-ben írott népdalát, a nélkül, hogy tudták volna, ki a szerzője, mint népdalt küldték be neki, mind a kettőt a Rábaközéről. Az egyik (*Távol látok két csillagot egymástól*) a Népdalok és mondák II. k. 516. dala, egészen változatlan, a másik (*Magyar leány az én rózsám*) ugyanott a következő (517.) dal, jelentéktelen változásokkal került vissza. Egy másik népdalának sorai (*Én vagyok az, a' ki nem jó, egyedül . . .*) a Falu rosszában éledtek újra, onnan is terjedtek el, de ma is a nép száján élnek.¹ A *Juhász a hegyoldalon . . .* is él, habár lejegyezve — talán sok útszélibb változata miatt — nem találom;² azonban refrénje: Hej, élet, juhászélet, Ezám a' gyöngy-élet, sokaknak ismerős lesz. A pásztorélet felhasználásával különben csak elméletéhez adott előre is példát, mert a pusztai költészet e hőseiről értekezésének egy érdekes részlete szól. Igazi népdalt utánoz az *Édes kincsem, szép szerencsém . . .* kezdetű is, melynek két sora

Ha nagyra nőne bánatom,
Sarlót veszek, learatom

szintén él más népdalban.³ *Szép a' virág, a' virágot szeretem* kezdetű dala is *Bús az idő, bús vagyok én magam is* mintájára⁴ készülhetett. De, ismétlem, valamennyi népdala sikerült, mert motívumai az igazi népdalokéval egyek, lelkében a nép lelke élt. A katonaelet keserves szépségei (*Elmennék én katonának — Csak kötéllel ne fognának*),⁵ a szerelem rózsája és tövise, a leány türelmetlen várakozása, a legény, a kihez hűtlen lett a szeretője, de a ki mégis eljár a kapuja elé, a sok irígye, a kik egy kanál vízbe fojtanak, mind magyar népdalokból vett mozzanat. Régi motívumok élnek egyik legszebb dalában:

Nem panaszkok, nem szokásom, A' merre én járok-kelek,
De panasz könyhullatásom. Sárgulnak a' falevelek —

eszünkbe juttatja népdalaink egyik legszebbikét: *A merre én járok, még a fák is sírnak . . .* Két utolsó idézett sora pedig ebben a formájában is él a Székelyföldön.⁶ Csokonai *Csikóbőrös kulacsa* visszhangzik e sorokban:

Édes-kedves feleségem, Ha rád nézek, szívem éled.
Te vagy minden nyereségem, Ó be gyönyörű egy élet!

¹ L. e strófák változatát az Endrődi-féle *Népdalok* közt. (Magyar Remekírók 54: 36. l.)

² Rokon változata: Sebestyén, *Dunántúli gyűjtés*. 1906. 295. l.

³ *Magyar Népdalok*, 246. l.

⁴ *Kisebb prózái* I. k. 65. l. és *Népdalok*, 1851. 22. l.

⁵ L. az Imrétől is idézett népdalt: *Már mi nálunk verbuválnak kötéllel*. (Id. m. 203. l.) Endrődi i. m. 116. l. *Népd. és mond.* II. 351. l.

⁶ L. Mailand, *Székelyföldi gyűjtés*. 1905. 145. l.

S egészen a Petőfi hangján szólal meg, mikor a csapláros-néhoz fordul :

A' subámnak nincs melege,
Megvesz az isten' hidege ;
Csaplárosné, ha van szíved,
Gyujts világot, gerjeszsz tüzet.

Hadd kóstoljam meg borodat,
Öleljem át derekadat ;
Láng a' szemed, arany a' szád,
Czudar, a' ki haragszik rád.

Petőfi hangján, de Petőfi előtt. (Ez utóbbi költeménye 1839-ből való.) Hangsúlyoznunk kell ezt, mert előtte talán csak az egy Czuczor írt ehhez hasonlóan népies dalokat. Erdélyi azonban nem őt, nem előzőit, hanem magát a népet ismerte jól és utánozta, s azért áll oly közel népi költészete Petőfiéhez. Dalköltőink közül Czuczorral ők hárman azok, a kik a népből eredtek, a nép lelkivilágát ismerték, hangján énekelni tudtak. Dalainak népszerűségéhez hozzájárult énekelhetőségük is. A *Háromszíniú zászló lobog*... és a *Mi zengi túl a bérczeket*... ma is kedvelt énekek. Hogy népdalai is énekelhetők, annak természetes oka a népköltészetből vett formájuk.

Dalköltészetének mind e vonásaival Erdélyi Petőfi hatáshoz készítette elő a talajt. Egyazon vizeken eveztek. De egyéniségükben és sorsukban is vannak rokon vonások. A nép szeretete, érzelmeik erős szabadelvűsége, nem egyedüliek. Bérangert mindketten szeretik és fordítgatják. Sorsuk egyformán hányja-veti őket. Erdélyi első költeményének keltétől (a *Derse* cz. költői elbeszélése 1834-ben jelent meg, de ez a *Parthenon*-ban, a pataki ifjúság almanachjában volt ; »többet költeni« — mint Toldy mondja — a következő évben kezdett) egészen költeményei kötetbe gyűjtéséig (1844), tehát egy évtized alatt csak egy évig pihent meg egy helyen : házassága évében. Egyébkor sokat barangolt ; elég arra utalnunk, hogy 1836-ban és 1838-ban kilencz, 1839-ben tíz helyről keltezi verseit, s ez utóbbi évben a legtermékenyebb is. A vándorkedv lelkében is él (*Révben, Vándordal*), de sorsa is (pl. feleségének halála) üzi, hajtja, »mint forgószél a' pelyhet«. (*Eletemből*.) Pataktól és Lőcsétől Déváig és Nyékiig kóborolt, vándorolt sokat, mindenütt dalolva. — De közel hozzák Petőfihez merész képei is. A már idézett *A' leány' vendége* csakúgy az ő lantjára emlékeztet, mint a *Semmiházi a Magyar nemes-re*. A *XIX. század* gúnyos hangja, de komoly eszméi s főképen az a hatalmas gondolat, melyet *Egy bitóra* cz. költeményében fejezett ki, vallják, hogy korának törekvései őt is, mint Petőfit, magukkal ragadták.

Van a' mi rettent, nincs, mi lágyít,
Emelve a' szív' büszke vágyít.
Nincs érdemoszlop, van bitófa,
Jégborzalom kaczag le róla.
Itt a' tudás : épületére
A' kor saját lelkét tévé le.

(A mult emlékei másutt »halálban életről regélnek«) :

Igy a jövőnek ferde hírrel
Mi a bitókban éledünk fel?

Az »ósdiaak«, maradi szokások harczosai ellen másutt is gyakran veszi fel a küzdelmet. Egyénisége azonban távolról sem olyan éles, mint azé, a ki az általa követett irány vezéréül a lobogót átveszi tőle.

1844-ben jelennek meg Erdélyi *Költeményei* és Petőfi *János vitéz*-e. Az egyik az előcsatározások végét, a másik a diadalmas rohamot jelenti. Erdélyi ír még ezentúl is sok költeményt; van népies az 1849-ben kiadott *Szabad hangok*-ban is (a VII. és VIII.) és népszerű azok között, melyek az ötvenes években láttak napvilágot. De költészete tovább nem fejlődött, s azt a feladatot, melyet érzései és meggyőződése parancsoltak, e kötetével a líra terén elvégezte. Mint a Kisfaludy-Társaság titkára, ugyanekkor kezdi meg, bár már régebben is megvan benne a gondolat,¹ a népköltés gyűjtésének rendszeres munkáját. Ez az év tehát a magyar líra történetében csakúgy, mint Erdélyi munkásságában, határhő. Ekkor jut el Petőfi is, Bajzáék hatásától szabadulva, az első állomásig a népies irány felé.

Útjuk egy volt, de Erdélyi költészetének része lehetett benne, hogy utána Petőfi ez első állomáshoz rövidebb költői pályafutással ért el. Lírájának motívumait és fejlődése phasisait jelezve, talán sikerült bebizonyítanunk, hogy költészetét a kor jogosan méltatta figyelmére, hogy e líra természetes átmenetet jelent két egymásra következő, de élesen különböző irány között, s hogy a mint Bajzáék hatásának utolsó akkordjai költeményeiben elhangzanak, nemcsak népköltési gyűjteményével megalapozója, hanem dalaival előfutárja is az új, győzelmes iránynak.

DR. GÁLOS REZSŐ.

¹ »Egy kis literaturai vállalat! Erős szándékom a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni; azokat, melyek szerző, és idő s hely nélkül, vadvizként buzognak föl a nép költészeti szelleméből, még pedig hangjegyekkel együtt; s e végre... a haza vidékeire némelly barátim vagy ösmerősimhez írok.« — írja 1840 február 13-án. IK. XV. 233. l.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRAI.

(Első közlemény.)

I.

A XVI. század derekán született meg a magyar protestáns zsoldárköltészet, melynek a társadalom legkülönbözőbb osztályaiból való művelői igen változatos értékű költeményekkel gazdagították vallásos költészetünket. Legtöbbjük pap volt vagy tanító, kik Dávid király énekeinek versebe szedésével csak az új egyház énekkészletét törekedtek gyarapítani, de voltak közöttük hivatott költők is, akik az ótestamentum zsoldárainak érzelmeiben, eszmévilágában a saját, egyéni hangulataiknak, lelki tartalmuknak mására ismertek, mintegy rátaláltak arra a formára, mely az érzelmi rokonság révén legalkalmasabb volt szívük keserűségének, bánatának megérzékítésére. Mindkét rendbeli költők a biblia zsoldárainak szövegében csupán nyers, formálható anyagot kerestek, melyet azután saját ízlésük szerint alakítottak, írtak át, beleszövének paraphrasisaikkba a maguk keresztény, nem egyszer határozottan protestáns, sőt sajátlagosan nemzeti érzelmeiket is.

A század harminczas, negyvenes éveiben, midőn a zsoldárszerzés nálunk még csak megkezdődött, Nyugat-Európában a vallásos költészet ezen ága már javában virágzott. Nem is protestáns énekszerzők voltak az elsők, a kik Dávid király énekeit modern nyelven megverselték. Már a XV. század utolsó negyedében is énekeltek Nyugat-Európában nemzeti nyelven zsoldárokat. Erasmus írja, hogy az ő ifjú korában, azaz 1480 körül, a flandriai begina-apácák kolostoraiban a nép nyelvén is megcsendült a zsoldár; a század legvégéről, 1495—1500-ból pedig, tehát a reformációt jóval megelőző időből, francia-nyelvű verses zsoldárok már nyomtatásban is maradtak fenn. A XVI-ik század beköszöntével a francia zsoldárok száma egyre gyarapszik, s hogy e században a katolikusoknál is mily népszerűek voltak a zsoldárok, legjobban I. Ferencz francia király és V. Károly német császár példája bizonyítja. Az előbbi, kinek Clément Marot fordításainak első kiadását is ajánlotta, még halála órájában is Marot egyik zsoldárát olvastatta föl, a másik 200 arannyal jutalmazta a költőt. Szent Dávid énekeinek gyarapodását a reformált hit elterjedése csak fokozta. Gyors szaporodásukat nemcsak a gyakorlati szükséglet, nemcsak az

új egyház énekkészletének megteremtése magyarázza meg; nagy része van ebben a héber tanulmányok renaissance-ának, mely az érdeklődést az ótestamentomi költészetre irányította.¹

Clément Marot is e kettős hatás alatt látott hozzá, hogy anyanyelvén tolmácsolja a próféta-király énekeinek szépségeit. Már nem a Vulgata szövegére támaszkodott, hanem Vatablenak, a héber nyelv párizsi tanárának, szószerint való latin fordítását vette alapul. 1542-ben jelentek meg nyomtatásban zsoltárai, egyelőre csak harmincz.²

Marot még 19 zsoltárt fordított le. Kálvin maga győződött meg róla, hogy a fordítás az eredeti héber szöveggel megegyezik.³ Ezek a már régebben lefordítottakkal, 1543-ban jelentek meg.⁴ E kiadás 49 zsoltárt tartalmaz, többet nem is fordított le Marot, 50-diknek a zsoltáraihoz csatolt *Cantique de Siméon* cz. költeményét szokás számítani.

Marot-t korai halála (1544) meggátolta műve befejezésében. A többi százegy zsoltár lefordítását Theodore Bèze, latinosan Beza, vállalta magára, és a teljes zsoltárkönyv 1562-ben jelent meg.

Az új Psautier-t nagy örömmel fogadta a francia kálvinizmus: megjelenése évében, 1562-ben összesen huszonöt kiadása hagyta el a sajtót, ezek közül magában Genfben kilencz.

E zsoltárkönyv két nagyon is különböző jellemű és tehetségű átültető munkája. Az egyik előkelő származású lovag, egy királyi hercegnő pártfogoltja, csupa szeretetreméltóság, élénk szellemesség, korának nagyrabecsült költője; a másik komoly theologus, vallásos felfogásában orthodox, erkölcs tekintetében puritán: a mély vallásosságon kívül úgyszólván nincs lelküknek rokon vonása. Amaz költői babérait a galans, udvari költészet terén szerezte, emez költői vénáját csakis Isten dicsőítésére szentelte. Egyéniségük és tehetségük elütő volta megérzik fordításukon is. Kétséggel Marot a kiválóbb. Nemcsak különb költő volt Bezánál, más körülmény is föléje emeli társának. Mint a mi Balassi Bálintunk, ő is elsősorban nem azért fordított zsoltárokat, hogy hitsorsosainak megfelelő énekeskönyvet adjon kezébe, hanem azért, mert érezte, hogy az ótestamentomi zsoltárok hű tolmácsai a saját érzelmeinek: zsoltáiraiban nyoma sincs a fordító protestáns voltának. Szeretettel és az eredeti

¹ L. mindezekre nézve O. Douen alapvető munkáját: Clément Marot et le Psautier huguenot, 1878—79. I. k. 269—288. l.

² Címe: *Trente Pseaumes de David, mis en françois par Clement Marot, valet de chambre au Roy* stb. A megjelenés éve nincs feltüntetve a címlapon, de a bizonyítvány, melyet a párizsi theológiai facultas három doktora állított ki róla, hogy nincs benne semmi a kath. hitbe ütköző, 1541. nov. 30-áról kelt (u. o. 290. l.). Valószínűleg innen ered az a nálunk is elterjedt téves vélemény, hogy e kiadás 1541-ből való.

³ L. Douen id. m. I. k. 407. l.

⁴ E kiadás címe: *Cinquante Pseaumes en françois par Clement Marot. Item vne Epistre par luy naguere enuoyée aux dames de France* stb. MDXLIII. A kiadás helyének (valószínűleg Genf) említése nélkül.

tiszteletben tartásával fordít, nem túlozza vagy halványítja a színeket, mint elődei és utódai. Nem ragaszkodik betűszerint az eredetije szavaihoz, hanem ügyel rá, hogy ennek gondolatai, képei el ne vesszenek fordításában. Erre a dicséretre Beza már nem szolgált rá teljes mértékben: ő is iparkodik ugyan lelkiismeretesen ragaszkodni az eredetihez, de többnyire sikertelenül. Orthodox theologus volt s ettől az orthodoxyától nem tud megszabadulni fordítás közben sem. Mivel költői dictiója teljesen hiájával volt Marot tömörségének, nem tudta annyira eltalálni a helyes mértéket az eredetihez való ragaszkodásban, mint elődje. Majdnem mindig körülír, Marot pedig gyakran a legaggodalmasabb hűséggel fordít.

Aesthetikai szempontból is Marot fordításai állanak magasabban, már a költő egyéniségénél fogva is. Alapjában megnyerő, kissé könnyelmű lélek volt, de vallásos, azonfelül a sors is üldözte, zoltárai nagy részét is száműzetésében írta: ennél fogva könnyen beleélte magát a zoltárok változatos, de többnyire panaszos hangulatába s sikerült eltalálnia az egyes zoltárokhoz illő hangot. Előadásának természetes bája, majd komoly fensége, lírai heve, mely sötétebb hangú zoltáraiban pompásan tolmácsolja a héber zoltár átkainak erejét, tömörsége, nyelvének és vers-technikájának választékossága, formáinak újszerűsége: ezekben rejlik hatásának titka.¹ Természetesen vannak hibái is, akadunk zoltáraiban mindennapi sorokra, költői szárnyalását sokszor prózai részek váltják fel, szókincse nem egyszer magyarázatra szorul, inversiói erőszakosak. Bezának is sikerült ugyan helylyelközzel visszatükrözni az eredeti komoly szépségét, néha verselése is elég könnyed, de hiányzik belőle a kedvesség, az elegancia, általában hosszadalmas, unalmas.²

A zoltároknak tehát nagyon különböző az értékük, s csak részben a fordítók érdeme, hogy az egész református világban oly gyorsan elterjedtek. Sikerüket főleg a hozzájuk írt melódiák szépségének köszönték. Nem egy zeneszerző zenésítette meg a zoltárokat, nem Claude Goudimel nevét illeti egyedül a dicsőség, hanem többeket, kik közül Loys Bourgeois-t kell kiemelnünk, ki egymaga 88 darabot zenésített meg, illetőleg javította meg a másoktól való melódiájukat. Goudimelnek szintén nagy az érdeme ezen a téren, mert ő *harmonizálta*, alkalmazta vegyes karra a zoltárokat.³

A németországi lutheránusoknál előbb lett általános a zoltároknak anyanyelven való éneklése, mint a francia kálvinis-

¹ U. o. I. 485. s. köv. lk.

² Douen példákat idézván erre, így folytatja: «Ces exemples disent assez l'énorme effort qu'il faut faire pour lire, même en plusieurs fois les cent et un psaumes de Bèze; c'est lourd, cahoteux, diffus, fatigant, insupportable; ...» i. m. I. 580. l.

³ U. o. I. k. 600. s. köv. lk., II. k. 22. l., Herzog-Hauck, Realencyklopädie f. prot. Theol. u. Kirche. Leipzig, 1899. VII. k. 43. l.

táknál. Luther példája fejlesztette nagygyá a német zoltár-költészetet, úgyhogy a XVI-ik század harminczas éveiben már az egész zoltárkönyvet feldolgozták verses formában, egyik-másik darabot hat-hét költő is. Eljárásuk általában meg-lehetősen önkényes volt: zoltáraikban nagy szerepe van a keresz-tyén felfogásnak, moralizálásnak, nemcsak az első feldolgozók paraphrasisaiban, hanem még a második nemzedék (Nicolas Selnecker, Johann Fischart, Cornelius Becker stb.) feldolgozásai-ban is.¹ Azonban a biblia szelleméhez inkább ragaszkodó s szép melódiájú Marot-Beza-féle zoltárokkal való megismerkedés utat nyitott e nagyhírű énekeskönyvnek a német irodalomba. Ambrosius Lobwasser (1515–1585.), a königsbergi egyetem tanára, ki egy franciaországi útjában ismerkedett meg a francia huguenották körében népszerű zoltárokkal, kedvet kapott lefor-dításukra. 1573-ban hagyta el a sajtót zoltárkönyve, melyen majd egy évtizedig dolgozott.² Fordítását a német protestánsok szívesen fogadták, hamar megszerették, neve híressé lett, jól-lehet értéke nem nagy. Néhány sikerültebb darabon kívül (mint pl. a német evangélikus énekeskönyvekben még ma is szereplő XLII. zs.) énekei nehézkesek, nyelvük lapos, sokszor szín-telen, verselése gyarló, úgyhogy még Beza gyöngébb alkotásait sem közelítik meg. Azonban nem osztozunk teljesen azoknak a véleményében, a kik úgyszólván semmi érdemet sem látnak benne.³ Mai szemmel nézve bizony nem becsülhetjük sokra zoltárait, de nem rosszabbak a XVI-ik századiak átlagánál. Különben is ő jogtudós volt, nem költő, noha a zoltárokon kívül kedveskedett még a műsáknak egy kötet latinból fordított hymnussal is.⁴ Nem is gondolt ő arra, hogy szerény törekvését oly nagy elismerés fogja koszorúzni; noha az elismerésen kívül volt azonban tövisben is része: sokan hitzsorsosai közül nem bocsátották meg neki, hogy lutheránus létére a szerintük kálvi-nista színezetű *Psautier*-t ültette át, a helyett, hogy a szentírás szövegére támaszkodott volna. Mindazonáltal a közönségnek

¹ Legteljesebben összegyűjtve Ph. Wackernagel nagy művének (Das deutsche Kirchenlied von den ältesten Zeiten bis zu Anfang des XVII. Jahrh., hét k. Leipzig 1864–77.) III. k.-ben.

² Teljes címe: Der Psalter dess königlichen Propheten Davids | In deutsche reyme verstendiglich vnd deutlich gebracht | mit vorgehender anzeigung der reymen weise | auch eines jeden Psalmes Inhalt | Durch den Ehrenuesten und Hochgelarten Herrn Ambrosium Lobwasser | der Rechten Doctorn und Fürstlicher Durchlautigkeit in Preussen Rathe. Vnd hierüber bey einem jeden Psalmen | seine zugehörige vier stimmen | vnd laut der Psalmen andechtige schöne Gebet. Leipzig 1573. (Volta-képen már 1572-ben jelent meg. L. Die Psalmenübersetzung des Paul Schede Melissus. Kiadta M. H. Jellinek, Halle a. S. 1896. Einleitung.)

³ L. Allg. deutsche Biographie XIX. k. 57. s köv. lk.; Real-encyklopaedie f. prot. Theologie und Kirche, harm. kiad. IV. k. 568. s köv. lk. Melissus id. kiadása. Einl. XIX. l., továbbá Magy. prot. egyh. és isk. Figyelmező, 1874. évf. 409. l.

⁴ *Ambrosii Lobwasser bewährte hymni patrum* stb. Leipzig 1579.

tetszett a *Psalter*-e, melynek új és új kiadásai gyors egymásutánban jelentek meg.¹

Ha hűség szempontjából fogjuk vizsgálat alá Lobwasser zsoltárait, rövidesen megállapíthatjuk, hogy azok inkább utánköltések, mint fordítások. Őt a dallam szépsége varázsolta el, nem a zsoltárok költőisége vonzotta, arra törekedett tehát, hogy azt a keretet, a melyet az eredeti versformákhoz alkotott melódia megszabott, kitöltse a francia zsoltároknak és a Luther-féle szentírás zsoltárkönyvének alapján. Ügyelt, hogy a versszakok, az egyes sorok, illetőleg szótagok száma egyenlő legyen a francziáéval, megtartotta az eredeti rimelhelyezést (noha ebben is engedett magának némi szabadságot), de ezeken a korlátokon belül könnyen vette a dolgát: úgyhogy műve inkább átdolgozás, mint fordítás. Az a nézet, hogy majdnem szolgai hűséggel fordította Clément Marot fordítását, továbbá hogy fordítása szótagonként megfelel a francia fordításnak,² tarthatatlan.

II.

A művelt nyugattal való érintkezés folytán a mi zsoltárszerzőink is megismerkedtek az ott virágzó zsoltárköltéssel és már a XVI-ik században akadt költők (Balassi Bálint, Skaricza Máté), a kik nem közvetlenül a szent írást használták zsoltáraik forrásul, hanem az idegen költők paraphrasisait, illetőleg fordításait (Bezáét, Buchananét, Lutherét). Ez az eljárás azonban csak szórványos jelenség volt, alig tesz számot a bibliai anyagot közvetlenül paraphrasálók mellett. De a zsoltárkönyv a század végére már majdnem teljesen le volt fordítva, vagy mondjuk, magyar versebe szedve, sőt volt egy teljesen egységes szellemű, egyöntetű verses zsoltároskönyvünk is, Bogáthi Fazekas Miklósé, mely azonban nyomdafestéket mai napig sem látott, akkoriban alig ismerték, sőt még ha ismeretes is lett volna, egyházi czélokra való felhasználásának útját állotta a szerzőjének szentháromságtagadó volta.

A közkézen forgó protestáns énekeskönyvek zsoltárai kielégítették ugyan ideig-óráig a hívők szükségletét, de csak ideig-óráig. Szinte elképzelhetetlen, hogy a magyar protestantizmus, melynek lelki vezérei között annyi művelt, tanult, külföldi akadémiaikon megfordult ember volt, beérte volna ezekkel, a nagyrészt »parasztos versekbe foglalt«, nehézkes, igen sokszor zavaros énekekkel, melyeket a históriás énekektől, vagy a római egyházi énekektől kölcsönzött melódiákra énekeltek. Nem a véletlen dolga volt, hogy midőn a század végén Szenczi Molnár Albert hosszú évekig kint időzött a német egyetemeken, meggyarapod-

¹ L. id. művek.

² Riedl Fr., A magy. irod. tört. a XVII. sz.-ban. Egyet. előadás után készült jegyzet (1907.) 176. l.

ván látóköre, nemesedvén ízlése, szégyenkezve gondolt a nemzete irodalmának és tudományának fogyatékos voltára s megfogadta, hogy a mennyire tehetségétől telik, orvosolni fog néhány kiáltó fogyatkozást. Első teendői közé sorozta a zsoldároskönyv alapos reformálását, oly módon, hogy megajándékozza hitsorsosait az akkor Európa-szerte elterjedt Marot-Béza-féle *Psautier* fordításával.

Midőn Molnár Németországba érkezett (1590.), itt már a Lobwasser-féle zsoldárkönyv használata általános volt a prot. istentiszteleteken. A melódiák bája nagy hatással volt a költői lelkű magyar diákra, a ki különben is nagyon szerette a zsoldárokat, s hosszas németországi tartózkodása alatt sokat megtanulhatott Lobwasser zsoldáraiból, melyeket Heidelbergben mint diák maga is énekelt.¹ A francia zsoldárokat eredetiben valószínűleg csak 1596-ban, svájcz útja alatt hallotta énekelni. Ez alkalommal két hetet (aug. 10—23.) töltött Svájc francia részében.² *Naplójában* megemlíti (15. l.), hogy Genfben, aug. 15-én, hallgatott istentiszteletet, melyen Beza prédikált, a miből azt kell következtetnünk, hogy francia zsoldáréneklésben is volt része. Az sem lehetetlen ugyan, hogy már sokkal régebben, strassburgi diák korában (1593—96.) is gyönyörködött a Marot-Béza-féle zsoldárokból, hiszen abban a városban, a vallásuk miatt hazájukból kiűldözött francia huguenották menedékhelyén, hirdette az ígét 1538—41 maga Kálvin is, kinek szelleme erősen reányomta bélyegét az idevaló egyházra,³ sőt itt adta sajtó alá a huguenotta zsoldárkönyv híres strassburgi kiadását 1539-ben, melyben közzétette Marot 12. elsőnek lefordított zsoldárát is. A magyar vándiák 1602-ben ismerkedett meg alaposan az eredeti francia zsoldárokkal, midőn a Majna melletti Frankfurtban egy derék francia pap, Clément Dubois (v. Dubois) vendégszerető házában két hónapot töltve, annyira megnyerte házigazdája szeretetét, hogy ez később zsoldárai fordításában is segítségére volt.

*

Molnárt egyénisége tette elsősorban hivatottá, hogy magyar tolmácsa legyen Dávid király énekeinek. Általában csak az a műfordító tudja a maga feladatát sikerrel megoldani, a ki nemcsak teljesen megérti eredetijét, hanem igazán bele is tudja magát élni az eredeti mű hangulatába, érzelmvilágába. Molnárból a költői fogékonyság szerencsésen kapcsolódott a nyelvismerettel, theologiai tudással, s megvolt benne az a bizonyos congenialitas is, mely minden fordítás sikerének egyik titka. Általában a zsoldárokat igazán csak a vallásba elmélyült és

¹ L. Dézsi Lajos, Szenczi Molnár Albert, 1897. 134. l.

² L. Szenczi Molnár Albert *Naplója*, Levelezése és Irományai, kiadta Dézsi Lajos, Budapest, 1898., 13—15. l.

³ L. Dézsi, i. m. 37. l. Douen, i. m. I. k.

szenvedéseken átment lélek érzi át. Molnár is mélyen vallásos volt, élete pedig úgyszólván szakadatlan küzdelem a sors ellen. Gyakran virradtak rá sötét napok : reménytelennek érezte jövőjét, önbizalma megrendült. Ilyenkor a vallásból merített erőt. A szentírás örökös forгатása folytán teljesen beleélte magát az ótestamentom világába : mintha ő is egy lenne a meghasonlott, csapások-sújtotta zsidó népből, kit vesszejével látogat meg az Isten bűnei miatt, kinek folytonos imával, zsoltárénekléssel bűjtöléssel kell megengesztelnie az Úr haragját.¹ Lelkének ez a rokonsága a zsoltárok szellemével magával hozta, hogy szíve mélyéből megszerette a régi zsidó énekeket, melynek gondolataiban, érzelmeiben a sajátjaira ismert rá. Mint a nála jóval nagyobb költői tehetséggel megáldott Marot, vagy a mi Balas-sink, ő is átélte azokat a szenvedéseket, melyeket a zsidó zsoltár-szerző panaszkodott föl, saját lelkéből szól, midőn a XLII. zs.-ban az Isten házába vágyódó lélek sóvárgását tolmácsolja, a maga érzelmeit önti szavakba, midőn a CXLV. zs.-ban köszönetet mond, »nagy szíve szerént« Istennek segedelméért. Ez az együttérzés, ez a congenialitas az, a mi Molnárt képessé tette, hogy zsoltárai-ban maradandó emléket állítson műfordító képességének.

*

Molnár Altdorfban, 1606 márcz. 9-én kezdett hozzá a zsoltárok fordításához, május 24-ére elkészült az első százzal, majd több mint három havi szünetelés után szept. 1-én látott hozzá a CI-hez és még e hó 23-án elkészült az egész *Psalteriummal*,² mely azután 1607 május 12-én került ki a nyomtató műhelyből.³ A *Psalterium Ungaricum* Előljáró beszéde⁴ felsorolja az okokat, melyek őt a »francia« zsoltárok lefordítására bírták. Első oka az, hogy »az egész soltárt magyar versekben még senki sem formálta«, óvatosságból hozzátévé, »az én tudomásom szerint«.⁵ De voltak más okai is. Mindamellett hogy a zsoltárok nagy része már megtalálta a maga magyar feldolgozóját, mégis szükség van újabb átdolgozásra, mert a régi szerzők között kevés volt a hivatott költő : műveik csekély kivétellel »igen paraszt versekben vadnak foglalnán«, a verselésük gyöngé, rímeikről alig lehet szó, mert az a »számtalan... Vala, vala, vala« csak az idegen nemzetek nevetetésére szolgál. Bántotta a költőietlen és ízléstelen verselés Molnárt is, kinek ízlését meg-

¹ L. Dézsi, i. m. 79. és 171. l.

² L. i. m. 137. l., hol bő ismertetését találjuk a fordítás történetének, továbbá Napló stb. 42. és köv. lk.

³ Címe : *Psalterium Ungaricum*. Szent Dávid kiralynac és propheta-nac százötven Soltari az Franciai nótáknac és verfeknec módgyokra most úyonnan Magyar versekre forditattac es rendeltettec a Szenci Molnár Albert által. MDCVII. Herbornában. Idézeteink e kiadásból valók.

⁴ Közölte Dézsi is: Napló stb. 44. és köv. lk.

⁵ Ebben azonban Molnár tévedett : B. Fazekas Miklós már 1604-ben elkészült a maga *Magiar Soltárával*, csakhogy ez kéziratban maradt.

finomította a hosszas külföldi tartózkodás, a művelt nyugat fejlettebb verstechnikájának ismerete. A nagyrészt fogyatékos verselésű magyar zsoltárokkal szemben a francziák verselése szép, formákban gazdag, a versszakok szerkezete és a rímek elhelyezése változatos, a dallamuk pedig elragadó.

Ezekén a külső okokon kívül lehettek neki más, belsőbb okai is, melyekről azonban hallgat. Molnár nem volt polemikus szellem, ez különböztette meg leginkább a korabeli magyar theologusoktól. Ő, a ki nem szerette a hitvitát még a szószéken sem, annál kevésbé lelhetne benne örömét, ha az ótestamentomi dicséretekből csendül ki e féle hang. Már pedig a magyar zsoltárok nagy része ebből a hangnemből szólt: nemcsak a jócselekedeteknek a megigazulásra való közömbösségét emlegetik Dávid király magyar utódai, hanem a szerzeteseket, a pápát gúnyolják, Luther érdemeit is beleszővik ezekbe a mély vallásosságban fogant énekekbe. Elődei nemcsak az elgyötört, bűntudatba merült vallásos lélek fájdalmas fohászait öntik ki zsoltáraikban, hanem elsősorban egy üldözött felekezet, egy balsors-tépte nemzet keserű kitöréseit is. A mi szempontunkból, az irodalomtörténet szempontjából, a mely a nemzeti lélek nyilvánulását keresi a költői formák mögött, érdekesebbek így ezek a zsoltárok, de az ótestamentomban otthonos Molnár valószínűleg csak azt látta, hogy elődei kiforgatták a zsoltárokat eredeti mivoltukból, dissonans hangokat keverték beléjük. Annál nagyobb gyönyörűséget szerzett neki a francia zsoltároskönyv, melynek dicséretei nagyobbbrészt híven követték a héber zsoltárok gondolatmenetét, sajátlagosan keresztény gondolat alig van bennök, protestáns vagy nemzeti pedig egyáltalában nincs. Ezek a zsoltárok megfelelték mély vallásosságának is, ízlésének is, elragadták, vágyat keltettek benne, hogy megajándékozza velük nemzetét. És abban az előszóbeli állításában, hogy nem akar a meglevőknél ékeőbb zsoltárokat nyújtani, csak nagy szerénységének nyilatkozását szabad látnunk, melyet fel kell emelnünk kellő értékére.

III.

Az irodalomtörténetben egészen a legújabb időkig tartotta magát az a felfogás, hogy Molnár a maga zsoltárait a francia szerzők feldolgozásai után alkotta. Ezen a nézeten volt még Toldy Ferencz is,¹ kit, mint elődeit, megtévesztett a zsoltároskönyv címe, mely valóban arra látszik vallani, hogy a magyar fordító francia eredetiből dolgozott. Dézsi Lajos mutatott rá teljes határozottsággal arra, hogy Molnár Lobwasser fordítását vette

¹ A magy. költ. kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig. II. kiad. I. k. 119. l. és A magy. nemz. irod. tört. rövid előadásban, II. kiad. I. k. 59. l. stb.

alapul.¹ Hogy így áll a dolog, az világosan következik a *Psalterium Ungaricum* ajánlásából, hol kétszer is megnevezi forrását, a Lobwasser-féle *Psaltert*.² Csodálatosnak is kellene tartanunk, hogy az eredeti francia zsoltárokat fordította volna, hiszen ezeket a német zsoltárokat ő igen jól ismerte, a vasárnapi istentiszteleteken mindig hallotta és énekelte,³ nem volt semmi oka, hogy e jól ismert és értett énekekkel szemben az eredetieknek adott volna elsőbbséget, melyeknek nyelvében sem volt annyira otthon, mint a németben. Valószínű ugyan, hogy tudott valamelyest francziául, de bajosan tudhatott annyit, hogy a francia zsoltárokat teljesen megérthette volna. Különben is, bármelyik zsoltárát is vessük össze a némettel és a francziával, azonnal szembetűnik, hogy fordítása nem a francziának mása, hanem az ettől többé-kevésbé eltérő Lobwasser-féle áldolgozása.

»Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogy nem az verseknek ékesgetésére.« A zsoltárkönyve Előljáró beszédének e szavai, melyekkel fordítói eljárását jellemzi, igaz megvilágításban állítják elének művét. Elsősorban értelmi hűségre törekedett, nem költői szépségre. Ha már most a hűség szempontjából teszszük vizsgálat tárgyává fordítását, hamarosan megállapíthatjuk, hogy az alaki hűséget sikerült megőriznie. Nemcsak a sorok hossza és a versszakok szerkezete teljesen azonosak Lobwasserével, — hiszen erre a melódia közös volta is kényszerítette — hanem még a rímelhelyezésük is teljesen ugyanaz. Pedig rendkívül megnehezítette munkáját az eredetijének ölelkező és keresztrímeiben való gazdagsága, a mire irodalmunkban egyedül Balassinál látott példát — annál is csak az előbbire, — mégsem gondolt arra, hogy könnyebb végén fogja a dolgot, pl. félrímek alkalmazásával könnyítsen magán, mint a XIX. sz. kiválóbb műfordítói közül is nem egy megtette, hanem hűségesen ragaszkodott az eredeti rímelhelyezéshez. Egyetlen egy zsoltárában, a CXXXVIII-ban látszólag eltér ugyan a versszak szerkezete és a rímelhelyezés Lobwasserétől, de az eltérés csak látszólagos: a magyar fordító minden stropha 2. és 3., továbbá 5. és 6. sorát egybe írta, de az eredeti rímelhelyezést megtartotta, úgyhogy e sorokban félrímek keletkeztek.

¹ I. m. 137. l.

² »Bémutatom azért és dedikálom Ti Felségteknek az Dávid Soltarit, mellyeket nagy munkával magyar nyelvre fordítottam és az francziai nótákra s az Lobvaszsszer Ambros doctornak német versei szerint formáltam és öszveszorítottam, ...« továbbá: »Példa erre az Lóbvaszsszer Ambros doctornac Soltáros könyve (kinek vezető sinórját követtem ez fordításban) ...« (L. Napló stb. 42. l.)

³ Szükszavú naplójában négyszer még azt is feljegyzi, hogy hányadik zsoltárt énekeltek aznap az isteni tiszteleten (1600 nov. 30., decz. 25., 1601 jan. 1. és 1611 okt. 8.), mindenütt idézvén az illető Lobwasser-féle zs. kezdőszavait is.

Az anyagi hűség megőrzése nem sikerült minden zsoldárban egyformán. Egyesek egészen híven tolmácsolják Lobwasser zsoldárainak nemcsak értelmét, hanem a szavait is, másokban pedig olyan szabadon ültet át, hogy csak bizonyos jóakarattal lehet őket fordításoknak nevezni. Hogy képet alkothassunk magunknak arról, mennyire terjed fordításának hűsége, bemutattjuk egyik zsoldárát, mely majdnem teljesen hív a némethez. Rövidség okáért a CX-et választjuk.

1. Der Herr zu meinem Herren hat gesprochen :
Kom setz dich zu der rechten meiner macht |
Biss das ich deine feind die so hoch pochen, |
Dir zu einem fusschemel hab gemacht.¹

AZ Ur Iften monda az en Uramnac :
ülly az en hatalmomnac jobjára,
Mig ellenségidet, *kic rád támadnac*
Sámolyfzékül vetem lábad alá.

E versszak, mint látjuk, egészen hű fordítás, csak a 3. sorban a »die so hoch pochen« kifejezés értelme változott meg a magyarban (»kic rád támadnac«).

2. Den Scepter aus Syon d' Herr aussendē |
Dir zubekrefftigen dein regiment ² |
In mitten deiner feind an allen enden
Du herrschen solst vnd da sein ein Regent.

Az Ur az Sionból küldi páltzadat,
Birodalmodnac erőffegére,
Ellenfég közt mutasd orizagláfodat,
Uralkodgál az népnec közöttte.

A 3. és 4. s. fordítása már kissé szabad, a mennyiben a 3. s.-ból elmarad az »an allen enden« határozó, a következő sorba pedig betoldja az »az népnec közöttte« kifejezést.

3. In zier deins Heilighumbs dein volck auff erdē
In deinem triumph dir willig dienē wirt |
Der kinder dir geboren sollen werden
So viel als taws die morgenröte gebirt.

Düczöségére az te fzentségednek,
Az nép örvendez gyözödelmeden,
Olly fok fiaid teneked fzületnec,
Mint az haynali harimat az földén.

A hűség jóformán teljes. Eltérés csak annyi van, hogy a német első sorában az »auf erden« határozót elhagyja, a 4. sort

¹ Az idézetek az első, 1573-i kiadásból valók.

² Megjegyzendő : *Regiment* Lobwassernél a. m. birodalom, *empire* (v. ö. a fr. Psautier megfelelő helyét.)

pedig meg bővíti ennek a szónak a fordításával («a földene»), a mi egészen jól oda is illik.

4. Dañ Got d' Herr hat dir ein Eyd geschworen |
 Das jhn gerewen wirt zu keiner zeit |
 Nach ordnung dess Melchisedechs erkoren
 Bistu ein Priester nu in ewigkeit.

Mert az Ur Iften meg esküt tenéked,
 Mellyet meg nem bán foha örökké,
 Melchifedec rendi fzerint (*ezt érczed*)
 Te vagy az fő Pap moft es örökke.

Molnár e versszakon csak annyit változtatott, hogy a zárójelbe rekesztett megjegyzést odailleszti a 3. s. végére, nyilván a verssor kitöltése és a rím kedvéért. Azonban e megjegyzést nem azért iktatta a fordító zárójelbe, mintha e külső jellel utalni akart volna rá, hogy ez az ő betoldása, hanem azért, mert Lobwassertől tanulta, a kinél az e féle, a zsoltártól többé-kevésbé független, zárójelbe rekesztett megjegyzések igen gyakoriak.¹

5. Der Herr welcher dir sitzt zu deiner rechtē |
 Wann er sich recht erzürnen wirt ein mal |
 Alsdann wirt er die Koenig gross von machtē
 Zurschlagen | und endlich vertilgen all.

Az Ur, az ki ül az te jobkezeden,
 Ha megharagszik egykor valoban,
 Az hatalmas királjokat erőffen
 Hatalmával *megrontya* legottan.

A német versszak utolsó sora már nem fért el Molnáréban egészen, ezért Molnár kénytelen a két állítmányt («zurschlagen», «vertilgen») egygyé vonni össze.

6. Vber die Heyden er sich wirt erweisen
 Als einen Richter der gerechtigkeit |
 Das heubt d' deinē feind wirt er zuschmeissen |
 Des herrschafft sich erstreckt veit vnd breit.

Az pogányokon *ítéletit tartya*,
 Megtölti az földet *holttestekkel*,
 Ellenségidnec fejeket *megrontya*,
 Orzága kihat ez földre *ízélel*.

E versszak fordításában már nagy eltérést látunk. Molnár első két sora egészen más, mint Lobwasseré: itt szemmelátha-

¹ Pl. a CV. zs.-ban (6. vsz.):

Er denckt (*sag ich*) was er geschworen
 Dem Isac | ...

Vagy u. a. zs. 7. vsz.:

Er sprach ich wil dir (*merck mich eben*)
 Das Cananeisch Land eingeben |

tólag idegen gondolatot illesztett a német zsoltár eszmelánczolatába. Hogy honnan vette ezt a két sort Molnár, arra még rátérünk. A 3. és 4. sor azonban megfelel az eredeti értelmének.

7. Er wirt auff dem weg trinckē aus dē bache |
Welcher fürüber fleust und rauschet sehr |
Sein heubt er wirt von wegen der vrsache
Auffheben doch entpor in aller ehr.

Az uton ifzik ő az folyamatból,
Kinec vize foly nagy harfagáffal.
Ennekokaert ő nagy hatalmából
Fejét főlemeli méltósággal.

Molnár itt híven, bár a 4. sorban csak értelmi hűséggel adja vissza az eredetit. Ügyességére vall a második sor, melyben a német két állítmánya közül az egyiket határozóvá alakítja át.

Ez a zsoltára kétségtelenül a leghívebben fordítottak közé tartozik. Vannak azonban darabjai, emlyeket annyi szabadsággal ültetett át, hogy egy-két versszakokban csak a hangulat, vagy egy-két kifejezés azonossága mutat rá az eredetire. Azonban ezeket sem nevezhetjük még paraphrasisoknak, egyrészt mivel az átültető egyénisége teljesen háttérben marad, nem is módosul lényegében az eredeti értelem, másrészt mivel ez a szabadság az illető zsoltárnak csak egyes versszakaira korlátozódik. Ezek közül a szabadon fordítottak közül is mutatunk be egyből, a XXVI-ból, két versszakot.

Lobw. 1. Richt mich | vnd schaff mir recht |
Dann ich gerecht vnd schlecht
In vnschuldt hab gewandelt | auch
Auff Gott allzeit vertrawet |
Derhalben mich nicht grawet |
Das ich etwan anstös vnd strauch.

Molnár : LÉgy itélőm Uram,
Mert hűféggel jártam,
Es éltem nagy artatlanul,
Azért hiszem az Ífent,
Hogy ő engemet megment
Mindennemő háborutul.

Látjuk, hogy ez nagyon szabad fordítás: az első sort alkotó két mondat közül a másodikat elhagyja; a németben homályos második sort világosabbal pótolja; a harmadik elég hű; a negyedik jelentését kissé megváltoztatja az »allzeit« elmaradása és a mult időnek jelennel való fölcserélése, a német 5. sora egészen elmarad; a 6. sort Molnár a magyar 5. 6.-ában igen szabadon írja át.

Még szabadabb e zsoltár 4. versszakának fordítása:

Lobw. : Mein hertz die lügenr scheut |
In leuchtfertigen leut
Böse gesellschaft ich nicht kum |
Die mit betrug vmbgehen |
Den leuten nasen drehen |
Mit solchen geh ich gar nicht vmb.

Molnár : Az hazug emberek
Nálam nem kedvelek,
Az tettető czalárdokat
Szivem fzerint gjölölöm,
És nagj távol kerölöm
Az álnoksággal járokat.

Ez a két-két versszak igazán csak értelem tekintetében párja egymásnak: első pillanatra úgy látszik, hogy Molnár szavai egyáltalában nem követik Lobwasserét. Azonban ha az első és negyedik versszak fordításában nagy szabadsággal járt is el Molnár, a két közbeesőt tűrhető hűséggel fordítja. És ez a dolog jellemező az eljárására: neki az eredeti nem tetszés szerint formálható anyag, mint a körülírással fordítók-nak, ő tudja, hogy azt neki másolnia kell, nem átformálnia, de ez a ragaszkodás nem mindég sikerül, mert nyelve nem símul eléggé hozzá, vagy tiltja az ízlése, a mely isteni tiszteletre szánt énekben megbotránkoztatónak találja az olyanfajta útszéli kifejezést, mint a melyet Lobwassernél láttunk (XXVI. 4. 5.).

Ezek az összevetések világot vetnek a fordító eljárására. Lehetőleg ragaszkodik a német szöveghez, s ha iparkodása nem is jár mindig eredménnyel, mégis lelkiismeretesebb fordító, mint Lobwasser: a saját leleményéből sokkal kevesebb kerül a zsoltáraiba s ezért *Psalteriuma* hívebb mása a német *Psalternek*, mint ez a francia *Psautiernak*. Helylyel-közzel elhagy egy kifejezést vagy sort és mással pótolja, de legtöbbször nem is iktat semmit a kihagyottak helyére, mert korabeli költői nyelvünk terjengőssége miatt nem tudja annyira összehozni mondánivalóját, mint Lobwasser. Hogy mit hagyhat el, mit nem, erre nézve nemcsak a saját ízlése volt az irányadó, hanem egy más körülmény is: a szentírás zsoltáros könyve. Molnár elsősorban theologus volt, még pedig az ótestamentom szellemébe elmerült theologus, a ki az előtte levő német zsoltárokból nem csupán vallásos költeményeket látott, hanem a szentírás egy könyvének verses földolgozását is, nem úgy, mint a köznögsbergi professor, a ki a francia *Psautiert* dolgozta át, szabadon és minden további aggodalmaskodás nélkül. Lobwassernak ez az eljárása okozta, hogy Molnár sok eltérést figyelt meg a bibliabeli és a Lobwasser-féle szövegek között, s midőn arra került a sor, hogy valamit el kellett hagynia a német szövegből, elsősorban az olyan kifejezéseket, mondatokat ítélte fölöslegessé, a melyek nem az eredeti, ótestamentomi

zsoltárból kerültek a francia, illetőleg a német feldolgozásba. Eljárása nagyon hasonló volt Lobwasser versenytársához, Melissuséhoz, a ki szintén a francia zsoltárokat fordította ugyan, de aggodalmas kritikával vetette őket össze a héber zsoltárokkal s a hol a héber szöveget másnak találta, vagy másképp értelmezte, mint Marot vagy Beza, ott habozás nélkül a szentírásbelit vette át.¹ Molnár ugyan korántsem ragaszkodott ilyen szigoruan a szentíráshoz, de mégis ebből a szempontból kell megítélni azokat a változtatásokat, melyeket a fordításban szükségesnek, czélszerűnek tartott.

Ezeket a változtatásokat általában három kategóriába lehet sorozni. Leggyakoribbak a hely szűkéből való kihagyások, melyek többnyire egy-egy mondatrészre szorítkoznak, de néha egész mondatokra is terjednek. Második csoportot a betoldások alkotják, a harmadikat pedig e kettő kombinációja, midőn elhagy egy-egy szót, kifejezést és helyüket mással pótolja.

Kihagyásokra különösen ott van alkalom, a hol Lobwasser egy dolgot két rokonértelmű szóval fejez ki; ilyenkor Molnár az egyiket egyszerűen elhagyja, mivel ez az eljárás egyáltalában nem megy a hűség rovására. Példa erre a CXVIII. zs. 7. versszakának 1—4. sora :

Lobw. : Der Herr ist meine *macht* vnd stercke |
Er ist von dem ich sing vnd *ticht* |
Bey ihm ich huelff vnd *trost* vermercke |
Er ist mein heyl vnd *zuversicht*.

Molnár : Az Ur ennekem erőflegem,
Es én ő rola éneklec,
Csak ő ennekem fegedelemem,
Es én ő benne remenlec.²

Természetesen ez nemcsak úgy hevenyében kikapott példa : ilyen négy sor, a melynek mindegyikéből egy-egy szót az értelem érezhető fogyatkozása nélkül el lehetne hagyni, nincs talán több Lobwasser zsoltárai között. Olyan azonban, a melyben egy dolog párhuzamosan két szóval van kifejezve, igen gyakori, pl. :

Lobw. : Vom Himel er jhn *fürt* vnd stercket |
Durch die macht seiner rechten (XX. 3. 7—8.)

Molnár : Az menjből ötet erőfiti
Job keze ereivel.³

CSÁSZÁR ERNŐ.

¹ L. id. kiadásának bevezetését, XXII. l.

² Károli Gáspár, Szent Biblia, az eredeti szöveggel egybevetett és áldolg. kiad. 1911. 4. v.: Erősségem és énekem az Úr, és ő lőn nekem szabadulásul.

³ Károli (1911-i kiad.) 7. v. : . . . meghallgatja őt szent egeiből jobbjának segítő erejével.

A JÁNOS VITÉZ ÉS A TOLDI.

(Második és befejező közlemény.)

XI.

A *János vitéz* és a *Toldi* előadásának jellemző tulajdonságai a szemléletesség, életelevenség, az epikai nyugalom mellett bizonyos alanyi élénkség és hangulatosság. Mindkettőnek előadása kényelmes, széles ; a *Toldi*é még inkább részletező ; mindkettőben ritkák az ilyen drámai elevevenségű részletek :

Jancsi gazdája bög, mint a ki megböszül :

Vasvillát, vasvillát ! ... hadd szúrjam keresztül ! ...

(J. v. III. 7.)

Ez a Miklós dolga ! ezt más nem tehetette.

Utána ! utána ! ilyen szedtevette !

(T. VI. 19.)

Ez epikai szélesség egyik tényezője a szemléletesség. Petőfi inkább a képzeletre és hangulatra hat : gyönyörködtetni akar ; Arany a lelki szemléletre ; a dolgot jellemző tulajdonságaival mintegy láttatni akarja.

A szemléletesség közösen előforduló nyilatkozása az égitestek hatásának kiemelése :

Mikorra a patak vize tükörré lett,

Melybe ezer csillag ragyogása nézett ...

(J. v. IV. 1.)

A patak habjain piroslott az este ...

(J. v. II. 1.)

A tó vize sűrű buborékot hányna.

(J. v. V. 11.)

Duna folyóvíznek piros lett a habja.

(T. XI. 2.)

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára,

Gyepszálon fejezik Toldi Lőrincz háza.

(T. VI. 1.)

Pestváros utcáin fényes holdvilág van,

Sok kémény fejezik fenn a hodvilágban.

(T. IX. 1.)

A szemléletességnek kisebb jelentőségű közös stilisztikai eszközei : a jelző, ellentét, körülírás.

Petőfi jelzői inkább gyönyörködtetők : Én a kerek világ bujdosója vagyok. (J. v. VII. 5.) A ragyogó nappal farkaszemet néznék. (J. v. VII. 5.) Mint felhő mellett a tündöklő szivárvány. (J. v. XIII. 5.) — Aranyéi szemléltetők : Széles e világon nincsen árvább nála. (T. IV. 4.) Széles országútra messze, messze bámul. (T. I. 3.) Édes anyja záros ajtajához megyen. (T. VI. 2.) Hát ki volna úr más széles e határban ? (T. I. 9.)

A szemléleti ellentét példái : Tőle a zöld mező vörös tengerre lett. (J. v. XII. 11.) Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben. (T. I. 1.)

Az ellentétes túlzás példái : De nem volt gyerekség ez a meghorolás . . . (J. v. XII. 11.) Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje. (T. II.)

Hasonló körülírások : Noha nem érte meg még húszszor a telet. (J. v. III. 10.) Pedig még legénytoll sem helyezik állán. (T. I. 3.) Az ifjúság körülírása. Ki mindeneket tud, az tudja csak, hányszor. (J. v. I. 12.) Tudta, hogy az, a ki a szívet vizsgálja, minden kívánságát benne megtalálja. (T. VI. 18.) Az Isten körülírása.

Gyakori a képes beszéd. Közösen előforduló szókép : *a csók ég*. Mikor a lány ajkán tőle sok csók égett . . . (J. v. XIII. 6.) Rég szomjas ajakán égett első csókja. (J. v. XXVII. 9.) Nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett. (T. IX. 14.)

Képes szólások Petőfiben : Felhők csatornája, sírok torka ; felhő rojtja ; Aranyban : ökle csontos buzogánya ; követ hengerít szívére, szíve égő katlan stb.

Gazdagok a népi beszédből vett képes szólásokban : Arany : kifőzi magában ; fő, füstölög magában ; Petőfi : kisült, hogy koránsem tréfáság a beszéd. Arany : Foga nem fülük hozzá ; agyarát feni atyjafiára ; kimutatja a foga fejéret ; Petőfi : vásik rá a foga ; beletörik a foga. Arany : a lelkét is majd elébe önti ; láb alatt van ; nyakába veszi az országot ; forr epéje ; Petőfi : jó szemet vet rá ; nincs ínyére ; ráforr a gégejére. De ki tudná mindazokat a képes kifejezéseket felsorolni, melyekkel Petőfi és Arany irodalmi stílusukat gazdagították !

Mindkettőnél gyakori az elvont tárgyak személyesítése, látható alakba öltöztetése. Jancsi megszólítja bánatát, mint kelleetlen útitársát s kéri, hogy hagyja el. Az engedelmeskedik is.

Ez a szívéhez vissza most már csak néha szállt,
Hanem ismét eltűnt (mert be volt az zárva)
S csak egy könnyecppet tett szeme pillájára.

(J. v. XIX. 2—5.)

Ép így meg van Petőfinél személyesítve : a fájdalom, az öröm. Aranynál személyesítve van a bű :

— — — Nyakán ült a bűja,
Oldalát kikezdte annak sarkantyúja.

(T. IV. 2.)

Azután az éhség, az álom (kétszer is).

Ide tartozik az a közösen előforduló jelenség, hogy néha a testrészek veszik át az ember szerepét ; a János vitézben :

Tennap ilyen tájban evett utoljára,
Meg alig is birta már lankadó lába.
Kukoricza Jancsit még vitte két lába

(J. v. V. 5.)
(J. v. V. 14.)

A Toldiban :

Kincse volt temérdek s arra büszke mája. (T. II. 4.)
 Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája. (T. II. 6.)
 Sőt irigység miatt megszakad a lépe. (T. VI. 15.)
 ... dejszen tudja azt az ő gonosz lelke. (T. XII. 8.)

De mindkettőnél a szemléletesség leghasználtabb stíleszköze a hasonlat.

Közös körök, melyekből hasonlataikat veszik, a) a természet :

Mintha mennykő volna, így dörgött reája. (J. v. XIX. 16.)
 Hallanám dübörgő hangjait szavának,
 Kit ma képzelnének Isten haragjának. (T. Előh. 1.)
 Hullottak könnyeim zápornak módjára. (J. v. XIV. 1.)
 S hogy' megeredt a könny két öreg szeméből,
 Mint a záporosó Isten fellegéből. (T. X. 4.)
 A pusztá, mint tenger, fekütt körülötte. (J. v. V. 1.)
 Mintha pásztortűz ég őszi éjszakákon
 Messziről lobogva tenger pusztaságon. (T. Előh. 1.)
 Olyan volt mellette az ékes királylány,
 Mint felhő mellett a tündöklő szivárvány. (J. v. XIII. 5.)
 ... Mint mikor két hegyről összefut a patak,
 A kétféle könnyek egybe szakadtanak. (T. VI. 12.)

b) Színtért, népeletet festő hasonlatok ; Petőfinél :

A szünyogok itten akkorákra nőttek,
 Hogy ökrök gyanánt is máshol elkelnének. (J. v. XX. 3.)
 Aztán olyan széles volt a fák levele,
 Hogy szűrnek is untig elég volna fele. (J. v. XX. 2.)
 Szomorúságokban elfakadtak sirva,
 Minden csepp könnyök egy dézsa víz lett volna. (J. v. XX. 16.)
 Egy túrós lepényért látását nem adtam. (J. v. XIV. 11.)

Aranynál :

Azt hinné az ember, élő tilalomfa,
 Útve általútnál egy csekély halomba. (T. I. 3.)
 Azután úgy szórta a földet szarvával,
 Mintha szérűn pelyvát forgatna villával. (T. IX. 9.)
 Mint egy nagy csoroszllya, lóg ki zöldes nyelve. (T. V. 9.)
 Elvadulsz, elzüllöl az apai háztól,
 Mint a mely kivert kan elzüllik a nyájtól. (T. III. 7.)
 Mint a juhászbojtár, a mikor kaptja,
 A komondor kölyköt végig simogatja. (T. V. 3.)
 Mint komor bikáé, olyan a járása. (T. I. 14.)

c) Népnyelvi hasonlatok :

De ő keményen ült rajta, mint a czövek ... (J. v. VII. 11.)
 Toldi György veresebb lón a főzött ráknál (T. VIII. 14.)

d) Bibliái hasonlat ; egy-egy, mindegyik jellemző a hősökre, kiknek fő tulajdonságait : a szerelmet és erőt világítják meg :

Ottan édegelünk mi ketten boldogan,
 Mint Ádám és Éva a paradicsomban ... (J. v. VI. 19.)
 Bosszuló karjától úgy elhullanának,
 Mint a Sámsonétól, kiről írva vagyon,
 Hogy ezer pogányt vert egy állcsonttal agyon. (T. III. 5.)

Végül mindkét műben gyakori a népies mérték használata :

Egy kőhajtásnyira foly tőle a patak (J. v. I. 3.)
 Elnyelne hat ökröt, akkora szája van. (J. v. XXV. 6.)
 Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben (T. I. 1.)
 Róla mint az öklöm (ha kicsit nem mondok)
 Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok. (T. XI. 7.)
 Nagy üres tér maradt a korláton belől,
 Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
 Lenne, ha a marhát oda eresztenék. (T. XI. 9.)

XII.

A *János vitéz* és a *Toldi* előadásának egyik jellemző tulajdonsága a természet meglelkesítésében nyilatkozó elevenség. Mindkettőben az egész természet életet lehel : vagy hangulatos háttér vagy cselekvő tényező. Leggyakrabban személyesített természeti tárgy Petőfinél a nap, Aranynál a hajnal. Példák :

Mikor a nap fölkelt s a holdat elküldte ... (J. v. V. 1.)
 És midőn a hajnal a homályt elverte ... (T. VII. 3.)

Midőn Jancsi ebédelt :

Nézte őt a kék ég, a fényes nap ... (J. v. V. 6.)

Mikor pedig Miklós új fegyverzetébe öltözött :

Akkor bútt fel a nap az ég karimáján,
 Meg is akadt szeme a fiú ruháján. (T. XI. 5.)

De olykor egész cselekvések hősei :

A föltámadó nap legelső sugára
 Lesütött a háznak füstölgő romjára,
 Pusztult ablakán át benézett a házba,
 Ott a haramjának csontvázait látta. (J. v. VI. 25.)

Másnap reggel a nap szokás szerint fölkelt,
 De nem lát és nem hall olyat minden reggel,
 Mint a milyet hallott, mint a milyet látott
 Mingyárt, mihelyest a föld szélére hágott. (J. v. XII. 1.)

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét,
 S eltakarta vele az égboltnak felét,
 De nem volt oly kényes a bársony ruhába',
 Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.
 Betekint fél szemmel egy törött ablakon,
 Hát csak a czimbalmost látja benn egy padon,
 Künn sem lát egyebet az öreg szolgánál,
 A ki dolgát végzi jó Rigó lovánál.
 Aztán széttekintte Pesten és Budában,
 Nézegette magát a széles Dunában ... (T. XI. 1., 2.)

Mindkettőnél meg van személyesítve a hold :

Erdő közepében sötét ösvényére
 Leküldte világát a hold sárga fénye. (J. v. V. 16.)
 Tisztán sütött rájuk a hold karikája,
 Hidegen tekintett a rét fenekébe,
 Mint egy arany tepsí, szétmeredt a képe. (T. V. 11.)

Különben az egész természet él. Petőfinél a nap ágyába száll pihenni, majd sugarát fegyverekre lövi; zivatarkor a világ sötétbe öltözködik; a torony bámul, mint kísértet; a rónaság napkeltétől napnyugatig végignyújtózkodik; a tenger hulláma zokog a zúgó zivatar korbácsolására; tavaszkor a föld szép tavaszi ruhát vált. Aranyánál Miklós útitársa a nap, mely eléri, elhagyja, ott hagyja magában; a napsugár a Rigó szőréen el-sikamlík; a sötét éj Miklóst szárnya alá veszi s fekete ponyvából von felette sátozt; a hold az alvó Györgyre hosszú fehér kendőt terít, egy más helyen Miklósról sugárból lepedőt tesz; az ösztövére kútágas hórihorgas gémjével a kútba néz és benne vizet kémel; egy más helyen a szomjú kútágas a csárda előtt ácsorog; a Duna szigete már hetednap óta vérrel él, mint a vérszopó piócza; az agyonütött vitéz vérit a poros föld nagy mohón felnyalja; Buda nagy hegyei a népség örömrivalgására visszakurjongatnak.

De olykor a természet nemcsak él, hanem hangulati tényező; az egyéni érzésvilág, kedélyállapot hangulatos háttére. A *János vitéz*ben is, a *Toldi*ban is találunk a természet ezen egyéni szemléletére szép példákat.

A *János vitéz*ben, Jancsi és a franczia királylány midőn a csatahelyre érnek, természetesen a leáldozó napot is siralmas színben látják:

A leáldozó nap utósó sugára
Vörös szemmel nézett a siralmas tájra.
Nem látott egyebet, csak a véres halált,
S hollósereget, mely a halottakra szállt;
Nem igen telt benne nagy gyönyörűsége,
Le is ereszkedett tenger mélységébe.

(J. v. XIII. 1., 2.)

Mikor Jancsi Iluska sírján kesereg, bánatában az egész természet osztozik:

Leáldozott a nap piros verőfénye,
Halovány hold lépett a napnak helyébe,
Szomorúan nézett az őszi homályból...

(J. v. XVIII. 9.)

Mikor pedig Jancsi a mellére akasztott rózsára nézett, a a bútól teljesen meggyógyult, sőt gyönyörűséget érzett, természetes, hogy a napkelte egész pompáját élvezni tudta:

Haldoklófélben volt a hajnali csillag,
Halovány sugára már csak alig csillog.
Mint gyorsan kiröppent fohász, eltűnt végre,
Mikor a fényes nap föllépett az égre.
Föllépett aranyos szekeren ragyogva,
Nyájasan nézett a sík tengerhabokra...

(J. v. XXIII. 2., 3.)

Hasonlóképen a *Toldi*ban Miklós; midőn a gyilkosság mardosó tudatával a nádasban bujdosik, szomorúságában a természeti tüneteményekben is gyászképet lát:

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsínba vont,

És kiverte szépen koporsószegével,
Fényes csillagoknak milljom-ezerével;
Végre a szép holdat előkerítette,
S ezüst koszorúnak fejtül oda tette. (T. V. 1.)

Midőn pedig a száz aranyat megkapta s ment bajnoki ruhát
és fegyverzetet vásárolni, örömében természetyszerűen a kelő
hajnalban is díszruhás bajnokot lát:

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába'...

Aztán széttekintte Pesten és Budában,
Nézegette magát a széles Dunában. (T. XI. 1., 2.)

XIII.

A *János vitéz* és a *Toldi* előadása általában véve epikailag nyugalmas. De ezen epikai nyugalom inkább összhangnak fogható fel, melyben a gyakorlott fül csakhamar észreveszi a belevegyülő kisebb hangokat, a melyek a főhangot színezik. A *János vitéz* és a *Toldi* előadási nyugalma sehol sem tartózkodó, kimért, hogy úgy mondjuk hideg, hanem éppen ellenkezőleg érdeklődést, rokonszenvet lehelő. A két költő népies módon kedvelt hőseit melegen, szeretettel tárgyalja, viszont elleneivel szemben nem tudja tartóztatni gúnyját, kárörömét. — Ha az epikai nyugalom leple alatt lappangó hangulatokat egy szóval akarjuk összefoglalni: a *János vitéznek* a lairáság, a *Toldinak* pedig inkább a szónokiség a sajátossága.

Mindkét mű előadását olykor bizonyos alanyi élénkség jellemzi. Ez első sorban egyes elszórt alanyi megjegyzésekben nyilvánkozik:

(Nem mondhatni, hogy jó kedvvel ejtette ki...) (J. v. II. 2.)

(Mert szavának állott ő minden időben...) (J. v. XIV. 18.)

(Pedig kenyérének javát már megette) (T. X. 11.)

És a gyászos özvegy (mert özvegy nyilván). (T. VII. 6.)

(Ostoros gyerek volt annál néha napján) (T. IV. 13.)

(Meztelen karjában dagadtak az erek...) (T. X. 23.)

Átmenetet jelző megjegyzések:

Fölösleges dolog sütnie oly nagyon... (J. v. I. 1.)

De sebesebben ment János gondolatja. (J. v. XVI. 1.)

Nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta. (T. V.)

Érdekkeltő felkiáltások:

De csodák csodája! mit látott, mit látott? (J. v. XXVII.)

Szent Isten! hogy örült ennek János vitéz! (J. v. XVII. 13.)

Uram ne hagyj el! Itt volt ám szörnyű strázsa... (J. v. XXV. 6.)

Hej csinálom-adta! meleg egy nap volt ez! (J. v. XII. 12.)
 Hosszú gyászruhában — mindenható Isten! (T. VII. 5.)
 Mégis mind a mellett — mily Isten csodája! (T. II.)
 Merre menjen? mihez fogjon? Uramfia! (T. IV. 7.)

Érdekkeltő kérdések:

Mit tesz ez a dolog ilyen állásába? (J. v. XXV. 8.)
 Éj van-e vagy szemem világa veszett ki?
 Nem volt éj, nem veszett ki szeme világa,
 Hanem hogy ez volt a sötétség országa.
 Ki volt utitársa a kietlen pusztán? (T. VII. 3.)
 Hát Miklós nem örült a váratlan kincsen? (T. X. 12.)
 S ki volt a lóhátas? Nem hitt a szemének... (T. X. 2.)
 Ejnye hát hol járhat most ez a félsz benne,
 Máskor a sárkánynyal is birokra menne?... (T. VI. 3.)
 Tűz van-e vagy árvíz, vagy vijják a várat?
 Nincsen tűz, sem árvíz, nem is jó ellenség,
 Hanem van egy másik rémítő jelenség... (T. IX. 3.)

Népies érdekkeltő kérdések:

Hát János vitéznek milyetén sors jutott?
 Őt is elsodorták a lelketlen habok? (J. v. XVII. 4.)
 Hát Jánost mi érte, szerencse vagy ínség?
 Majd meghalljuk azt is, várjunk csak kicsinnyég.
 (J. v. XIX. 21.)
 Hanem mit ebédelt, ki nem találjátok;
 Gondolnátok-e mit? Csupa kősziklákat. (J. v. XX. 8.)
 Mi történt ezalatt a budai szélen?
 Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem. (T. XI. 7.)

Előadásbeli fordulatok:

De ki tudná sorra mind előszámlálni? (J. v. XXI. 9.)
 Mindent el tudnék én beszélni ékesen,
 Csak János vitéznek akkor kedvét nem... (J. v. XXVII. 9.)
 Toldi György pediglen kigondolta bölcsen,
 (Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem)
 Kigondolta, mondom... (T. VIII. 1.)
 Ezt mondotta Bencze s ezenkívül mennyit!
 Ki győzné azt versbe szedni valamennyit! (T. X. 7.)
 Egy szó annyi mint száz: mindent megvásárlott. (T. XI. 4.)

Népies bizonyítgatások:

Nem hazudok, de volt akkora kapuja,
 Hogy, hogy... biz én nem is tudom, hogy mekkora.
 (J. v. XX. 6.)
 Róla, mint az öklöm, (ha kicsit nem mondok)
 Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok... (T. XI. 7.)

Mindkettő előadását jellemzi népies bizalmasság, mely bizonyos indulatszók és kötőszók használatában áll:

De nem ám a patak csillámló habjára... (J. v. I. 3.)
 Hejh biz a haláltól ő sem volt már messze...
 (J. v. XVII. 5.)
 Hát sugarát a nap fegyverekre lőtte.
 (J. v. VII. 1.)
 No hisz keletkezett cifra zenebona.
 (J. v. XXI. 13.)
 No hanem hisz ugyan volt is mit látnia.
 (J. v. XX. 8.)

Hát még meg a varjúk!... hú azok voltak ám!

(J. v. XX. 4.)
 De nem volt gyerekség az a megrohanás... (J. v. XII. 11.)
 Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton... (T. Előh. 2.)
 Hej pedig üresen, vagy félig rakottan... (T. I. 1.)
 Bezzeg nem búsultak ám az ősi házban (T. III. 1.)
 De bizony közel volt akkor már a reggel... (T. VII. 2.)
 Toldi Miklósét is lám miként felfogta. (T. VII. 1.)
 Hát előbb mint Miklós, ő is Budán termett. (T. VIII. 1.)
 Toldi Miklósnek sincs ám galambepéje... (T. II. 12.)

A hős iránti melegebb érdeklődésük sokszor már a hősök megnevezésében nyilvánul. Petőfinél:

De az én Jancsimnak helyén állt a szíve. (J. v. VI. 4.)
 Vándorolgotott az én János vitézem... (J. v. XXII. 1.)

Aranynál:

Ilyen ajánlást tett a szegény fiúról (T. VIII. 1.)
 Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen. (T. IV. 17.)
 Így szerette anyját a daliás gyermek... (T. XII. 19.)
 Mily örömmel nézte Bencze, a hű szolga... (T. IV. 11.)
 Felelt a jó király: Ejnye bizony nagy kár... (T. VIII. 5.)

E rokonszenv sokszor az elbeszélés folyamán is nyilatkozik:

Kilátszik a vízből két szép térdecskéje... (J. v. I. 5.)
 És beletekintett gyönyörű szemébe... (J. v. XII. 22.)
 Lehanyatlott szépen a megvetett ágyra (T. VI. 21.)
 Toldi a jó késsel a cipót fölszelte (T. IV. 11.)
 Drága karos rengők dagadóra tömve...
 Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel. (T. XI. 8.)

Petőfiben egyszer, Aranynál többször előfordul az apostrophe alakzata, a hős megszólítása:

Jaj neked, Iluska, szegény árva kis lyány!
 Hátad mögött van már a dühös boszorkány... (J. v. II. 3.)
 Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében?... (T. I. 4.)
 Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallos alatt fejed! (T. III. 7.)
 Mit csinálsz most Miklós? jaj, dehogy birsz vélek! (T. V. 8.)
 Állj meg, állj meg, Toldi, gyilkos a szándékod... (T. V. 15.)

Emeltebb hangjuk egyik stilisztikai eszköze az ismétlés:

Ballagott, ballagott a halk éjszakában. (J. v. IV. 14.)
 Valahogy, valahogy csakugyan engedett... (J. v. XIV. 7.)
 Vitte, vitte, vitte egy sötét erdőbe... (J. v. XIX. 6.)
 Ragadta őt a víz magasra, magasra... (J. v. XVII. 6.)
 Egy, csak egy legény van talpon a vidéken... (T. I. 3.)
 Széles országútra messze, messze bámul (T. I. 3.)
 Nem is, nem is azt a forgószelet nézi. (T. I. 5.)

Rhythmussal kapcsolatos ismétlés:

Ezért tartottalak, ezért etettelek? (J. v. III. 8.)
 Nem hozok aranyat, nem hozok kincseket... (J. v. XVII. 15.)

Mint a milyet hallott, mint a milyet látott ... (J. v. XII. 1.)
 A mint fő magában, a mint gondolkodik ... (J. I. 7.)
 Másért sütnék-főznek, másért lakomáznak (T. II. 3.)
 Bujdosik az éren, bujdosik a nádon ... (T. IV. 2.)
 Addig ösztökélte, addig korbácsolta ... (T. IV. 6.)

A verssorok elején :

Gyere ki a vízből, hadd öleljelek meg ;
 Gyere ki a partra csak egy pillanatra ... (J. v. I. 8.)
 Ráborult zokogó kedvese keblére,
 Ráborult, ölelte, de képpel elfordult ... (J. v. IV. 7.)
 Mindenik mondd neki nyájasat vagy szépet,
 Mindenik derít rá egy mosolygó képet ... (T. I. 13.)
 Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival, (T. IV. 1.)
 Fut hideg forrásnak enyhítő vizére ...

Arany ezzel sokszor a szónokiságig emelkedik :

Tudd meg : a legyilkolt atyafinak vére
 Bosszúért kiált fel az egek egére.
 Tudd meg : ha megölnéd tennen testvéredet ... (T. V. 15.)
 Hallja-e az özvegy e vadászi lármát,
 Kürtölést, kurjantást, kopók csaholását ?
 Hallja, mint kiáltják : élébe ! élébe !
 S tudja, ki élébe ? hogy Miklós élébe ?
 Nem ! ő ezt nem hallja ... (T. VI. 21.)

Néha előfordul a haladványos ismétlés :

Katonák jövének, gyönyörű huszárok. (J. v. VII. 2.)
 Temetőhely volt ez, ócska temetőhely. (J. v. XXII. 5.)
 Itt van immár a had, Laczfi nádor hada. (T. I. 8.)
 Álmodt küld szemére, kecsgetető álmodt ... (T. X. 1.)

A költő részvételének kifejezésére még használt közös módok a következők :

A hangulati előkészítés :

Feje fölött repült egy nagy sereg gólya ...
 — — — — —
 Szelid epedéssel tekintett utánok,
 Mintha azok neki jó hírt mondanának,
 Jó hírt Iluskáról, szép Iluskájáról,
 S oly régen nem látott kedves hazájáról ... (J. v. XVI. 7., 8.)
 Széles országútra messze, messze bámul,
 Mintha más mezőkre vágyna e határral ... (T. I. 3.)

A természet és az emberi lélek párhuzama :

Ballagott, ballagott a halk éjszakában,
 Csak nehéz subája suhogott nyakában ;
 Ő ugyan subáját gondolta nehéznek,
 Pedig a szíve volt oly nehéz szegénynek. (J. v. IV. 14.)
 Jancsi csak ballagott sötét árnyékával,
 S elméjének sötét gondolkozásával ;
 Az egész pusztában széjjelsütött a nap,
 De az ő szívében éjek éje maradt. (J. v. V. 4.)

A *Toldi*ban :

... A mint sereg kél szürke por ködéből,
 Úgy kél a sóhajtas a fiú szívéből... (T. I. 5.)
 Fölnézett az égre, az országútjára,
 Keservesen gondolt bujdosó voltára... (T. IX. 19.)

A hangulati hasonlat, mely a népdalokéval rokon :

Elváltak egymástól, mint ágtól a levél,
 Mindkettőjük szíve lett pusztá, hideg tél... (J. v. IV. 10.)
 Pusztá a szívem, mint kopár őszi tarló,
 A melyről leszedte a kalászt a sarló. (T. VII. 9.)

Hasonlóképen a népdalokéval rokon a sympathikus természetérzés. Petőfinél Jancsi oly búsan furulyált, hogy

A harmat, mely ekkor ellepett fűt, bokrot,
 Tán a szánakozó csillagok könnye volt... (J. v. IV. 2.)

Mikor pedig Miklós a nádásban bujdosott :

... Azt susogta a nád minden szála,
 Széles e világon nincsen árva nála. (T. IV. 3.)

De a *János vitéz*ben is, a *Toldi*ban is előfordulnak valóságos népdali részletek, melyekben az elbeszélő költő hangja líraivá olvad. Petőfinél Jancsi és Iluska igen szép dalokban enyelegnek, de még szebbekben, valóságos lírai gyöngyökben búcsúznak :

Most hát, szép Iluskám ! most hát édes rózsám !
 Az Isten áldjon meg, gondolj néha reám.
 Ha látsz száraz kórót szélvészről kergetve,
 Bujdosó szeretőd jusson majd eszedbe.

Most hát, Jancsi lelkem, eredj, ha menned kell !
 A jó Isten legyen minden lépésseddel.
 Ha látsz tört virágot útközépre vetve,
 Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe. (J. v. IV. 8., 9.)

A *János vitéz* hangja még kétszer lágyul el : Jancsi visszaemlékezésében Iluskától való búcsújáról s továbbá síri kesergésében. A *Toldi* hangja is többször lágyul líraivá. Egyszer Miklós nádasi bujdosásának rajzában, midőn Bencze anyjára emlékezteti ; Miklós :

Nem felelt' sokáig Benczének szavára,
 Csak nézett sóhajtvá a susogó nádra,
 S addig-addig bámult a susogó nádra,
 Nagy meleg könnyecsepp ült szeme pillájára... (T. IV. 20.)

Majd midőn Pesten elhagyatottságában anyjától való búcsújáró emlékezik :

Akkor is oly csendes, méla éjszaka volt,
 Akkor is oly tisztán csillogott le a hold,
 Akkor is ki volt ő mindenünnen zárva,
 Nyughelyet nem adott senki éjszakára. (T. IX. 14.)

De nemcsak a meleg érdeklődés és részvét, hanem olyankor a humor is hangot kér. Persze inkább csak hangulati humor, a tréfa, a jókedv pajzán kifejezése.

Petőfinél a sárba rekedt szekér azt mondja: »Nem mozdulok biz én!« A fazekas jó nagy szeme, szája kicsiny Jancsi erejének csodálására. A törökökkel vívott csata rajzában is felcsillan a humor. Már pusztításuk rajza is tréfás:

Kirabolták a sok gazdag templom kincsét,
És üresen hagytak minden boros pinczét. (J. v. XI. 2.)

A csatabeli öldöklés szintén:

De bezeg elérték, le is kaszabolták,
Hullottak a fejek előttök, mint a mák. (J. v. XII. 16.)

Mesei humorral van megalkotva Jancsi beszéde a francia királynál; valamint az óriások sírása:

... Szomorúságokban elfakadtak sírva,
Minden csepp könnyök egy dézsa víz lett volna. (J. v. XX. 16.)

A Toldiban elszórt humoros részletek: a kulacs sikolt, mikor a nyakát kitekerik s kibuggyan a vére; Bencze kulacsa kívül nedves ugyan, mert a harmat megeste, de a belsejében csiholni lehetne; a sírdomb nyirkos a harmattól, melyet a hűvös éj sírt reá örökösök helyett. Hosszabb humoros rajz a lakoma előkészülete, melylyel Györgyöt anyja fogadja. A kémény úgy füstöl, mintha a ház is kigyúlt volna; az aprómarhák, malaczkok, bárányok, borjak zajognak; a cselédek sürögnek-forognak; egyik félakós bögrében tesz fel vizet, melybe, mikor forr s nem fér a bőrében, bemártja a baromfit, hogy tollait letörölhesse, bocskorát leránthassa;

Van, ki a kis bárányt félti izzadástul,
S bundáját lerántja, még pedig irhástul,
Más a vékonypénzű nyulat szalonnázza,
Hogy csöpögjön zsírtól ösztövére csontváza. (T. II. 1., 2.)

Az előadás népies természetéből ered, hogy a mint a költő melegebb rokonszenvvel beszél kedvelt alakjairól, épp úgy nem kíméli gúnyját sem azok ellenfeleivel szemben.

Petőfi a mostohát, az óriások csőszét s a török basát rajzolja gúnyosan. A mostohának, midőn Iluskára perel: »nagy szája megnyílik, tüdeje kitágul.« Jancsi sem veszi egészen komolyan s csúfolódva fenyegeti:

Hanem most már elég, hallja-e kend, anyjuk,
Fogja be a száját, vagy majd betapasztjuk.
Úgy merje kend Ilust egy szóval bántani,
Hogy kihullanak még meglévő fogai... (J. v. II. 5.)

Természetes, hogy midőn elpusztul, »még a varjú sem káromgót utána«. — Tréfás gúnynyal emlegeti az óriások csőszét is.

Ezt János vitéz tudvalevőleg úgy ejtette meg, hogy felemelt talpa alá odatartotta kardját :

Belelépett a nagy kamasz és elbődült ... (J. v. XIX. 17.)

Hasonló gúnynyal búcsúztatja el veszte után :

Nem kelt föl többé az óriások csősze,
Hogy a rábízott tájt őrző szemmel nézze ;
Napfogyatkozás jött szeme világára,
Melynek elmúlását hasztalanul várta. (J. v. XIX. 20.)

Játszi gúnynyal mutatja be a török vezért :

Törökök vezére hét lófarkú basa,
Őt akós hordónak elég volna hasa ;
A sok boritaltól piroslik az orra,
Azt hinné az ember, hogy érett uborka. (J. v. XII. 9.)

Jancsi is tréfás gúnynyal támadja meg :

Atyafi ! te úgyis sok vagy egy legénynek :
Megállj, én majd kettőt csinálók belőled. (J. v. XII. 13.)

A szót tett is követte :

S akként cselekedett, a mint megfogadta,
Szegény török basát ketté hasította,
Jobbra-balra hullott izzadó lováról,
Így mult ki ő kelme ebből a világból. (J. v. XII. 14.)

Arany Györgyöt, a vágólegényeket és a cseh vitézt rajzolja erősebb gúnynyal. György, midőn Miklós megrohanja :

— — ijedve hátrál, oda van egészen ...
— — —
— — — e csapással hús verembe tennék,
Isten kenyeréből hol többé nem ennék ... (T. II. 12., 13.)

Részletezőbb kárörömmel beszéli el Lajos király előtti felsülését. »Bölcsen kifőzi«, hogyan legyen úr az öcsce vagyonában. Gonosz »ajánlást« tesz a szegény fiúról, de a király kitalálja beszédében a fő gondolatot, melyet »Toldi György úr szépen elhallgatott«. Felsülése után veresebb lett a főtt ráknál s úgy elsápadt, hogy :

... Annyi vér sem maradt benne,
Mennyi egy szűnyognak egyszer elég lenne ... (T. VIII. 14.)

A vágólegények széjjel iramodtak ugyan egy-egy hurkoló kötéllel, de

... Míg magok biztos helyre nem jutának,
Addig rá sem értek szólni a kutyának. (T. IX. 4.)

Midőn pedig a kutyák semmire sem mentek, sőt ott vesztek :

— — — mit tehettek másat ?
Bíztatták keményen a dőglött kutyákat. (T. IX. 6.)

Erős gúnynyal tárgyalja a cseh vitézt is. Midőn álnokul nyújtja vaskeztyűs tenyerét, Miklós jókor megelőzi »barátságát«. Teste kezei között ropog, elolvad. Álnoksága miatt »örökös kegyelmet« ad neki, tudniillik »két darabra szabja« s »kisebbik darabját« kardjára tűzi.

XIV.

A *Toldi* mondatfűzése a szabályos epikai mondatfűzés, melyben az egy gondolathoz tartozó mondatok nem függnek oly szorosan össze, mint a prózában, de nem is állnak oly külön, mint a lírában. Az alárendelés helyett gyakori a mellérendelés; a kapcsolósók sokszor elmaradnak s a vonatkozó névmások és határozók helyett mutató névmások és határozók kötik a mondatokat. Egy példa a *Toldi* szabályszerű mondatfűzésére:

Gyepszélen fejezik Toldi Lőrincz háza;
Háta megett annak nagy gyümölcskert zöldel,
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.
Kertre nyílik a ház egyik ajtócskája:
Ott van Toldinének a hálószobája;
Rozmaringbokr van gyászos ablakában:
A körül leskodik a fiú magában. (T. VI. 1.)

A *János vitéz* mondatfűzésére jellemző egy gyakran előforduló ősbibb, naiv mód, mely abban áll, hogy kötőszó helyett az előző mondat legfontosabb szava megismételve kapcsolja az értelmileg összetartozó mondatokat. E kötési móddal a mondatok a szokottnál önállóbbak, a beszéd hangulatosabb s az epikusban is rávall a lírai költőre. Így mindjárt az elején:

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
— — —
Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,
A juhásznak úgy is nagy melege vagyon,
Szerelem tüze ég fiatal szívében,
Úgy legelteti a nyájt a faluvéken.
Faluvéken nyája míg szerte legelész,
Ó addig subáján a fűben heverész. (J. v. I. 1., 2.)

Más példák:

Iluska már aludt. A pitvar eleje
Volt nyár idejében rendes fekvőhelye,
Fekvőhelyéről a jól ismert nótára
Fölkelt, lesietett Jancsi látására.
Jancsinak látása nem esett kedvére... (J. v. IV. 3., 4.)

Fölkapott hirtelen egy petrenczés rudat,
A petrenczés rúddal Jancsi után szaladt. (J. v. III. 9.)

Oldalvást a napnak első sugarára
Fölpiroslott egy tó; környékezte káka,

A tónak szélénél a káka közepett
Egy hosszú nyakú gém eledelt keresett,
És a tó közepén gyors halászmadarak
Hosszú szárnyaikkal le s föl szállongtanak. (J. v. V. 2., 3.)

Rárontott a török a francia népre ;
Francziáknak megyünk mi segedelmére. (J. v. VII. 6.)

E mondatfűzési mód kivételesen a *Toldi*ban is felfedezhető :

Még nem ment le a nap, midőn oda ére
Híres nevezetes Rákos mezejére.
Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel,
Pest alatt ért össze utasunk a esttel.
Találkoztak pedig egy temető mellett,
Temetőben új sír dombja sötétellett.
De miféle sírnak sötétlik ott dombja,
Arra Miklósnak most van is, nincs is gondja ... (T. VII. 5.)

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét

De nem volt oly kényes a bársony ruhába',
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.
Betekint fél szemmel egy törött ablakon ...

Aztán széttekinte Pesten és Budában,
Nézegette magát a széles Dunában :
Duna folyóvíznek piros lett a habja,
Közepén egy barna csolnak úszott rajta.
A csolnakban Toldi, nem egyéb, evezett ... (T. XI. 1., 2.)

Döng a deszkabástya Miklósnak megette,
Miklós a kudarczon búskodik felette. (T. III. 4.)

A *János vitéz* e mondatfűzési módja sokszor valóságos gondolatrhythmussá fejlődik. Pl. :

De nem ám a patak csillámló habjára,
Hanem a patakban egy szőke kis lányra,
A szőke kis lánynak karcsú termetére,
Szép hosszú hajára, gömbölyű keblére. (J. v. I. 4.)

Tudod, Jancsi szívem, örömet kimennék,
Ha a mosással oly igen nem sietnék ;
Sietek, mert másképp velem rosszul bánnak,
Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak. (J. v. I. 9.)

Mikor a nap leszállt pihenni ágyába,
Kukoricza Jancsit még vitte két lába.
Vitte őt két lába erdő közepébe ... (J. v. V. 14., 15.)

Czifra beszéd kéne azt elősorolni,
A vörös nadrágban mit érezett Jancsi,
Mit érezett, mikor a mentét fölkapta ... (J. v. VII. 10.)

Futott, futott s talán mostanság is futna,
Hogyha a huszárok el nem érték volna.
De bezeg elérték, le is kaszabolták ... (J. v. XII. 15., 16.)

De a basa fia meg nem állott volna,
Ha a ló alatta össze nem omolna,
Összeomlott, ki is fújta ott páráját ... (J. v. XII. 19.)

Szelid epedéssel tekintett utánok,
Mintha azok neki jó hírt mondanának,
Jó hírt Iluskáról, szép Iluskáról,
S oly régen nem látott kedves hazájáról. (J. v. XVI. 8.)

Ily gondolatokkal ért a faluvégre,
Érintette fülét kocsiknak zörgése,
Kocsiknak zörgése, hordóknak kongása;
Szüretre készült a falu lakossága... (J. v. XVII. 16.)

Néhány példa a *Toldi*-ban is előfordul:

Mert fölérni könnyű, könnyű nemcsak észszel,
Hanem ököllel is, és megfogni kézzel... (T. III. 4.)

Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?
Ki tudja, hol áll meg s kit hogyan talál meg? (T. III. 7.)

Kegyelmedet pedig áldja meg az Isten;
Áldja meg az Isten ezen a világon:
Még a másikon is, szívemből kívánom. (T. VI. 17.)

Fázott, még is izzadt: elsápadt az arcza,
Elsápadt, hogy annyi vér se maradt benne,
Mennyi egy szűnyognak egyszer elég lenne. (T. VIII. 14.)

Haza ment s neki állt otthon a hajának,
Neki esett tépni, homlokát öklözni... (T. VIII. 15.)

Hanem mikor aztán fölfogta eszével,
Halála napjáig sem felejthetné el;
Nem feledhetné el soha az uradta... (T. X. 4.)

XV.

Petőfi *János vitézében* a régi magyar költészetnek és a népies elbeszélő költészetnek versformáját: a magyar Sándor-verset használta, melyet régiesebb alakban már Vörösmarty is megszólaltatott a *Tündérvölgyben*. Verselése könnyed, de természetesen küzdenie kellett a forma kiképzetlenségével. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy művére csak kevés időt fordított, úgy természetesnek fogjuk találni, a *János vitéz* verselése nem mindenütt kifogástalan. Hibás verse ugyan nincs, de vannak fölös számmal gyöngé, erőtlen rhythmusú sorai. Így:

Tüzesen süt le a | nyári nap sugára. (J. v. I. 1.)
Neki úgyis mindegy | volt akárhova jut. (J. v. IV. 11.)
Nem volt virág, nem volt | fa, nem volt bokor ott. (J. v. V. 2.)
Egy gazdaember jó | lelkű felesége. (J. v. XIV. 2.)
Minden csepp könnyök egy dézsa víz lett volna. (J. v. XX. 16.)
Mellében csakhogy el | nem állt lélekzete (J. v. XVII. 18.)

De e mellett vannak kitűnő verselésű, dallamos sorai is:

A falu népsége nagy számmal kísérte,
Minden kísérője könnyet ejtett érte. (J. v. XVIII. 6.)

Vakandoktúrára bocsátotta fejét,
Hogy visszanyerhesse elfogyott erejét. (J. v. V. 8.)

Visszajött a követ, harsog a trombita,
Rémséges zúgással kezdődik a csata. (J. v. XII. 7.)

Szörnyen sikítottam, sorsomat megszánta,
Nem hagyott a földön, felvett a karjára. (J. v. XIV. 3.)

Mert ha én nem ölök, engem öl meg a bú... (J. v. VII. 7.)

Nem mulatni megyünk, megyünk öldökölni. (J. v. VII. 6.)

Jellemző sor-, vagy szakalkotása nincs, de a formát különösen lírai irányban képezte; a már említett ismétléssel, fokozattal vagy gondolatrhythmus-sal kombinált dallamos sorain kívül többször akadunk nála valóságos dalszerű rhythmusra, sorra vagy szakra. Pl.:

Kicsalta a leányt édes beszédével,
Átfogta derekát mind a két kezével,
Megcsókolta száját nem egyszer, sem százszor,
Ki mindeneket tud: az tudja csak hányszor. (J. v. I. 12.)

Leáldozott a nap piros verőfényre,
Halovány hold lépett a napnak helyébe,
Szomorúan nézett az őszi homályból,
János eltántorgott kedvese hantjától. (J. v. XVIII. 9.)

Arany már Ilosvaiban találta a formát, melyet több tekintetben kiképzett, bár még a *Toldi* sorai nem olyan hajlékonyak és kifejezők, mint a milyeneket későbbi epikai műveiben találunk. Jellemző soralkotásai is vannak; így egy részletező sorra egy összefoglaló sor:

Minden ág megtépte, túske megszagatta,
Ugy hogy még aléltabb most az isten adta. (T. IV. 1.)

Nádas lön az ágya, zsombok a párnája,
Isten kék egével földve a tanyája. (T. IV. 3.)

Még jellemzőbb alkotása: egy szó által két sor szorosabb összefűzése:

Bort ez csobolyában, az kecsketömlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben. (T. II. 2.)

Toldi György meg a mint torkig itta-ette,
Egy öreg karszékre úr magát vetette. (T. III. 2.)

Azzal a hű szolga szemét az ökléhez,
Öklét megtörölte ócska köntöséhez. (T. IV.)

Toldi is álmában csehn győzedelmet,
És nyert a királytól vétkéért kegyelmet. (T. X. 1.)

Bátran mondhatjuk, hogy a *János vitéz* a *Toldi* verselésére lényegesen nem hatott. Csak csekély számmal találunk sorokat, melyek analogok. Így közös verselési sajátosság, hogy két sorból az első félsor mondatot zár.

Iluska már aludt. A pitvar eleje
Volt nyár idejében rendes fekvőhelye. (J. v. IV. 3.)

Még egyszer visszatért. A sírhalom felett,
Egyszerű kis rózsabokor nevelkedett... (J. v. XVIII. 10.)

Toldi György nagy úr volt. Sok becses marhája,
Kincse volt tömérdek s arra büszke mája. (T. II. 4.)

Ezt izente Miklós. Akkor a hű szolga,
Az üres kulacsot tarsolyába tolta. (T. IV. 23.)

Háromszor hagyá el. Negyedik nap délben
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében. (T. VII. 4.)

Sokáig tartott így. Miklós pedig várta,
Hadd szünjék az asszony keserves sírása. (T. VII. 8.)

Végül vannak hasonló rhythmusú sorok:

Kukoricza Jancsi gyönyörűségére. (J. v. I. 5.)

Egész Nagyfalunak keserűségére. (T. IV. 19.)

Csakugyan szél támadt, még pedig nem gyöngö. (J. v. XVII. 1.)

Bundáját lerántja, még pedig irhástul. (T. II. 2.)

Vagy visszakerítem, vagy meghalok érte. (J. v. XI. 9.)

Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal. (T. VIII. 8.)

XVI.

A *János vitéz* nyelvében két elem olvad össze: az egyéni használattal módosult egykorú irodalmi nyelv és a népnyelv. A *Toldiban* e kettőhöz még egy harmadik, a régies elem csatlakozik.

Az egykorú irodalmi nyelv használatában Petőfi és Arany feltűnőbb közösséget nem mutatnak; legfeljebb a nyelvtisztaságban egyek; egyik sem használja az újított nyelv korcs szavait, sem az egykorú irodalom élettelen alkotásait. Szórványosan előforduló s éppen nem fontos közös jelenségek: az *a* névelő kihagyása: Óriások csöszbe őt érkezni látta. (J. v. XIX. 16.) Nádorispán látja Toldit a nagy fával. (T. I. 11.) Álmodt hozott a bor latrok pillájára. (J. v. VI. 16.) A világ mezőriül haza takarodjék. (T. IV. 16.) — Egy szokatlanság: bennható igének átható gyanánt való használata. Az óriás felett átment a vizet. (J. v. XIX. 18.) Kívül nedves ugyan, a harmat megeste. (T. X. 14.) Végül van a *Toldinak* néhány sora, melyek a *János vitézre* emlékeztetnek.

Szép öcsém miért állsz ott a *nap* tűzében? (T. I. 4.)

Tüzesen süt le a nyári *nap* sugára. (J. v. I. 1.)

Hortyog, mintha legjobb *rendin* menne dolga. (T. I. 1.)

Hogyha nem *ment* dolgom a maga *rendiben*. (J. v. XIV. 7.)

Míg ő béresekkal gyűjt kaszál *egy sorban*. (T. I. 7.)

Ha kegyelmetekkel *egy sorban* lehetnék. (J. v. VII. 5.)

Merre menjen? *mihez fogjon?* uramfia! (T. IV. 7.)

Most hát *mihez fogjon?* neki szánva magát. (J. v. III. 2.)

Nagy meleg *könnycsepp* ült szeme *pillájára*. (T. IV. 20.)

S csak egy *könnycsepp* tett szeme *pillájára*. (J. v. XIX. 5.)

- Nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta.* (T. V. 12.)
Nem mondhatni, hogy jó kedvvel ejtette ki . . . (J. v. II. 2.)
- A vágók pedig, hisz *mit* tehettek másat ? (T. IX. 6.)
 Kukoricza Jancsi, *ki* is lehetne más ? (J. v. I. 6.)
- Belenézett, hát csak elállt *szeme, szája* . . . (T. X. 11.)
 Volt a fazekasnak jó nagy *szeme szája.* (J. v. XIX. 13.)
- Hogyne örült volna, abból semmi sincsen.* (T. X. 12.)
Hogyne örült volna ? ez a szegény vidék . . . (J. v. VIII. 8.)
- Künn *sem lát egyebet* az öreg szolgánál. (T. XI. 1.)
Nem látott egyebet, csak a véres halált. (J. v. XIII. 2.)
- És hogy *örömében* ne maradjon *hiány.* (T. XII. 16.)
 Most már *örömömnek* nincsen semmi *híja.* (J. v. XIII. 7.)

Mindketten szabadon használják a részben a népnél fönmaradt, részben a nyelvújítók által fölelevenített régies igealakokat. Így az elbeszélő multat :

- Míg nem a felhő a tengerparthoz *ére.* (J. v. XVII. 7.)
 S még nem ment le a nap, midőn oda *ére.* (T. VII. 4.)
 Most a boldogtalan mindent *elbeszéle.* (J. v. IV. 7.)
 Nagyön *elbúsula* Bencze a beszéden. (T. IV. 17.)
 Jancsi Iluskáék kertje alatt *vala.* (J. v. IV. 1.)
 Sietett, sietett, ámbár *vala* fáradt. (T. VII. 4.)
- Nem is csoda biz az, mert *megéhezének.* (J. v. XIII. 10.)
 És az óriások *elszomorodának.* (J. v. XX. 16.)
 Gyöngé lábainai *megtántorodának.* (T. VI. 21.)
 Oda van, vége van, jaj, jaj ! *sikoltának.* (T. IX. 9.)

A mult idő többes harmadik személyének teljesebb alakját :

- Bámuló szemei oda *tapadtanak.* (J. v. I. 3.)
 És körülötte már karéjt *képeztének.* (J. v. XXII. 9.)
 A kétféle könnyek egybe *szakadtanak.* (T. VI. 22.)
 Hogy gyilkos öcsce van, annak *örültenek.* (T. XII. 3.)

A folyó és befejezett multat (ritkán) :

- A világ sötétbe *öltözködött* *vala.* (J. v. V. 10.)
 Vitéz ő szolgálai rudat *hánynak* *vala.* (T. III. 1.)

A van ige teljesebb alakját :

- A juhásznak úgyis nagy melege *vagyon.* (J. v. I. 1.)
 Bátyád urad itt a másik házban *vagyon.* (T. VI. 10.)

Határozottabb régiesség a névutóknak régies vonzattal való használata :

- Ez *éjjelen* által kipihenjük magunk. (J. v. XI. 7.)
 Messziről nézett a *seregnak* *utána.* (J. v. IX. 1.)
 Tilos volt parasztnak lépni *azon* *átal.* (T. XI. 9.)
 Jól tudom, mi lappang *bokrodnak* *megette.* (T. II. 10.)
 Mint ijedt meg a nagy *örömnak* *miatta.* (T. X. 4.)

Valamint a feltételes és felszólító mód használata jelentő mód helyett, bár Petőfi itt is, ott is inkább a népnyelv példájára támaszkodik.

Közelebbről nézte s látta, hogy mi légyen. (J. v.)
 Az óriás, a mint reálépett volna. (J. v. XIX. 17.)
 A király kilátta, mi szándéka légyen... (T. VIII. 12.)
 Nem is hallottam még, hogy testvéred volna. (T. VIII. 3.)

Arany nem szorítkozik egyedül ezen régies alakokra; szavakban, szórendben, szerkezetben sok régiességet használ, Ilosvaiból egész sorokat kölcsönöz, hogy története régi színét a nyelvvel is fesse.

Fölkelvén pedig jó Toldi György asztala... (T. III. 1.)
 György haragja pedig lészen rendkívüli,
 Mert vitéz szolgálját igen kcszerű. (T. III. 9.)
 Aláfűgesztette fejét nagy bánatban,
 Mert egy pénze is nincs üres tarsolyában... (T. IX. 2.)

Legfontosabb a *János vitéz* és a *Toldi* nyelvének közös eleme, a népiesség, melyet Petőfi is, Arany is nagy bőségben és ritka szerencsével használnak fel költői stíljuk gazdagítására, hajlékonyabbá és színesebbé tételére. Nyelvük a nép szemenszedett, gyökeres szavaival, szólásaival, szófüzési módjaival, szóalakjaival gazdagodott nyelv, kifejező is, jellemzetes is. Csinos gyűjteményt lehetne a *János vitézből* és a *Toldiból* összeállítani, melyek, részint mint költői stílünk állandó elemei, részint mint a jellemzetesség eszközei, állandóan megmaradtak. E népiesség részint a nyelvi szerkezetben, mondatfüzésben, részint szók használatában nyilatkozik.

Mindketten alkalmazzák kis mértékben a népmese néhány szavát, állandó fordulatát. Pl.:

Jancsi már *hatedhét országon* túl jára. (J. v. VII. 1.)
 Nem terem ma párja *hatedhét országon*. (T. Előh. 2.)
 Nos hát ment a sereg, csak *ment*, csak *mendegélt*. (J. v. VIII. 1.)
 S a mint visszafelé *méne*, *mendegéle*. (T. V. 3.)

A következők külön-külön fordulnak elő:

Futott, futott, *talán mostanság is futna*. (J. v. XII. 15.)
Ment is volna, nem is, gyakran visszanezett. (T. IV. 23.)
Zörgetne is, nem is, bátorsága nincsen. (T. VI. 2.)
 Arra Miklósnak most *van is, nincs is* gondja. (T. VII. 5.)
 Aztán, *hopp*, mint a szél, a ki most szabadul. (T. XI.)

Mindkettő nyelvét jellemzi, mint népies vonás, első sorban a mellékmondat-szerkesztés helyett a névszói kifejezések kedvelése. Példák Petőfiből: És hazafelé ezt gondolta *mentiben*. Reszkető kedvese *védelmeszésére*. (J. v. XIV. 3.) Ott kinn csak nem hagyhatom *vesztére*. (J. v. XIV. 5.) Aranyból: Nagy hosszú sikátort fűrt azon *mentiben*. (T. V. 16.) A kit anyja küldött *jölkeresésére*. (T. IV. 8.) Kár volt simogatni, csak *vesztére* tette.

(T. V. 4.) És ez *ijedtében* legott térdre esett. (T. XII. 1.) De *értésül* adta Bencze a fiúnak. (T. X. 6.) Közös névszói szerkezetek: Nagy égiháború volt *keletkezésben*. (J. v. V. 10.) Nincs egy árva fűszál a tors közt *kelőben*. (T. I. 1.) *Haldokló félben* volt a hajnali csillag. (J. v. XXIII. 2.) Mint a mely madár van *elröppenő félben*. (T. IX. 19.)

Népies tulajdonság az alárendelés helyett mellérendelt főmondatoknak használása, valamint a kötőszók gyakori kihagyása. Pl.: Ne bolondozz Jancsi, a tréfát nem értem. (J. v. III. 6.) Most a kincses kádhoz, megtöltöm tarisznyám. (J. v. VI. 18.) Megtetszett és be is vette közlegénynek. (J. v. VII. 9.) Kolompolt a gulya, ő észre sem vette. (J. v. IV. 11.) Aranynál: Jaj keserves annak, a ki jut kezébe: meghalt anyjának is visszarí ölébe. (T. I. 12.) Asztalon két öklét egymásra fektette, búbanatos fejét arra eresztette. (T. VI. 7.) Azt hinné az ember, élő tilalomfa. (T. I. 3.) El kell fogni nyomban: az kemény parancsa. (T. III. 9.)

A szók használatának szempontjából kiválóan népies vonás az ikerszók gyakori alkalmazása. Petőfinél: *Dúlt-fúlt* Iluskának gonosz mostohája. (J. v. II. 1.) *Szánom-bánom*, de már nem tehetek róla. (J. v. III. 5.) *S izegni-mozogni* elkezdett a szívem. (J. v. XIV. 12.) Látszik a hajónak *diribje-darabja*. (J. v. XVII. 4.) Aranynál: Mit jelent e *hű-hó* gyászos özvegy házban, hol a *dínom-dánom* régen volt szokásban? (T. II. 3.) *Tővel-hegygyel* össze hagyja a cselédet. (T. II. 8.) Ment nagy *sebbel-lobbal* a nád erdejében. (T. V. 16.) Toldi György e szóra csakúgy *hűle-fűle*. *Összesúgtak-búgtak* az úri emberek. (T. XII. 3.)

Közösen előforduló ikerszók: *bizony-bizony*. Bizony-bizony alig, hogy reá ismértém. (J. v. XVII. 20.) Fölkeresi bizony-bizonyal ígérte. (T. X. 6.) — *Jobbra-balra*. Mikor a zsványok jobbra-balra dőltek. (J. v. VI. 16.) A bolondok útját jobbra-balra futja. (T. VI. 20.) *Szanaszét*. Villámok cikáznak, hullnak szanaszerte. (J. v. XVII. 3.) Futkosnak szanaszét gyalog vagy lóháton. (T. VI. 20.)

Azután a mozzanatos igék, szók gyakori használata. Petőfinél: Nagy *megszeppenéssel* most vette csak észre. (J. v. II. 9.) A kő úgy a király homlokához *koppant*, hogy az agyveleje azonnal *kilocscsant*. (J. v. XX. 15.) Mindent föltámasztó a hová csak *cseppen*. (J. v. XXVII. 8.) — Aranynál: Még csak meg se *rezzen* a kinyújtott szálfá. (T. I. 10.) Csaknem *összeroppan* a rúd vaskezében. (T. I. 14.) A fiú *betoppan*; szíve égő katlan. (T. II. 6.) És a mint lehulla *puffanó* eséssel, Nagyot üt a földre hangos *nyekkenéssel*. (T. V. 6.)

A szónymósítás: A király *erőnek erejével* rajt volt. (J. v. XII. 3.) De az ő szívében *éjek éje* maradt. (J. v. V. 4.) De *csodák csodája*! mit látott, mit látott? (J. v. XXVII. 7.) Jártá már a kancsó *isten igazába*. (J. v. XIII. 11.) — Arany inkább az Isten szó gyakori előre tételével nyomósít. Nem megunt előtte *Isten*

szép világa. (T. I. 12.) *Isten kenyereből,* hol többé nem ennék. (T. II. 13.) *Isten kék egével* földve a tanyája. (T. IV. 3.) Mégis mindamellett — mily *Isten csodája!* (T. II. 6.) Bosszuért kiált föl az *egek egére.* (T. V. 15.) Mondja el a dolgot *Isten igazában.* (T. VII. 10.)

A szókettőzés. *El-elakadt* a nagy fájdalomtól hangja. (J. v. XVII. 1.) Hát a csillagokban a ló *meg-megbotlott.* (J. v. X. 5.) Sokszor *meg-megállt* a csodálkozás miatt. (J. v. XX. 1.) — *Fel-feláll* a farkas hátulsó lábára. (T. V. 4.) Édes anyját félti *igen-igen* nagyon. (T. VI. 3.) Magát *jobban-jobban* a nádasba fürta. (T. V. 2.)

Végül a népies vagy népies jelentésű szók gyakori használata. A János vitézben és a Toldiban közösen előforduló népies szók körülbelül a következők.

Népies szók. Indulatszók :

Be. Be szép volt Iluska! a tündérleányok... (J. v. XXVII. 10.)
Be szép vagy! be nagyon illel leventének. (T. XII. 17.)

Bezzeg. De bezzeg elérték, le is kaszabolták. (J. v. XII. 16.) Bezzeg nem búsultak ám az ősi házban. (T. III. 1.)

Hej. Hejh, Iluskám, hogyne volnék én halovány. (J. v. IV. 5.) Hej pedig üresen, vagy félig rakottan... (T. I. 1.)

Jaj neki. Megnézem, mit csinál, ha henyél jaj neki! (J. v. II. 2.) Jaj-keserves annak, a ki jut kezébe. (T. I. 12.)

Istenért. Hagyd el, az Istenért az ilyen beszédet! (J. v. IV. 5.) Bencze megsokalta: »az Istenért! megárt«. (T. X. 17.)

Főnevek :

Czimborá. Czimborátok vagyok, itt a kezem rája! (J. v. VI. 13.) Örö-mest tanyázott a víg czimborákkal. (T. XII. 20.)

Dolmány. Le is hányt magáról dolmányt, nyakravalót... (J. v. X. 3.) Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott... (T. XI. 4.)

Istennyila. Szörnyen zengett az ég, hullt az istennyila. (J. v. V. 11.) Hogy az istennyila feje körül forgott. (T. VII. 2.)

Karima. Kalapjának belemártá karimáját. (J. v. V. 7.) Akkor bútt fel a nap az ég karimáján. (T. XI. 5.)

Multság. Csak te vagy énnekem minden multságom. (J. v. I. 7.) Itt hagynád sokféle kedves multságod? (T. IV.)

Nyoszolya. Van a tündéreknek virágnyszolyája. (J. v. XXVI. 6.) Az öreg nyoszolya szélire fektette. (T. VI. 7.)

Pásztortűz. Nem látta lobogni a pásztortűzeket. (J. v. IV. 2.) Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon, messziről lobogva... (T. Előh. 1.)

Petrencze. Fölkapott hirtelen egy petrenczés rudat. (J. v. III. 9.) Hogy petrenczét hordják akárki fiának. (T. IV.)

Tanya. Eredj máshova, tán akadsz jobb tanyára. (J. v. XIX. 3.) Elphient tanyáján hideg halottaknak. (T. IX. 19.)

Tarsoly. Tarsolyához nyúlt, hogy sípját elővegye. (J. v. XXI. 10.) Letérdelt a földre, tarsolyát letette. (T. IV. 10.)

Mellékevek :

Czifra. Czifra beszéd kéne azt elősorolni. (J. v. VII. 10.)... Derekáról egy nagy czifra rezes kardot. (T. XII. 14.)

Czudar. Czudar mostohádnak nem lesz többé rabja. (J. v. VI. 18.) Bérese közt is től czudar csihésnek. (T. II. 10.)

Tudnivaló. Tudnivaló, hogy itt a sereg izzadott. (J. v. X. 3.) De tudnivaló, hogy nem beszélt folytában. (T. X. 5.)

Névmások :

Akárki fia. Senki fiára is többé nem szorulok. (J. v. XVI. 3.) Hogy petrenczét hordjak akárki fiának. (T. IV. 16.)
Annyi. Csak annyit mondok, hogy hálám irántad nagy. (J. v. XII. 23.) Hanem annyit mondok, ne búsuljon kelmed. (T. VI. 14.)
Holmi. Mintha nézné holmi toronynak tetejét. (J. v. XIX. 15.) Holmi kis vásárnál népesebb a konyha. (T. II. 1.)
Ki. Ki porából nőttél, árva kis virágszál. (J. v. XVIII. 11.) És, kit a csizmáján viselt, sarkantyúját. (T. Előh. 2.)
Ki—mi. Elmondotta János, hogy kit és mit keres. (J. v. XVIII. 20.) Ki járt itt ? mi járt itt ? így óbégatának. (T. VI. 19.)

Határozók, kötőszók :

Csúfra. Ilyet mersz te tenni világnak csúfjára ? (J. v. II. 4.) A magyar nemzetet csúfra emlegeti. (T. VII. 11.)
Koránsem. Kisült, hogy koránsem tréfaság a beszéd. (J. v. III. 7.) De azt is koránsem magamnak kívánom. (T. XI. 18.)
Legott. Tánctot és éneket kezdenek meg legott. (J. v. XXII. 7.) És az ijedtében legott térdre esett. (T. XII. 1.)
Mód nélkül. Így ballagott János bámulva mód nélkül. (J. v. XX. 5.) Pedig erő benne volna módnélküli. (T. VIII. 4.)
Módra. Hullottak könnyeim zápornak módjára. (J. v. XIV. 15.) Hogy itt béka módra káka között lakjam. (T. IV.)
Örömet. Tudod, Jancsi szívem, örömet kimennék. (J. v. I. 9.) Örömet tanyázott a víg cimborákkal. (T. XII.)
Szörnyen. A madár is, mivel szörnyen elfáradt már. (J. v. XVII. 13.) Pedig ő is szörnyen meg vala indulva. (T. VI. 11.)
Talpon. Minden legény talpon termett szózatára. (J. v. XII. 2.) Egy, csak egy legény van talpon a vidéken. (T. I. 3.)
Ugyancsak. Ugyancsak járták a czifra káromlások. (J. v. XIV. 4.) Toldi pedig rakta ugyancsak a tánczát. (T. X. 22.)
Hanemhogy. Hanemhogy ez volt a sötétség országa. (J. v. XXI. 2.) Messze látott volna, hanemhogy nem kellett. (T. X. 2.)
Sem. El sem felelte ezt a szerencsen király. (J. v. VIII. 5.) Be sem is mutattad, meg sem ismerttetted. (T. VIII. 3.)

Igék :

Ballag. Azután ballagott, megállt, meg ballagott. (J. v. III. 12.) Toldi meg nagy búsan hazafelé ballag. (T. I. 14.)
Dönget. De, kiáltott János, ezt magam döngetem. (J. v. XXI. 17.) Meg kell a palánkot döngetni körüle. (T. III. 3.)
Feltápázkodik. Az óriás még föl nem tápázkodhatott. (J. v. XIX. 19.) Feltápázkodtak a szolgák ügygyel-bajjal. (T. VI. 19.)
Jajdul. Jajdult föl a király, ötet hol találok ? (J. v. XI. 18.) Vége lett azonnal, még csak el sem jajdult. (T. VII. 1.)
Kurjant. Aczélok csengése, torkok kurjantása. (J. v. XII. 7.) Rémitő szavával erőset kurjantott. (T. IX. 10.)
Elbödül. Belelépett a nagy kamasz és elbödült. (J. v. XIX. 17.) Elbödüle szörnyen és lerázta őket. (T. IX. 5.)
Rugaszkodik. A keserves voltát, rugaszkodj' után! (J. v. XXI. 18.) Egyszersmind erősen neki rugaszkodva. (T. IX. 9.)
Tántorog. János eltántorgott kedvese hantjától. (J. v. XVIII. 9.) Tántorogva ment ki az apai házból. (T. II.)

Változott (bővebb, kopott) szóalakok :

Orcza. De a menyecskének orczáján láthatta. (J. v. XVII. 26.) Hová az orczáján csókvetést ne hintsen. (T. VI. 10.)
Tréfaság. Kisült, hogy koránsem tréfaság a beszéd. (J. v. III. 7.) Mert nem tréfaság az, a mit most hallotok. (T. XII. 7.)

Bőséges. Megeredt könnyének bőséges forrása. (J. v. XVIII. 1.) Szemökből a zápor bőségesen hullott. (T. XII. 17.)
Csodálatos. Csodálatos módon szabadította meg. (J. v. XVII. 5.) Csodálatos dolgot hallani felőle. (T. IV. 22.)
Ilyetén. Hát János vitéznek milyenén sors jutott? (J. v. XVII. 4.) De azért nem hal meg, csak olyaténképen. (T. IV. 22.)
Kicsinyég. Majd meghalljuk azt is, várjunk csak kicsinyég. (J. v. XIX. 21.) Hagyjon föl kegyelmed kicsinyég a csókkal. (T. VI. 13.)
Mihelyest. Mingyárt, mihelyest a föld szélére hágott. (J. v. XII. 1.) Ott Miklós, mihelyest partot ért a lába... (T. XI. 13.)
Szinte, szintén. Kukoricza Jancsi szinte megérkezett. (J. v. XIII. 5.) Szintén eltörődtek az evés-ivásban. (T. III. 1.)
Végtére. Mígnem katonának csaptam föl végtére. (J. v. XIV. 21.) Hanem a mint anyját hozta fel végtére. (T. IV. 20.)
Kéne. Czifra beszéd kéne azt elősorolni. (J. v. VII.) Hogy keressen olyat, a mi neki kéne. (T. XI. 3.)
Biz. Úgy volt biz az, a mint mondotta a király. (J. v. XV. 6.) Nem biz az, kerekszám lett, kijárta százig. (T. X. 13.)
Dejsz. Ezen az úton itt? Dejsz' erre ne menjen. (J. v. XIX. 11.) Mert — dejszen tudja azt az ő gonosz lelke. (T. XII. 8.)
Sohse. Sohse olvassa biz azt kelmed, gazd' uram! (J. v. III. 5.) Sohse hittem, hogy meglássalak ma téged. (T. IV. 9.)

Népies használatú szók (bővült, szorított vagy átvitt jelentéssel):

Bér. Beszélt a király, »ez legyen tetted bére«. (J. v. XV. 4.) Mint a farkasoknak megadná a bérít. (T. V. 14.)
Gyerek. Markos gyerek volt ő, hűsz legényen kitett. (J. v. III. 10.) Ugy aludt el, úgy hált a hatalmas gyerek. (T. X. 23.)
Pára. Összeomlott, ki is fújta ott páráját. (J. v. XII. 19.) Vagy talán emberben tartósabb a pára? (T. V. 14.)
Tenger. Tenger virág nyílik tarkán körülötte. (J. v. I. 3.) Tüvé tettem érted ezt a tenger rétét. (T. IV. 9.)
Teremtés. Becstelen teremtés, gyalázatos pára. (J. v. II. 4.) Egy teremts sincs ott, a kit megláthatna.
Világ. Ez a világ aligha csárdában nem ég. (J. v. VI. 2.) Alszol vagy meghaltál? mért nem gyújtsz világot? (T. X.)
Árva. Ki porából nőttél árva kis virágszál. (J. v. XVIII. 11.) Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben. (T. I. 1.)
Boldogtalan. Most a boldogtalan mindent elbeszéle. (J. v. IV. 7.) A boldogtalanról hitelét vesztette. (T. X. 1.)
Ezer. Ezer a szerencséd, te gonosz mostoha. (J. v. X. 7.) Ezer lelked volna, mégis megölnélek. (T. V. 8.)
Istenadta. Ha felcsuporodik a kis istenadta. (J. v. XIV. 6.) Ugy, hogy még aléltabb most az istenadta. (T. IV. 1.)
Kényes. Kényesen rázták szép sörényes fejüket. (J. v. VII. 2.) De nem volt oly kényes a bársony ruhába. (T. XI. 1.)
Pár. Sehol sem akadt ő Iluska párjára. (J. v. VII. 13.) Nem terem ma párja hetedhét országon. (T. Előh. 2.)
Bölcsen. Ha e tájt kerüli, nagyon bölcsen teszi. (J. v. VI. 8.) Toldi György pediglen kigondolta bölcsen. (T. VIII. 1.)
Csúnyán. Védelmezték azok csúnyául magokat. (J. v. XXV. 4.) Káromkodik csúnyán, a magyart böcsmérli. (T. XI. 11.)
Rútul. A fazekas rútul a szeme közé néz. (J. v. XIX. 8.) Végre György ür őket összeszidva rútul. (T. VI. 20.)
Akad. Sehol sem akadt ő Iluska párjára. (J. v. VII. 13.) Gondolván magában: most akadt ivóra. (T. X. 16.)
Bír. Lehányta volna ám, ha bírt volna véle. (J. v. XVII. 11.) Mit csinálsz most Miklós? Jaj dehogy bírsz vélek! (T. V. 8.)

Felhagy. Hagyjon kend föl, apjok, azzal a haraggal. (J. v. XIV. 5.)
 Hagyjon fel kegyelmed kicsinyég a csókkal. (T. VI. 13.)

Esik. Eppen úgy esett ez, a mint csak kívántam. (J. v. XIX. 18.)
 Hogy esett, mint esett, mind elpanaszolta. (T. VII. 11.)

Győz. Nem győzték szépségét, erejét csodálni. (J. v. VII. 12.) Ki győzné azt versebe szedni valamennyit! (T. X. 7.)

Oda van. Akárhová lett az, csakhogy már oda van... (J. v. III. 2.) »Oda van! vége van! jaj, jaj!« sikoltának. (T. IX. 9.)

Rajta van. A király erőnek erejével rajt volt. (J. v. XII. 3. György azon van, hogyan ásson ennek vermet. (T. XII. 7.)

Terem. Nálam teremjenek kendtek teljes számmal. (J. v. XX. 20.)
 Hát előbb, mint Miklós, ő is Budán termett. (T. VIII. 1.)

Tréfára vesz. Kukoricza Jancsi nem veszi tréfának. (J. v. XIV.) Hogy János tréfára gondolhatta volna. (J. v. XX. 11.) Nem vette tréfára Toldi György a dolgot. (T. VII. 2.)

Szót fogad. Szót fogadott ez és a banyát elkapta. (J. v. XXI. 18.)
 Megfogadta a szót a bormérő ember. (T. X.)

XVII.

A *János vitéz*nek a *Toldi*ra gyakorolt általános és részletes hatását a következőkben foglalhatjuk össze.

Jellemalakok tekintetében Jancsi alakja Miklós jellemére a fő tulajdonságokat kiegészítő, színező mellékvonásokban hatott; így erejét kiegészítő vonásokra: bátorságára, lélekjelenlétére, ügyességére, erejének fölényes érzésére, gyöngédségére, nagylelkűségére; azután érzésvilágának kidomborítására; végül fiatalságát színező tulajdonságaira: kedélyének alkalmi lágságára, természetes egészségére, jámborságára. — A *János vitéz* mellék-személyei a *Toldi* mellékalakjaira a népiesség egyoldalúságában, egypár jellemvonásuk s főképp beszédjük népiességében hatottak.

A *János vitéz* a *Toldi* meséjére általánosságban az érzelmes és némi tárgyi elmélkedő elem bevitelével s több motivummal hatott.

A *János vitéz* eseményei közül Jancsinak pusztai bujdosása, ebédje, álma, a katonákkal való találkozása, magaviselete a francia király előtt, Iluskától való búcsúja, visszaemlékezése, temetői alvása, a zivatar s még több apró mozzanat hatottak a *Toldi* eseményeire.

A *János vitéz* költői világa általában népies adataival, színeivel: népies jellemalakjaival, jeleneteivel, motivumaival, színterével, népies erkölcsi felfogásával és babona világával hatott a *Toldi*ra.

Szerkesztő művészetének egy műfogásával (az előzmények közbeszövése) s három népies tulajdonságával: egyszerűségével, a hős erejének bemutatásában való fokozattal s az események előkészítésével hatott.

Jellemző művészete két népies módjával: a jellemalakoknak jellemző tulajdonságaikkal való megnevezésével s gyakori alanyi jellemzésével hatott.

Előadó művészete : szemléletesség tekintetében főképp népies képes szólásaival, s a nép világából vett hasonlataival ; elevenség szempontjából a természet átlelkesítésében ; hangulatosság tekintetében bizonyos alanyi élénkségekben, népies bizalmasságban, néhány, a népköltészetre emlékeztető lírai helyével, a természet alanyi szemléletével, határozottabb rokonszenvével és gúnyjával hatott.

Mondatfűzésében egy naiv móddal : a fontos szó megismétlésével s gyakori gondolatrhythmusával ; verselésében a népies móddal és líraisággal ; nyelvében főképp népies elemeivel : népies mondatalkotásával, az ikerszók, ismétlések, szónymósítások kedvelésével s a népi szók és szólamok nagymértékű alkalmazásával hatott.

Ha e hatást terjedelem szempontjából tekintjük, jelentékenynek nem mondhatjuk ; az általános hatás mindenesetre jelentősebb, mint a részletes.

Minőség tekintetében e hatás legnagyobb része népiesség s azonfelül egy jelentős része líraiság néven foglalható össze.

DR. NAGY SÁNDOR.

ADATTÁR.

HORVÁT ISTVÁN MINDENNAPIJA.

1806. eszt. Második kötet.

(Kilenczedik közlemény.)

Ha munkálkodásom tökéletlen is, jó
bizonyára szándékom, és igyekezetem.

Horvát.

Nagytisztöletű 's Tudós Horvát Andorának
Téti buzgó Plébánus Urnak és Igazi Magyar
Hazafinak, mint különös Jó barátának miatta
lángoló örökös forró szeretete zálogául némű
némű öröm ckozásból A. A. A.

a' szerző.

Julius 1. Napa. — Oskolai letzkéim előtt Révaihoz rándultam, kivel szokásunk szerint a' nyelv eredetéről beszélgettünk. Innend egyenesen az oskola épületébe ballagtam. Letzkéimnek végökkal meg jelentem, kívánsága szerint, Tekéntetes Jankovits Miklós urnál, és ebéd előtt olvasgattuk ezen buzgó szívű Hazafi Urral Tököli Imre Grófnak külömbféle leveleit, mellyek Gyűjteményében eredetikepen föl találatnak. Az ebédet vele együtt végeztem barátságából, 's ebéd után ismét neki estünk a' régiségeknek. Ezek közül hét darabot ki választottam számomra és magammal haza vittem, midőn estve felé haza sétáltam lakából. — Mind a' hét Tökölit illeti, 's azért talán valami hasznot hajthat azon kézírásnak bővebb meg határozatára, mellyet én Gyöngyösi István Gömör vármegyei első Alispán munkájának lennie tartok, 's mellynek meg határozatát ugyan ezen Tettes Jankovits Miklós úr, mint birtokosa a' kéziratnak, reám bízni méltóztatott. Le írom e' Mindennapimnak végébe Toldalékul azokat, hogy itten is föl találtassanak hív másokban. — Ezen alkalmatossággal ismét láttam Jankovitsnál Luther Mártonnak eredeti Testamentomát, mellyet e' szorgalmatos buvár, 's régiség hajhászó Ur Német országból hozatott magának. — Láttam nála ezeken kívül sok régi gyűrűket is. — Estve Ferentzi János barátom társaságában Trézsimhöz sétáltam, s' annak karai között mulattam, míg az édes álom kívánás remeteségembe vissza nem vezetett.

2. Dél előtt voltam kedves Tanítónál Nagytisztölétű Révai Miklósnál: Ő engemet megajándékozott *Segedelem kérésének* egy nyomtatványával, melly épen ma hagyta el végképen a' nyomtató műhelt. Bár foganatos lenne szándéka, hogy nap fényt láthatnának már egyszer munkái, mellyekben a' mi édes zengésű nyelvünknek számtalan titkai hevernek. — Dél után jött ki Tek. Kultsár István Ur ujságának legelső levele. Kívántan kívánták ezt mindenkik olvasniok, 's azért mintegy ragadva kapdostak hozzájuk. Igen sok olvasást érdemlő tárgy nintsen ugyan benne a' mai levélben: de reménylhetni, hogy napról napra jobban meg terheltetve közli e' leveleket velünk azoknak kiadójak. Ha ezt nem fogja tennie, kevés olvasói fognak utóbb lenni, mert a' magyar nemzet tsak azért szeret füzetni, 'a minek belső értéke vagyon. — Ditséretet érdemlenek azok, a' miket ezen első ujság levél Toldalékában olvasok egy Tudós társaság föl állíttatásáról: tsak e' tzelokkal azt ne akarják véghöz vinni a' jutalmat föl tevők, hogy a' föl állíttandó Társaság kötelessége légyen a' nyelvet meg határoznia. Ha ők ezt kívánnák a' föl állíttandó Magyar társaságtól, nagyot hibáznának, ugyanis tekintetre a' nyelvnek hibás vagy hibátlan szokását nem lehet soha is építeni. Győző okok határozhatják meg egyedül a' nyelvnek jó vagy rossz szokását, nem a' tekintet, 's ezért egy ember sokszor többet művelhet, mint más egész hahotázó sereg. Más az: ki adta a' Társaságnak a' hibázhatatlanság privilegyiomját? A' mit egész társaságok bizonyosnak tartottak, azt sokszor már egy nagy ész meg hazudtolta. — Dél utáni letzkém után Eggenberger könyváros boltában trétseltem Schwartzner Márton urral, néhai tanítommal egy üdeig, azután pedig Trézsimmel mulattam. — Vatsora után sokáig beszélgettünk Ferentzi János barátommal.

3. Dolgoztam reggel hon sokáig, azután pedig Tettes Jankovits Miklós Urhoz ballagtam, hogy drága gyüteményében keresgélhessek. Azomban önmaga ma korán reggel Pestről el utazott, 's azért vele nem szólhattam. Házánál lévén meglátogattam kiseded Miklós nevű fiatskájának Szentgyörgyi Gellérd nevű nevelőjét, ki Tiszt. Potyondi Rafael Gondviselőkhöz, mint Expaulinus társához, gyakorta el jár, 's előttem néhány kiadatott könyveiről is esméretes. Szívesen fogadta látogatásomat, 's egy új könyvét olvastával majd nem hosszszúvá tette előttem a' szobájában töltöttem órákat. Délután által siettem Budára Nagytisztölétű Virág Benedekemhez néhány Diplomaticus könyveimmel. Sokat beszélünk szokásunk szerint buzgón és tüzesen. Viszszajövet Révaihoz betekintettem. Ő épen rajzolt mulatságból, bele unván a' szünet nélkül való Grammatikázásba. — Vatsora után Ferentzim társaságában odasiettem, hol elhal a' mély képzelődés, 's emberré változik még a' magas egekben botorkáló tudós férfin is. Trézsim kegyes tsókai tettek e'kor engemet boldoggá 's meg elégedetté, nem pedig a szemnek ártalmas Diplóma olvasás.

4. Oskolai letzkém után meg látogattam Tekéntetes Kultsár István urat, 's kértem, hogy ujságában jobban figyelmezne a' Gram-

matikai rendszabásokra, 's írta egyformán mindenütt keverék nélkül. Másfelül pedig, midőn tőlem segedelmeket kért volna, meg ígértem neki, hogy Gyöngyösinek eddig esméretlen kéziratáról fogok számára valamit egybe írogatnom. Tőle Eggenberger könyves boltába siettem, hol kezembe nyerém a' Merkwürdigkeiten der Natur und Kunst nevű könyvnek néhány köteteit. — Délután ugyanezen boltban sokáig beszélgettem Tekéntetes Miller Jakab ural, 's adtam ugyan ma neki több régi Mithologus könyveket, hogy azon munkáját, melyet a' Mehádiai Herkulesről készít, annál tökéletesebbé tehesse. Vatsora után Trézsim volt a' Mehádiai Herkules. Róla én többet tudnék írni, mint akárminémű régi Istenaszszonyról.

5. Korán reggel föl költöm után elkészítettem Kultsár számára híradásomat Gyöngyösi Istvánról. Utóbb, midőn már az iskolai letzkének vége szakadott, Révaihoz ballagtam. Itten minden harsozott közöttünk a' Grammatikázástól. Erősen kötteti a' könyveket, melyeket Miklósfí és Kardos Adorján készítettek, hogy szerte szét el szórhassa azokat a' Haza kebelében. Kész mind ingyen ki osztogatni őket, tsak kívánta sikerek legyen. Estve Trezsinél beszélgettem a' vatsora üdejéig. E'kor haza tértem, s' vatsora után sokáig trétseltem Ferentzi János barátommal.

6. Vasárnapi áhítatosságom után által adtam Kultsárnak azt, a' mit Gyöngyösinek esméretlen kéziratáról papírosra föltettem. Tőle későbbben Bene Ferentz Tanítónak, néhai kedves Mesteremnek, orvosi letzkéin meg jelentem Horvát József kedves ötsémnek társaságában. Örömet hallgatja ez már kisded korában, mint köllesség a' hirtelen ál halál ellen segíteni a' szerentsétleneket. Ebéd után először Révaihoz, azután Virághoz, 's végre Ferentzimmel együtt Trézsimhöz mentünk beszélgetni, 's víg kedvvel töltöttük mind a' ketten a' napot.

7. és 8. Egész nap iskolai óráimat kivéve olvasgattam a' Nemzeti könyvtárban külömbféle Magyar történetes írókat. Estve szokásom szerint Trezsimmel és Ferentzimmel történeteskedtem.

9. Kultsárnak mai ujság levelében ki nyomtatott a' híradás Gyöngyösinek nálam lévő kéziratáról, de nem az én híradásom szerént. Kultsár sem a' tárgyát e' díszes munkának meg nem nevezte, sem egyéb fő dolgokat ki nem fejezett. Híradásának igazán se füle, se farka. Lássa mit tselekedett : én a' kéziratnak teljes, de rövid esméretét nyomtam kezébe. Ma délután azt izente Nagyságos Pető Jakab királyi Titoknok Ur, hogy holnap velem szólni akarna : kívánnám már is tudni tárgyát beszélgetésének. Révai, kitől ezt izente, mélyen hallgat, semmit sem szóll, mintha a' dolog felől semmit sem tudna. Megjelenem holnap e' kegyes Jótévmőnnél, kinek köll mindenenek előtt köszönnöm, hogy tiszteségesen föl neveltetem bötsülhetetlen érdemű drága szüleimtől. Estve Trézsinek hév tsókai vidámítottak.

10. Nyolcz órákor tele lévén várakozással, meg jelentem Pető Jakab ő Nagyságánál bötsös parantsolata szerént. Öröm gerjedett minden ereimben, midőn hallám a' szelid szívű Úr szájából, hogy

szerettem Ötsém Horvát József a' királyi zsoldot meg nyerte, 's valóban a' fél esztendőre járó 80 fkat már Budán föl is veheti. Öröm könyvek között háláltam meg e' kegyes közben járását e' második Édes Atyánknak, ki bennünket igazi boldogokká tennie szándékozik. Neki köszönöm én is királyi zsoldomat, melyet ha számomra e' nagy szívű magyar meg nem szerzett volna, nem adhattam volna magamat olly egészen Pestre jöttömkor a' tudomány gyűtésnek. Nem mondom, hogy szüleim e' nélkül bötsületesen föl nem neveltek volna, mert ezt sérelem nélkül nem mondhatnám magzataikért minden javaikat fölálldozni kész nemzöimről: de nem lettek volna még is királyi zsoldom nélkül olly könnyű alkalmatosságaim a' szorgalmatos tanulásra. Ha másokat köllött volna első két esztendőben (a' Filozofiának két első esztendeit értem) tanítanom: mennyi drága üdöt elvesztettem volna haszonvétel nélkül? Nem szolgálhatott volna-e ez hátramaradásomra? — Viszsa térvén szálásomra a' dolgot tüstént hírül adtam az ötsémnek, kinek ezen alkalmatossággal velős oktatásokat kötöttem szívére, hogy egyfelül iparkodjék magát érdemessé tenni a' kegyelemre: másfelül pedig meg ne szűnjék hálaadó lenni kegyelmes Jótévéjéhez. El lévén az örömtől ragadtatva meg akarám a' dolgot Révainak is jelteni: de ez már be léptemkor örvendeznie kezdett. — Nagy szívbeli gyönyörűségemmé válik Ötsémnek íme szerentséje, mert előre látom, hogy a' jó szívű hálaadatos Testvér még a'kor is midőn testem vissza tér első kezdeteibe, hálaadatos testvéri sóhajtást fog kebléből föl eresztani sírom hantai körül, és meg emlékezik iparkodásomról, és fáradságaimról, melyek által jövőndő előmenetelét előre meg szerezni igyekeztem az én kegyes, és le írhatatlan szülői szeretettel lángoló édes anyámmal együtt. — Estve Ferentzivel és Trézszivel közlöttem vigasságomnak okát.

II—12. Olvastam e' napokban Schraud-nak és Hebenstreit-nak orvosi Politziájokat, 's e' két könyvet öszve hasonlítottam egymással. Így nem feledem el azokat, melyeket Bene Ferentz oktatásaiban hallottam.

13. Ma is meg jelentem az ötsémmel Bene letzkéire. Délután, midőn egy üdeig beszélgettem volna Révainál, levelet készítettem az édes anyámhoz, melyben az ötsém szerentséjét tudtára adtam. Ezzel utóbb Budára siettem, 's midőn a' vivőnek kezébe adtam volna, be kopogtam Virág Benedekemhöz, ki e'kor épen Karats Ferentz réz metszővel beszélgetett. Ennek el menetele után közlöttem velem az 1800-diki ok levelét Első István királynak magyar fordításban, és néhány homályos kifejezéseiről kérdezősködött. Velem volt nála Ferentzim is. — Estve ki ballagtam Trézsihöz, kívül sokáig sétálgattam a Duna folyónak mentében.

14—15. E' két nap illy tizmű könyvet olvastam: »Le Pot aux Roses, oder geheime, und vertraute Korrespondenz des ehrbaren Thomas Boot, Hofschumachers, mit Sr. Majestät Georg dem dritten, König von Grosbritannien, und dessen Ministern den Lords Stormont, Sandwich, Germaine, und North. Über die gegenwertigen Begeben-

heiten in Europa. Aus dem Französischen. 1782. kis 8-ad rétbén. — Egyenesen, és minden fődözet nélkül ki mondatik e' könyvben az igazság vargához illő módon. Sokat lehet Anglia állapotából országunk ügyére változtatni, mert valóban p. o. a' mi az első levélben mondatik, az mind igaz, ha az Ánglus király helébe az óstriai tsászár neve tétetik, a' mi édes Hazánkról, és nemzetünkről is. — Meg érdemli e' könyv a' meg forgatást, 's vajha olvasnák azt számtalan Magyar Hazafiak!! — Estve Révainál, és Trézsinnél voltunk Ferentzivel szokásunk szerint.

16. Ma tizenegyedfélórakor meg érkezett szerentsésen Gallitziából Ürményi József Ő Excellentziája, Urfimnak édes atya. Mihelest meg jöttét tudtukra adta, azonnal Tiszt. Potyondi Rafael, Ürményi Imre, és én hozzá siettünk. Be léptünkör lehetetlen volt meg ihletődés nélkül látni Imrénknek érzékeny örömét, ki az örömmek szokatlan hangaira fakadott a' vígság köny folyami között, és néhány idő pörtzenetekig semmi értelmes szavakat ki nem tudott ejteni. Ezen hév szeretetén fiának az öreg atya is igen meg indult velünk együtt. Nála voltunk ebéd üdejéig, 's vele külömbféle tárgyakról szölotunk. — Hon az ebéd alatt vevém Kultsár ujságának V. számát, s bámúlva olvastam benne Versegi Ferentznek Declarátióját, melyben szelidséget hirdet az előbbi gunyolások helett, hogy igralomra és szánakodásra gerjeszsze a' Magyar Nemzetet. Ezt most rozszzúl teszi, mivel olvastatik mindenfelé mostani Declarátiójával meg nem egyező tiszta Magyarsága. Ott köllött volna szelíden írni, hogy ne nyujtatott volna nekünk ok a' kemény, de szükséges és igazságos válaszra. Sajnálom Versegit, mert ismét uj galibába keveri magát. Nekünk erre felelni, ha tsak gazembereknek nem akarjuk magunkat a' Nemzet előtt tartatni, szükségesképen köll, 's mit mondhatunk, ha szelíden írunk is, a' mi Versegi gyalázatára nem válnék? — Ebéd után az ujsággal Révaihoz mentem. Tsudálkozott a véletlen változáson, és reám bírta a' válasz adást. — Majd gondolok ki valamit, a' mi igazságos is, szeléd is fog lenni. — Délutáni oskola után nemzeti köntösbe öltözködvén, tisztöletére mentünk Tiszt. Horányi Elek urnak, ki holnap neve napát üli: szivesen fogadta meg emlékezésünket. — Töle az Urfimmal az öreg Atyához siettünk. Ő bennünket meg hívott holnap ebédre. — Haza tértemben Eggenberger boltába fordúltam, 's itten ujra össze akadtam Horányi Elekkel, kinek mindnyájon, kik e' helen jelen valánk, ugy-mint Schedius, Kultsár, Schwartner, Kovatsits, hoszszú életet kívántunk. — Estve Trézsimmel sétálgattam a' Duna parta mellett fekvő töltésen. — Ferentzi késő éjjel hagyott el. —

17. Mindig dolgoztam Versegi Declarátiójára való feleletünkben, míg ebédre mennünk nem köllött. — Ebéd alatt vigan voltunk: nem volt közöttünk semmi idegen vendég. — Én holnap el utazó Uraságotól butsvettem, hogy mind untalan hozzá szaladgálnom ne kölljön. — Töle Révaihoz mentem, 's ezzel sokáig beszélgettünk. Ha nem jelentem is, el gondolhatni, hogy Versegi kinyilatkoztatása

volt fő tárgya szóváltásunknak. — Későbbben Révai jött hozzám. — Estve, mivel szünet nélkül nem jó Grammatikázni, Trézsi ölében pihentem ki magamat. Ha ettől vissza térek tsöndes magánomba, szem látomást alkalmatosbnak érzem tehetségeimet a' munkálkodásra. — Tegnap és ma igen nagy égi háborút tapasztaltunk nyoltz órákor estve: ez elül tegnap még jókor haza szaladtam; ma Trézsim szobájába szorított, s csak most (tíz órákor) eresztett ki a' kellemes fogságból.

18. Ma utazott Válba Ūrmenyi Józsefünk, hova néhány napoktól fogva váratik. Én ma sokat írtam és sokat olvastam. Vatsora után pedig sokat is nevettem Trezsinnél Ferentzim víg kedvének.

19. Voltam Budán Virág Benedeknél oskola letzkémnek vége után. Már alig várta, hogy láthasson Versegi kinyilatkoztatása miatt. »Meg felelték, tudom, a' szelíd grammatikusnak« — így kezdte beszédét. Én nevettem és rövid »meg lehet«-tel feleltem a' kérdezőnek. — Délután olvastam Kultsár ujságának VI. számát. E'ben hibáson íratik, hogy Ūrményi József 14-dikén utazott volna el Váli jóságába. — Nekem talán jobban köll tudnom a' Tudóstónál. — Meg látogattam Kultsárt is, és megdorgáltam szép móddal azért, hogy Vitkovitsnak szerzeményét betegeskedéséről a' IV.-dik számban, rajta javítani akarván, el rongálta, s' *adjál* ige hajtogatást foltozott bele. Inkább ne javítson valaki, mintsem el rontson javításával valamit. — Hét órákor vatsorálván szokás szerént ki mentem az evés után Ferentzivel oda, hová engemet a szerelem, — az emberi életet édesítő szerelem vezetett. — Jókor haza felé fordúltunk innend, 's késő éjjelig trétsültünk. Nálom is hált a' szerettem Utitárs. — Ma Saks Mihály a' Politiának rendes Tanítója el érkezett Győrből.

20. Templomi áhítatosságunk után valék Révainál, ki, mihelest haza tértem szálásából, azonnal Kultsárhoz ment, s által adta neki a' Pesti Magyar nyelvet tanuló társaságnak választát Versegi Ferentz ki nyilatkoztatására. Tizenegy órától fogva tizenkettőig az ötsémmel Bene letzkéit hallgattam. Délkor az ebédet Révainál ettem. A megelégedés után Trézsihöz sétáltam, 's el vivén őt magammal Ortzi László Báronak híres kertébe, hol a' zöld pázsiton a' kellemes fa árnyék alatt heverészve mulattuk magunkat. Innend alkonyodáskor kotsiztunk vissza a' városba, mellyben össze meg öszve sétáltuk a' Duna hidának környékét. — Estve Ferentzivel szokásunk szerént a' mély böltselkedésekbe kezdtünk, mert mi, valahányszor vagy Trézsihöz megyünk, 's attól vissza térünk; vagy magánomban együtt üldögelünk, mindenkor a tudományokról elmélkedünk.

21—22. Levelet írtam Anna napára az édes anyámnak Székesfehérvárba. Ezenkívül olvastam íme' könyvetskét: »Ueber Aufklärung. Ob sie dem Staate — der Religion — oder überhaupt gefährlich sey, und seyn könne? Erstes Fragment. III. Auflage. Berlin. 1788.« — és Zweites Fragment, ein Commentar des Ersten. Berlin, 1788. — Meg érdemli az olvasást e' könyvetske, 's találta benne,

a' miből tanulhat a' tudatlan olvasó. — 21-dikben Be utazott Válból Kegyelmes Aszszonyunk Ürményi Anna. —

23. Ma is olvastam még a' fönt említettem könyvet. — Délután kezembe adatott Kultsár ujságának VII.-dik száma, melyben elő fordul a' Magyar tanuló társaságnak ki nyilatkoztatása Versegi Ferentz declaratiójára. Úgy vélem, se nem sok, se nem kevés a' mi benne mondatik. — Vele Révaihoz mentem. — Egy helen ki hagyatott belőle a' régi szó, mellynek ígyyen köllött volna állnia: »Versegi a' maga különözö szöjejtéseit sohol sem találja (a' könyvekben) a' régi könyvekben.« — Nem tudom mint fogja ezt fogadni a' köpönyegét változtató Tudós. — Estve felé kegyelmes Aszszonyunkat mulattam. — Vatsora után Ferentzivel ki sétáltam Trézsimhöz, 's e'nek tettem ki nyilatkoztatásokat.

24. Reggel kegyelmes Aszszonyunknak szép kezetskéit mentünk tsókolgatni. Nála valánk az ebéd üdejéig. Délután megkerestem Virág Benedeket, 's által adtam neki Schmitnek Episcopi Agrienses nevű munkáját. E'ből ismét Diplomtizálhat egy üdeig. Tőle viszsza jöttömben az Ötsémmel együtt Nagyságos Pető Jakab királyi Titkos Tanácsos urat akarám holnap neve napának emlékezetéből meg tisztolni: de hon nem találhattam, mivel (ugy van-e, nem-e mi közöm hozzá?) a' köszöntők elül Esztergomba utazott. — Innend Tekéntetes Tudós Miller urnál vivém véghöz tisztölésemet: örömmel fogadott a' jó szívű ur, 's el hívott a' Duna hidához sétálni magával. — Nyoltz órakor Trézsim ölebe nyugodtam meg, 's édesb az ilyen nyugovás egyéb kellemetlen nyugadalmoknál.

25. Tzifrán föl öltöztünk valamennyien, 's el siettünk kegyelmes Annánkat köszönteni. Ő, hogy viszsza szolgálja szívességünket, ki hiva Válba bennünket magával. Szívesen töltötték a' többiek szándékat: én, félvén a' nyári sok tántzúlástól, ki mentegtettem magamat, és itthon maradtam. Így tehát egyedül valék Társaim közül Pesti lakos, mert a' többiek ma kegyelmes Aszszonyunkkal Válba ki mentek. — Estve sétálgattunk Ferentzivel egy üdeig, azután Trézsimhöz ballagtunk, végre, ettől is haza térvén az Édes anyákról kezdék huzamosabban elmélkedni. — Késő éjszaka választott el bennünket egymástól. Délelőtt voltam Kultsárnál is. Említette, hogy holnap ujságában szándékozik a' Tatai nagy hordóról tudósítást adni. Én meg ígertem neki, hogy el küldöm hozzá a' Merkwürdigkeiten der Natur und Kunst nevű munkának egyik szakaszát, hol le íratnak a' leg nevezetesebb hordók: így legalább egy uttal ezekről is tehet említést. Be töltöttem ígéreteimet.

26. Egyedül magam valék ma itthon. A napot folyvást munkálkodásba töltöttem. Délután Kultsár ujságát olvastam, 's örültem, hogy a' Tatai hordóval együtt a' többieket is meg esmértette. Illik ezt is tudni. Estve Trézsimel mulattam és Ferentzivel.

27. Bene letzkein valék az ötsémmel dél előtt. Délután az üdőt Révainál, Virágnál és Millernél töltöttem. Estve Trézsinél vígadtam.

28. Kedvem tsoszszant ma Ovidiust olvasni üres óráimban. Neki estem az Artis Amatoriae könyvnek, melyet Poéta koromban talán egészen el tudtam könyv nélkül mondani. Most már sokat elfeledtem belőle: azomban, ha elkezdí valaki mondani előttem, most is sok helen tudom folytatni. Ovidnak e' könyvét, ne hogy Speit István Igazgatóm elszedje tőlem: mindég a fehérvári szőlő-hegy alatt olvastattam félelemből: ezen, ha eszembe jut, mindég nevetnem köll. Tsak igaz Ovidként: Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata. Estve a' Theoriát praktikáltam Trézsinél.

29. Ma haza jöttek a' Váli vendégek. Utokban el dült kotsijok, 's Imre nagyon meg ütötte magát. Jobb volt' nekem itthoni: Trézsi ölében legalább nem köllött semmit félnem az el düléstől.

30—31. Ismét Ovidot olvastam. Valék eleget Révainál is. Ferentzivel estvéként oda sétáltunk, hol én édes nyugodalmat szoktam fáradozásaim utokon érezni.

Augustus.

1. Napa. — Láttam ma Katona István kalotsai kanonok urat, kit, mint Hazám jeles Történetíróját, már rég üdőtől fogva kívántan kívántam ösmerni. Magos szál ember, piros képű, és izmos alkotású. Járása lassú, feje, jártakor le tsüggő. Ábrázatából ki olvashatni, hogy buzgó Jezsovita. Praynál, kit tsak egyszer pillanthattam meg 1800-dik esztendőben, kövérebb, és testesebb. — A' vármegye gyűlésre jelent meg, melly ma a' Magyar Nyelv miatt híresebb magyarait öszve hivta, hogy ezek egyes akarattal tsinálnának szükséges Magyar szavakat. Révai is meg hivatott társul, meg is jelent rongyos magyar Verböztijével, védni akarván itten is a' meg vettetett régi magyarságot. Miért köllene a' valóságos magyar szavak helett idegeneket be fogadni? Hibája e' részben is Nemzetünk nagyobb részének, hogy az idegenséget a' Hazaiságnál többre bötsüli. Ne küldjük feledtük szavainkat örök feledékenségbbe, homályba, és veszedelembe! A' tisztább Atyai nyelv tárházába fényeskedtek ezek: amazokat a' mai fajúlt nyáj ajánlja. Ragaszkodjunk Öseinkhöz 's gázolni fogunk a' kortsosodásokon. — Estvémet az Édes anyámnál töltöttem. — Ma jöttem végére ime' könyvnek: »Sollte Religion den Menschen jemals entbehrlch werden? — Ein theologisches Sendschreiben an Herrn Probst und Ober Consistorial Rath Spalding, von D. Jenisch, Prediger an der Nikolai Kirche in Berlin. — Berlin, 1797. bei Johan Georg Langhoff.« — Olvastam e' könyvet Tiszteletes Molnár Jánostól, a' Pesti Lutherana Eklesia Pásztorától. Szép tudomány fekszik a' könyvben, 's méltó a' könyv arra, hogy Jenisch szerzeményének tartassék.

2. Ma is dolgozott tzelában a' vármegye gyűlése, mellyen ismét meg jelent Révai. Katona délután haza utazott. Haza utazott délután az édes anyám is, kivel töltöttem a' napnak nagyobb részét. Szerentsés legyen haza érkezése e' drága és gondos szülönknek! —

Anyámat Budára kísértemkor láttam, hogy Pesten a' Duna part némüképen jobb lábra állíttatik, hogy a hajók könnyebb fáradsággal ki rakhassák partékaikat. Örültem e' dítséretre méltó igyekezeten. Udeje volna már egyszer a' Duna partát javításról bővebben gondolkodnunk, hogy el mellőztetnének a' számos akadályok, melyek gátoltan gátolják a' kereskedésnek gyorsaságát. Szánakodva köll látnia a' Hazafinak, hogy néha egy rossz part, vagy szigetetske miatt hajósaink fél napot, sőt napokat vesztenek, midőn fön akadván egyik széléről a' víznek a' másakra hajókáznak. — Vajha Nemzetünk kereskedése föl juthatna azon gazdag poltzra, melyre föl juthatna, ha a' Fejedelemnek kedvezését, és az országnak szorgalmatosabb figyelmét meg nyerné! — Délután voltam még Tiszteletes Molnár János urnál, 's el hoztam Jenischnek ime' könyvét olvasásúl: »Kritik des dogmatischen idealistischen, und hyper-idealistischen Religions und Moral-systems nebst einem Versuch Religion und Moral von philosophischen Systemen unabhängig zu begründen und zugleich die Theologen aus der Dienstbarkeit zu befreien, in welche sie sich, seit langer Zeit an die Philosophen verkauft hatten. von D. Jenisch. Leipzig, 1804. bey Wilhelm Rein.« — Ugyan ma vettem Eggenbergertől ime' kis könyvet is: »Anakreoni Dalok Cs. Vitéz M. által, Bétsben 1803.« Tsudálkozást éleszthet akárkiben az, hogy e' kis könyv, ámbár 1803-dikban jött vala ki, még tsak most árultatik legelőször három esztendő mulva. — Estve vatsora után Ferentzi János barátommal ki sétáltunk Trézsihöz, 's ötet a' gyönyörű holdvilág kellemes fényénél sétálni vezettük. — Tizedfél órakor haza indúltunk, 's én szobámban által olvastam Tsokonyai Vitéz Mihály-nak egész könyvét. Gyönyörködve olvastam a' szép érzeményű költőnek szerzeményeit. Áldás Kazintzira, és Földire, kik a' Hazának illy szerentsés költőt ajándékoztanak!!

3. Beszélgettem Révaival dél előtt sokáig a' hazai nyelvről: folyhatna e ugyanis beszéd közöttünk, mely ezt valamiképen nem tárgyzná? Mindíg szívünkön és nyelvünkön köll ennek heverni, hogy meg sértetett méltóságát védeni készek legyünk minden szempillantásban. Irtózatos tsak reá gondolni is, hogy ma sem szégyenlenek sokan a' nyelv ellen kikelni, mellyen beszélt nagy lelkű Árpádunk, ki e' termékeny hazát rettentő fegyverével megt hódította. Mi vagyunk itten az Uralkodók, nem a rabságba ejtetett idegen népségek; nekünk köll öröznünk fön létünket, nem azon kortosodottaknak, kik aszszonyi puhaságú létökre hazájokat, nemzeti létöket, és szabadságokat el veszítették. — Dél után Ferentzi János barátommal által sétáltam Virág Benedekhez. Buzgón beszéltünkben a' vatsoráról el feledkeztünk. Tőle Trézsihöz sétáltunk, kitől mivel álmos vala, szaporán a' Bálházba siettünk, hol, el szokván már egészen e' hajdani kedves multságunktól, nem sokáig mulattunk. Le feketemkor Jenischből olvasgattam néhány lapokat. Nem tudom mi vette ötet arra, hogy ezen munkájában olly igen magasztalja a' katolicismust Lutheranus Pásztor létére.

4. Eggenberger boltában kezembe adatott ime' Jegyke¹: »Invitatio ad orationem publicam qua Francisco Xaverio Schraud protomedico regni Hungariae parentabit Franciscus Bene Professor Medicinae. Die 7. Augusti hora 5-ta post meridiem in Palatio R. Universitatis.« — — Örülök előre az újságon, mellynek eddig már óságnak lennie köllött volna. Mihelelt Schraud halálának híre futamodott a' múlt télen, Bene azonnal jelentette e' végtisztölet megadásra való készségét a' Fő iskola Igazgatójának (Rector), ki is ditsérten ditsérte a' szándékot. Azomban nem sokára meg betegedett ezután halálosan a' buzgó oktató, 's kevés héja vala, hogy önmaga is e' végső tisztöletre alkalmatosságot nem nyújtott valamelyik tanító Társának : így tehát részéről tzelának végbe vitele lehetetlenné vált. Azóta minden társai hallgattak, 's ki hagyták volna halni a Tudós Polgárnak, 's kegyes Jótévjőknek emlékezetét szinte úgy, valamint Szening urral, ki Dekanusi hivatalt viseltében tette le emberi adóját, bánatanak. Egy hónap előtt öszve akadtam Eggenbergernél folyogyúlta után Bene Ferentz urral : mind én, mind a' könyváros úr kértük vala, hogy fogna újra hozzá régi szándékához : örömost vette kérésünket, 's ihol ! már a' meg hívást is olvassuk. Vajha szorgalma, és buzgó példája föl ébresztene valakit Tanítótársai közül, ki meg fontolván Szening urnak számos érdemeit, ditsérőjévé lenne a' szomorú Atyának, ki olly hamar egymásután egyetlen egy fiát, leányát, és munkás feleségét meg halni látta. — — Magyarul így lehetne talán készíteni a' meghívó jegyket :

Alázatos meg hívás
azon
Halotti Beszédre
mellyel
Tekintetes
Schraud Ferentz Úrnak
a'
vég tisztöletet
meg adja
Bene Ferentz Úr
az
orvoslásnak Tanítója
Pesten Augustus heted napján délután
5 órakor a' Fő iskola épületében.

Ugyan ma nyertem haza a' könyváros boltból illy című munkát : »Joh. Heinr. Tiefftrunks Professors der Philosophie in Halle Grundlegung zur Sittenlehre. Erster Band. — Allgemeine Grundlegung zur Sittenlehre, und die Tugendlehre. — Halle in der Curtschen Buchhandlung 1803. — in 8° és ugyan ezen könyvnek másod részét : »Zweiter Band. — Wissenschaft der äussern Gesetzgebung oder die Rechts-

¹ A gyászkeretes nyomtatott meghívó e lapra be van ragasztva.

lehre der Vernunft. Halle 1803.« — Bankótzéduláink miatt most szörnyű drágák a' könyvek : ezekért 6 f 24 d köllött füzetnem. — Elég Bányánk vagyon 's még sinsen jó pénzünk. Eszembe jut : Sic vos non vobis fertis aratra Boves. — Ökörnek nevezik tsúfságból a Bétsi szomszédok a' Magyarat, ki őket zsíros ökörral hizlalja. Mikor nyílnak föl az Ország nagyainak szemeik? Mikor bátorkodnak szólni az igaz ügy mellett? — Estve Trézsinél voltam Ferentzi barátommal.

5. Nem egy könnyen volt a' múlt éjnél nyughatatlanabb éjem. Alig aludtam egy órára valót. Négyszer is gyertyát gyújtottam, 's olvastam Tieftrunk munkájának első részét. Mind délelőtt, mind délután haszontalanul kerestem Révait : mert Budára ment látogatóba. Ebéd után két órától fogva négyig Trézsinél mulattam. — Reggel iskola után meg látogattam Somsits Pongrátz harmadik esztendőbeli törvénytanolót, 's volt tanítványomat : nála lelém Székelyi Józsefet a' Poezisban Fehérvárott oskolatársomat, 's most a királyi tábla eskütt jegyzőjét, kinek néhány versei Magyar kadentziákban már ki is vagynak nyomatva a' Pétsi és Győri nyomtató műhelekben. Még kínált olvasásra ime könyvvvel : »Nugae venales, sive Thesaurus Ridendi et Jocandi. Ad Gravissimos, severissimosque viros, Patres Melancholicorum conscriptos. Editio ultima auctior et correctior. Anno 1689. Prostant apud NEMINEM; sed tamen VBIQUE. in 12°. — Kézzel ezt írta be a' tzím lapra valaki : Per Authorem Georgium Viczmandi.« — Ha ez igaz, Magyar írta a könyvet, noha ha ő írta is, semmit sem nyerünk vele, valamint nem nyerénk vele semmit, ha ő nem írta volna is. — El hoztam magammal a' könyvet, hogy híréért bele tekinthessek. — Ha a' könyv végén ezek vagynak : »R. id est, Recipe mamillarum virginálum manipulos duos, et comprime donec fiat resurrectio Carnis, Atque tunc pone rem in re, Donec sudaveris ad uncias quinque, fiat mixtio. — Finis« : mik lehetnek a közepében? — Estve el végezvén vatsorámot Révaihoz mentem, ki ime' könyvekkel ajándékozott meg :

Johannis Augusti Ernesti Archaeologia Literaria. Lipsiae, CIOIOCCCLXVIII. — in 8°.

Versuch einer Numismatik für Künstler, oder Vorschriften wie auf alle Fälle Münzen im Römischen Geschmacke zu entwerfen, und historische Gegenstände in anpassende Allegorien ein zu kleiden sind. Herausgegeben von Gottfried Uhlich, Lehrer der Nummismatik und Diplomantik zu Lemberg. Lemberg, 1792. in 4°.

Gregorii Gruber Programma Didacticum super optima methodo scribendi, docendique Artem Diplomaticam. Viennae MDCCCLXXXV. — in 4°.

Georg Grubers Auszug aus seinem grössern Diplomatischen Lehrsystem. Wien, 1784.

6. Délelőtt a' Fő iskola könyvtárában olvastam a' híres Bollandistáknak *Acta Sanctorum* nevű könyvökből Junius hónapnak V. Darabát, hol I. László Magyar Királyunknak élete elő számláltatik. Az, ki életének régi Legendáját írta, a' babonás szenteskedésből

készítette ditséreteken kívül életének viszontagságait föl nem jegyezte. Csak azt tartom megjegyzésre méltónak az egész hálálkodó írásban, a' mit benne a' Szent László koporsójánál tétetett ítéletről említ. E' majd ollyas valami, mint a' *tűzes vasi és jorró vízi* ítélet ki szolgálás. — Délután Révainál valék, 's el hozám tőle Pesti Gábornak régi hatnyelvű Nomenclaturáját. Ebben sok szép szavak vannak: kár őket a' szokásba vissza nem hoznunk. — Estve sétáltam Trézsiivel és Ferentzivel. — Haza jöttem után olvasgattam Jenischnek nálam lévő munkáját.

7. Mind délelőtt, mind délután a' Nemzeti könyvtár régiségeiben gyönyörködtem, és beszélgettem Tek. Miller Ferdinánd Jakab Urral. Ennek most új munkája farsztja a' könyvnyomtatói sajtót. Herkulesről értekezik, és különösen azon Herkulesről, melyet ő Banatusból a' Nádorispánnak ajándékba hozott. Meg tisztelte költeményével ezen réz művet Tiszteletes Versegi Ferentz ur is. Öt óraker meg jelentem Ferentzivel Bene Ferentznek halotti beszédén. Örömmel hallgattuk ezen derék és érdemes ifiú tanítót; jó vala a' mit szólt; helesen előadta a' boldogult Schraud Ferentz Fő orvos urnak érdemeit mind az emberiségre, mind a' tudományokra nézve. Kár, hogy Schraud buzgóbb magyar nem volt a' nyelv dolgában: erre ő, ha tudott is magyarul beszélni, keveset ügyelt. — Estve Ferentzi János barátommal sétálni mentem Trézsihöz.

8. A' napnak nagyobb részét Fő iskolánk könyvtárában töltöttem, hol leírogattam számomra azon régi Magyar Énekeket, melyek az 1506-dik és 1508-dik Esztendei Magyar kéziratokban találtak. Számok hatra megyen, s belőlök is lehet valamit tanulni a' Magyar költés történeteire nézve. Údó volna már erről gondolkodni, hogy tudnók, millyenek voltak az őstökös eleinknek énekeik. Én e' tárgyról jókora nyalábat öszve gyűjtöttem. — Estve felé küldötte Révai, kit délután szokás szerint meg látogattam, Ferentzi által imez új költeményt: »Méltóságos Főtisztölétű Szalatnyai Fischer István Bárárnak, Batskó örökös Urának Szatmári első érdemes Püspöknek öröndetes Nevenapjára Mély tisztölétének jelenségeül énekelte Farkas Ferentz. Pesten Tratner Mátyás betűivel. 1806.« — Ösmérem az Ifiú szerzőt, jó iparkodású Hazafi. Ezen dal nagyobb részét Révaié, mert a' költő munkáját szokása szerint bőven el változtatta. — Vacsora után Trézsihöz sétáltunk.

9. Délelőtt folytattam jegyzéseimet Főiskolánk könyvtárában. — Délben ki jött Tek. Kultsár István Urnak Hazai Tudósítások nevű ujságának XII. számában azon együgyű orvosságról való jelentés, mellyel a vak körmöket leg bizonyosabban meg lehet tisztítani. Az orvoslás mód tőlem való, de a' jelentés magyarsága, melly nem ment minden hibától, nem az én tollamból folyt. Kultsár sajtó jelentő írásomat be nem iktatta: lássa, hogy hibásot készített helyébe. Ez nekem egészen nem tetszhetik: mert nála a' hibátlanságot hívebben iparkodom meg örzenem. — Vacsora alatt nyerém kezembe szerettem Horvát Andor Téli plébános barátomnak levelét. Régen vára-

koztam kedves levelére, 's hosszú halgatása jó üdőtől fogva nyughatatlanná tett. Méltók benne a' nemes és közjóért égő szívnek kifejezései az olvasásra. Küldött levelében 9 ftokat, hogy azokon vennék Virágnak két elmélkedéseiből XVIII. nyomtatványokat, és küldeném föl hozzá azon Plébánus Társainak, kik e'féléket örömezt hallgatnak és olvasnak. — Áldás azért reája ! Iparkodik terjeszteni ez által Pap társaiban az olvasást kedvelő lelket, mely régi üdőtől fogva az Egyházi személyekben ritkaság. Estve sokáig beszélgettem Révainál, ki is már előbb, mint sem hon vatsorát ettem volna, híg tojással megvendégelt. Vigan mulattuk együtt magunkat, 's ki hinné, hogy mi még a' vatsorát evés alatt is Grammatikáztunk ? Az *a* bötűn kezdtük evésünket ; a' *z* bötűn végeztük ivásunkat, hogy le mossza torkunkból a' többi közép bötűket. Boldogok vagyunk mi úgy e, mikor így Római mód szerént vendégeskedünk ? Plinius vadászat zajjai között tudott tanulni, és elmélkedni ; — mi a' palatzk és tojás mellett is vissza tudunk térni az emberiségnek első tsötsömő korához, hogy abból a nyelv eredetét ki tanulhassuk. — Későbbben Ferentzi János barátommal Trézi körül grammatikáztunk, 's reménylem hogy itten nehezen akadok kortosító Grammatikusokra, kik Tölem a' jót el pörölhetnek. — Millyen egészségtől szolgál a' gondolkodásoknak végök után illetén vidámító, 's ébresztő Grammatikára találni, 's töle egy pár tsókokkal meg ajándékoztatni ! Új életet lövel ez a' fáradt elmébe, 's vissza hozza ezt a' tudománynak téres határiból az együgyű emberiségre, mely az emberekből képzeletes állatokat nem alkot.

ro. Azonkívül hogy Tek. Miller Ferdinánd Jakab Urral szálásán hosszú üdeig beszélgettem, voltam délután Tiszteletes Virág Benedeknél, kinél el olvastam szerettem Horvát Andorom levelét. Egyébről is eleget beszéltünk. Ki győzne mindent le írni ? A közelgő kérdés napa int, hogy az írás helett inkább tanuljak és olvassak. Meg teszem most utolszor, hogy végét szegjem a' gyermeki szokásnak. Vatsora után Trézinél valék egy kevés üdeig. Innend véletlenül ismét Bálházba vetemedtem néhány ösmerősöknek társaságokban. Míg a gyűlevész németiségnek tántzait tekintgettük, addig el eredett kívül az eső, 's mi kénytelenítettünk várni szünetét. Éjfélkor ki takarodván a' Hegedűsök nyugalom kedvéért karokból, kértem közöttünk lévő Bogyó Mihály néhai iskola társomat, hogy vonna a' jelen lévő Magyarság mulatságára verbunkos nótákat. Engedett kérésemnek, 's ihol magukon kívül ragadtatva tánczolásnak számos ifjak és mindenféle német ruhában lappangó férfiak. Egyszerre mozgásban vala minden, és kezdé érezni előbbi álmódosása után a' Magyarság, hogy ő e' hazában az uralkodó nemzet. Bámúlva szemléltem ezeket, de annál jobban tsodálkoztam a' következetteken. Bele édesedvén a' tántzúló sereg nemzeti indulataiba nem akarta többé meg engedni, hogy valaki németül tántzúljon. Illyen heves az indulat nemzetünkben, ha szikrára akad !! — Tsak ilyenkor érezik hazánkfiai az alatsónyságot, mellynek horgán rángódunk ; tsak ilyenkor jut eszökbe, hogy ők idegenek saját városaiknak bálházaik-

ban. — Könyörögve alig tsendesíthettük le a' megihletődteket, kik Bogyót emelten emelték régi magyar szokás szerint a' levegőégben. Egy órákor tértünk Haza Ferentzivel.

11. Révainál reggel hosszabb beszélgetést folytattam. Tőle ki sétáltam Trézsihöz, 's vele ki ballagtam a' fűszfás árnyékához, melly a malmok mellett a' Duna partán virítgat. Itt én egy felül olvastam és tanultam; más felül Trézsi nem meszsze tőlem majd kötött, majd *nefelejts* virágokat szedegetett. Így töltöttük délig az időt mind a két részről nem kevés előmenetellel. Nem gátolt engemet ő a' tanulástól, én sem akadályoztattam őt az Aszszonyi dologtól. — Ebéd után ismét mind a' ketten dolgunkhoz láttunk. — Vatsora után édes volt a' nyugalom.

12. Reggel ismét tanultam Trézsim társóságában: ebéd után pedig mindjárt magához hívatott Révai, 's el olvasta előttem Kazintzi Ferentznek, kinél Pesten létekor nála is hálтам a' Fehér farkas vendégfogadóban, hosszú levelét, mellyben hatalmasan ki kel Verségi ellen. Hallván a' tüzes levelet vissza tértem, 's el vittem köszönettel Tisztöletes Horányi Elekhöz Haner Jeremiás Tudós Lexikonának első részét, mellyet e' jószívű és iparkodásaimat ápoló férfiútól már jó üdövel ezelőtt költsön vettem. Kinált ujra más könyvekkel, de ezeket mostanában meg köszöntem, inkább kérvén őtet, hogy életének történeteit beszélné el rövideden. Engedett kérésemnek, 's ezeket hallottam önön szájából, a' miket ide írok örök emlékezetül, hogy az, ki több százakat a' feledékenségből meg mentett, éljen ime' tsekély jegyzéseimben önön szája vallása után:

Horányi Nepomuk, Ferentz, József Budán született Magyarországi fővárosában 1736-dik esztendőben Februárius hónapnak 15-dik napán Horányi Gábor édes Atyjától (kinek nevét későbbben a' Bérnálásban fia el nyerte) és Ipolykéri Zsibolti Örszébet Aszszonytól fő nemesi vérből. Nagy szorgalommal neveltetvén szülőitől már kitsinységében a' könyveket kiváltképen kedvelte és bennök lelte vala gyönyörűségét, ha azokkal jádzodozhatott. Ezen kedves mulatsága szerzette korosb üdejében azon drága könyvtárt, melly ma is, rakva lévén ritkább szerzeményekkel, szobájának nagyobb részét belepí. Tizenegy esztendő korában Althan Mihály vázsi püspök, ki őtet különös szeretettel kedvelte, az atyjával együtt Prágába vitte Jánosunkat, hol midőn maga az egyházi főpap hosszabb üdeig a' fürdő hévizével élne, Atyjafiának magzatai szaporán bele szerettek a' mi dolmányos, öves, mentés és kalpagos Magyaránkba, és kérni 's ostromolni kezdék Horányi Gábor urat, hogy e' kis vitézt velök oskolába járni engedné. Nehezen esett a' gondos apának szerette gyermekétől meg válnia, de el nyomták az atyai érzékenységet azon számtalan könyörgő onszollások, mellyek mind a' kisded pajtáskáknak, mind a' kisdedek szülőiknek, mind a' Fő papnak szájából hallattak. Prágában hagyatott tehát a' szorgalmatos magyar ifjú 's ott hallgatta leg először a' Deák nyelv elejét. — Esztendő el folyás után innend az őtet látni kívánó szülőktől vissza hivatván már

Hazájában tanulta Budán 1748. esztendőben a' Grammatikai tudományokat, melyeket szép előmenetellel magának igyekezete által meg szerezvén a' jövő 1749. esztendőben Syntaxist hallgatni Pozsonba küldetett, hol a' ditsőségről azon nemes ifiakkal vetekedett, kiket a nagy elmebeli tehetség, a' magyar vér és a' fedhetetlen nemesi erkölts vele egyenlőkké tett. Következő esztendőben a' Poezisban gyakorolta magát Kassán példátlan iparkodása, mely mennyire hatott légyen, későbbi munkája untig mutatja. A' Rhetorikai letzkéket először 1751. esztendőben Budán, azután pedig ifjú kora és nagyobb tökéletesedése miatt a' következő 1752. dikben Győrött hallgatta talpkövet vetvén jövőendő finom ékesen szólásának, mellyel a' régi arany kori íróknak deákságokat egészen tulajdon birtokába gyűjtötte. El végezvén kissebb iskoláit, October hónapnak 16. dikán 1752/3 esztendőben a' kegyes iskola beli szerzeteseknek rendökbe lépett, kiktől ugyan azon esztendőben, Elek nevet nyervén a' szerzetben, Novitziatusba Privigyére küldetett, hol Lédai Leonárd mester, Nozdrovitzky Severinus almeister és Vankovits Teodor oktató (correpetitor) alatt közel két esztendőt töltvén, és a' szelid tudományokban példás előmenetelt szerezvén, méltónak tartatott arra, hogy további tanulás kedvéért Romába küldetnék 1755. esztendőben. Alig hogy el érkezett küldetésének helére, azonnal a Nazarenum Collegiumban és Pantaleonnál olly számos gyümölsét vette fáradságának, hogy már a' következő esztendőben 1756. dikban a' Természet tudományának súlyosabb kérdéseit Romában az ellenvetések ellen gyorsan védené, és mindenektől bő tudományáért bötsültetnék husz esztendő korában. Nem kevesebb hírrel és dütsőséggel foglalatkodott a' Theológiában is mindaddig, míg hazájába vissza hivatnék. E'kor utában meg látogatta Neapolis, Panormus, Bononia, Genua, Mediolanum, Pisa, Florentzia, Turin, Verona, Brixia, Velentze és egyéb nevezetesebb városait a' széles értelemben vétetett Olaszországnak; e'kor néhányszor tapasztalta az Ádriai és közép tengernek borzasztó dühös szélvészzeit; e'kor meg ösmérkedett sok jeles férfiakkal, kiknek bötsös barátságokat meg érdemlette. Haza érkezvén 1758. Esztendőben Romából tanításra rendeltetett. Le irhatatlan igyekezettel fáradozott e' kötelességében 1759. és 1760. dikban Vátzon, hol minden mozgása arra tzelozott, hogy a Hazának buzgó polgárokat és nem fajult tagokat készítene. De a fölsőség nem sokáig engedte őtet itt munkálkodni. Ugyanis a következő 1761. esztendőben Nyitrára, innend pedig a' jövő 1762. dikben Ketskémetre idézte. E' magyar városban mi derekasan tanított, 's mi dütsőségesen tündöklött légyen, bizonságul szolgál ime' gyönyörű munkája: »Oratio pro Arte Poetica. Budae. 1762. Typis Leopold Landerer. Ebbe mekkora légyen az olvasottság, meg ítélneti minden, ki saját kezébe vévén olvasni akar, 's meg adja mindennek a' maga igazát. Tanított ezután még Óvárott és Szegeden mindaddig, míg 1769.-ben ismét Velentzébe utazott, hol mulattakor világra botsátotta némelly jegyzések és meg bővítésekkel Dalham Florián munkáját 1770.-dik

esztendőben. Viszsa jötte után (1771.) majd Váztott, majd Kolosvárott, majd Tatán, majd végre Pesten tanított különféle tudományokat, melyek az ifjuság számára elő adadni szoktak a' föllebb való iskolákban. Illyetén sulyos munkák azonban el nem vonhatták figyelmét a' Hazai dolgoktól, melyeket nemes vérhöz illő jeles iparkodással igyekezett minden időben a' homályból uj életre és verő napfényre vonszani, ki adván több szüleményeit példás törekedésének. Ezek neki örök hírt 's nevet nyujtani fognak a' maradék előtt is, mi tőlünk pedig már mostanában azon nagy lelkek közé számláltatik, kik tiporván a' durva tudatlanságon és gyáva emberkének seregökön a' Haza számára élni és fáradozni tudtanak. Éljen 's dicséssítse sokáig a' kegyes oskolabeli szerzetnek Pesti lakhelét, melyben ezelőtt Tapolsányi alatt Titoknoki hivatalt, utóbb aligazgatóságot viselt, most pedig magánosságban dolgozik szerzete Történeteiben. Éljen.

A' ki ezeket össze veti azokkal, melyeket tavali jegyzőkönyvembe írtam November holnapán, eleget tudhat az Horányiról beszélni. Munkáinak lajstromokat máshová iktatom: elég ez mostanában felőle.

Horányitól estve felé Eggenberger könyves boltába siettem, hol meg hökkenve szívemnek nagy szomorúságára hallottam Ügyészünknek Tekintetes Revitzki Antal Urnak mai napon történt halálát. E' jó szívű férfiútól is meg fosztatott tehát pörünk, melynek annyi esztendeig gyámola és védője volt? Nyugodjál nemes árnyék tsendesen örök álmodban az én szerettem Édes nemző Atyám (*itt megszakad az írás*).

BERZSENYI ISTVÁN.

1910 november 4-én dr. Győri Szabó Károly egy kis versesfüzetet ajándékozott a Nemzeti Múzeum kéziratárának, mely a következő címet viseli: *Gyűjtemény Egyházas-Nagy-Berzsenyi Berzsenyi István hátrahagyott verseiből*. Mellékelve van a füzethez Berzsenyi István 1881 márczius 26-án kelt életrajza a költő fiától Pongrácztól, továbbá dr. Lázár Gyula 1881 márczius 31-én kelt levele Gyulai Pálhoz. (Kézirattári jele a füzetnek: Quart. Hung. 1977). Lázár leveléből megtudjuk, hogy a család 1881-ben a Kiszaludytársaság útján akarta a verseket nyilvánosságra hozni. Tervük nem sikerült. A gyenge versek valóban nem a nagy közönség elé valók, de talán itt mégis meg lehet róluk röviden emlékeznünk. Figyelmet érdemel Berzsenyi István irodalomtörténeti szempontból, mint egy nagy név viselője, kinek jelleme és életviszonyai sokban hasonlítanak nagy rokonáéihoz, s aztán azért is, mert versei újabb adalékot képeznek a klasszikai iskola történetéhez.

Berzsenyi István 1795-ben született Niklán. Atyja szintén István, anyja Thulmon Julianna. Berzsenyi Dánielnek másod-unokatestvére volt, a mennyiben szépapjuk és szépanyjuk Berzsenyi Benedek és Thulmon Magdolna ugyanazok voltak (V. ö. *Noszlopy: Az egyházas-*

nagyberzsényi Berzsényi család nemzedékrendi táblája 1559. évtől. Turul 1890. 210—212. 1.). Szülei igen jómódú földbirtokosok voltak, kik 3000 holdon gazdálkodtak. Iskoláit Sopronban elvégezvén, 1819-ben Somssich Miklóshoz, Somogy megye alispánjához ment joggyakorlatra. 1822-ben megyei adószedő lett. Ugyanez évben megkapta anyai örökségét, Niklán telepedett le és atyja akarata ellenére nőül vette nagybátyjának, Józsefnek, özvegyét, Váczy Borbálát, a ki nála idősebb volt, s kinek kedvéért katholizált. Házasságának, melyből 4 gyermeke származott (Pongrácz, Lajos, Miklós, Leó), első éveit zavartalan boldogságban töltötte. Élénk részt vett a megyei társas életben; jó modoráért és műveltségéért mindenütt szerették. 1825-ben szolgabíró lett. Boldogsága azonban nem tartott soká. Két fiatalabb fiát a halál ragadta el, neje féltékenységevel üldözte, 1828-ban pedig a tisztújítás kibuktatta hivatalából. Búskomorságba esett és képtelenné vált vagyona kezelésére. Felesége folyamodására 1830-ban a megye bírói zár alá fogta birtokát. Beköltözött Kaposvárra. Szelleme nem nyerte többé vissza rugékonyságát. Gyöngeségét felhasználva uzsorások hálózta be. Ezek segítségével 1838-ban feloldatta a bírói zárt és visszaköltözött Niklára, hol 1840-ben egészen tönkrement. E csapás végleg megtörte. 1841-ben meghalt és Niklán nagy rokona mellé temették.

Berzsényi István versei 20 ívet tettek ki kéziratban, de ez a gyűjtemény betegsége alatt elkallódott, és az apa emlékét kegyelettel őriző fiú csak 26 verset tudott összeszedni. Ezek cím szerint a következők:

I. Báró Pászthory ezredeshez. — II. Berzsényi Dánielhez. — III. A szerelemhez. — IV. Sorsom kegyelme. — V. Bárány Boldizsárhoz. — VI. Helmechy Mihályhoz. — VII. Corinna. — VIII. Ámorhoz. — IX. Aurorához. — X. Haldokló arámhoz. — XI. Nellim sírhalmánál 1—2. — XII. Napoleonhoz. — XIII. Csokonai Vitéz Mihály sírjánál. — XIV. Hymenhez. — XV. O tempora! o mores! XVI. Két út. — XVII. A bölcsesség. — XVIII. A mágnes. — XIX. Mi kell nekünk. — XX. A lángba borult Camoena. — XXI. Lemonadás. — XXII. Osztályrészem. — XXIII. Computuskor. — XXIV. Leo fiam elhunytakor. — XXV. Kicsapott bíró dala. — XXVI. Szomorú, de igaz gondolatok.

Berzsényi Istvánt a verselésre a vele egy faluban lakó Dániel példája ösztönözte. Buzdítólag hatott rá féltestvére Bárány Boldizsár a *Sajdár és Rurik* szerzője is, továbbá egy barátja, a szomszédos nagybajomi földbirtokos és verselgető Bezerédj Gergely. Már versei címe sejteti, hogy jóformán teljesen Dánielt utánozza s ő maga is hirdeti: Fáklyád vezérel pályafutásomon. Ugyanazokat a formákat használja, melyeket a nagy Berzsényi, de bizony elég nehezen megy neki akár a klasszikai, akár a magyaros verselés. A kifejezésmódban, mondatfűzésben is lépten-nyomon érzik a hatás, de mert a nyelv ereje teljesen hiányzik nála, üresen hangzanak az utánzott fordulatok. A klasszikai vonatkozások is igen gyakoriak verseiben és

még kevésbbé szerves elemei a versnek, mint Dánielnél. Tárgyköre is nagyjában ugyanaz. Elvont fogalmakhoz intéz fejtegető ódákat, az arany középszer hirdeti, szerelmét zengi minden egyéni íz nélkül, ostromozza a magyarságot romlottságáért, lelkesedik az insurrectióért, de méltányolja Napoleon egyéniségének hősi nagyságát, ír alkalmi verseket stb. Tárgyköre annyiban bővül Dániéléhez képest, hogy van néhány bordalszerű verse, a mit valószínűleg Bezerédj korhelydalai hatásának kell tulajdonítani. Költői lendület alig van verseiben, bár igaz érzéseket zeng. Egészben véve azt mondhatjuk, hogy Berzsenyi István Berzsenyi Dánielnek kevésbé tehetséges utánpótlója és a klasszikai iskolának éppen nem jelentékeny tagja volt, a ki felé csak az irodalomtörténeti kutató fordulhat némi érdeklődéssel.

Álljon itt mutatóványul néhány verse, azt jegyezvén meg közlésükről, hogy a füzet helyesírását nem tartottuk szükségesnek követni, mert ez nem a költőé, hanem a másoló fiáé, a ki különösen a klasszikus nevek írásában igen következetlen. Neki kell tulajdonítanunk egy-egy értelmetlenséget is.

BERZSENYI DÁNIELHEZ.

Múzsám, ne repdezz Gallia szélein,
A harcz dühének pusztá vidékein;
Egy bomba elzúzhatja lantod,
S rejti örök feledés porunkat.

Mulattak ott a nagy monumentumok,
S a vérbetüktől tarka Pyrámisok;
Láttad minő bátran kilépett,
S mint dőle porba Quiromba Sambrocull (?)

Hagyd a szerelmet, hagyd a vigalmi dalt,
S a lány tavaszt új rózsavirányival!
Jer, tégy le most minden világit:
Delphi dicső ege várja lantunk.

Jer, jer! Segíts fel a meredek falon;
Biztass, ha fárad gyenge inam s rogyik:
Üdvözléném Flaccus barátját,
Hajh, de erőm tehetetlen arra!

Már halhatatlan fáma röpíti őt,
S a Pindaroknak szent sora környezi;
El s élni fog, míg a magyarnak
Szíve helyén s nemesen doboghat.

Derül honomnak biboros hajnala,
Egünkre ő is csillagokat teremt;
A nagy Kazinczyt s Kist ölelve
Túl lebeg a jutalom határin.

Mint a szerencsés Mirmidonok fejét
Művelte hajdan mestere, úgy nekem
Bájenedek csillagsorában
Chironi lelket, erőt sugároz.

Ez is sajátod — lám — e parányi mű;
Fáklyád vezérel pályafutásomon:
Oh, hát fogadd el nyájas arczczal
E neked összekötött csokorkát.

NELLIM SÍRHALMÁNÁL.

Itt a bús fűz árnyokában
Nyugszik az én kedvesem,
Bús szívemnek fájdalmában
Árnyékát itt keresem.

Bár csak egyszer átkarolna
S megpihenne keblemen,
Szíve szívemen dobogna
S égne csókja képemen.

Barna fűrtje szép hajának
Lengedezne vállain,
Édes hangja mézszavának
Ömledezne ajkain.

De nem sóhajt, de nem látom,
Boldogabb enyh helyre tűnt ;
Szíve, lelke, két sajátom
Boldogítani már megszűnt.

Kapdozván kinom kinjára
Fátyolát az esti szél,
Ráborulok sirhalmára,
De néma ő, nem beszél.

Nyugodj kedves hült szerelmes,
Harmatozzon rád az ég !
Ballagok én, a keserves,
Int felém a holdkerék.

NAPÓLEONHOZ.

Nem kaján hangon s boszuló epével
Pendül érzékeny cytherám nevedre,
Zöld borostyánod nem akarja, — oh, nem —
Tépni fejedről.

Csak kicsiny lelkek jele eltakarni
A sugárt, hogy más szeme azt ne lássa ;
Nem szorult az én kebelembe ilyen
Momusi vágyás.

Pálya volt élted s nemesen kifutnod
Sorsi részed volt ; lenyelő Charybdis
S vak lidércz csalt a labirinthba téged,
És te követted.

Osztozál Sándor kirabolt világán,
S nem tanult sorsán bekötött szemed, hajh !
Nem bír szablyád az anyák siralma
Rázni hüvelybe.

Lángod a tenger jegeinn is égett,
Századok művét letapodni viszkedt,
Mert kevés volt egy diadéma néki
S Gallia tére.

Harczaid lesznek örökítve, bár a
Szent szövetségnek kegye számkivet ma.
Ott dicső léssz, itt alacsony tyrannok
Szennye temet majd.

Nagy valál! féltem rabigádat én is.
Már nem; eltiprott a boszús igazság.
Mint tyrannt futlak, de vitézi lelked
Lantom imádja.

KICSAPOTT BÍRÓ DALA.

Isten-adta vármegyéje,
Be furcsa a kend szeszélye!
Alig veszik be az embert,
Kigyomlálják mint a kendert.
Mig csak tétova tekint.

Lám, én nem rég bíró voltam,
A megyében parancsoltam;
De tisztemből már kicsaptak,
Majd hogy meg nem lazsnakoltak:
Oda lett az uraság.

Búmban már most mit csináljak?
Pap, vagy katonának álljak?
Adj barátom jó tanácsot,
Hol kaphatok még kalácsot
A sok diurnum helyett?

Nem lesz többé ordinánczom,
Lejtős lesz már az én tánczom,
Tán assessornak megtesznek,
Ha még jó barátim lesznek:
Ez az egy vigasztalás!

Avagy jobb lesz nem búsúlni,
Búban korán meg nem halni,
Mert már sokan ekként jártak,
A kik magasabbra vágytak
A pünkösdi rózsánál.

Félre hát a bánatárral!
Ide azzal a pohárral!
Tartsuk meg a bírók torát!
Áldja Isten, ki hazáját
Szolgálta és szolgálja!

Közli: SZÜCSI JÓZSEF.

SZTÁRAI MIHÁLY CRANMERUS THAMÁSRÓL SZÓLÓ
HISTÓRIÁS ÉNEKÉNEK FORRÁSA.

Sztárai Mihály 1560-ban Laskón megírta 107 hatsoros versszakban
»História Cranmerus Thamás érseknek az igaz hitben való állhatatossá-
gáról« stb. című verses művét.¹ E mű végén, midőn jelzi, hogy Cran-
meren kívül mások is szenvedtek martyr halált, ezt mondja:

Renddel az ű neveket egy nagy könyben beírtak
Kik az Krisztust igazán sebes tűzben vallották. [607—608. sorok.]

¹ Teljes címe: História Cranmerus Thamás érseknek az igaz hitben
való állhatatosságáról, ki mikor az pápa tudományát hamisolnája, Angliában
Mária királyné asszony által szörnyű halált szenvedett. Lásd *Szilády* Áron Régi
Magyar Költők Tára V. 241—262. ll.

E két sorban Sztárai határozottan rámutat a forrásra, a honnan tárgyát merítette.

A »nagy könyv«, a melyről Sztárai említést tesz, *Foxe* Jánosnak »Rerum in Ecclesia gestarum, quae postremis & periculosis his temporibus euenerunt, maximarumq; per Europam persecutionum, ac Sanctorum Dei Martyrum, caeterarumq; rerum si quae insignioris exempli sint, digesti per Regna & nationes Commentarij. Pars Prima. In qua primum de rebus per Angliam & Scotiam gestis, atq; in primis de horrenda, sub MARIA nuper Regina, persecutione, narratio continetur. Autore Joanne Foxo Anglo. Basileae, Per Nicolaum Brylingerum et Joannem Oporinum« cz. műve, a mely első ízben 1559-ben jelent meg.

A könyv alakilag is megfelel a »nagy könyv« névnek, a mennyiben folio kiadás [32 X 21 cm.] és XIV + 732 lap.

Időrendi tekintetben némi aggályra ad okot az, hogy a *Foxe* könyve megjelenését követő év végére¹ már elkészült Sztárainak Cranmerről szóló históriás éneke. Ha azonban egy pillantást vetünk a rendelkezésünkre álló, egykorú, svájci-magyar sűrű levélváltásra, akkor ebből megállapíthatjuk, hogy a *Foxe* könyve 1559 végén, vagy legkésőbb 1560 legelején eljuthatott Sztáraihoz.

Ha mindemellett valami tekintetben kétséget hagynának fenn eme külső bizonyosságok: ellenállhatatlanul meggyőz minket *Foxe* munkájának forrásul való használatára vonatkozólag az a tény, hogy az egész költeményt szinte szóról-szóra végig lehet kísérni a latin szövegben, a hol is a 708—725. lapokon »Vita, condemnatio et exitus reverendi in Christo D. Thomae Cranmeri Archiepiscopi Cantuariensis, ob piam doctrinam sub Maria Regina exusti Oxoniae, Anno 1556. Mart. 21.« czímmel van leírva Cranmer története.

Az egyezés annyira szembetűnő, hogy annak részletes kimutatása felesleges; éppen csak mutatóba lássunk néhány találmotra felvett helyet:

Foxe pp. 708 sq.: Adolescens demum annum agens decimum quartum, Cantabrigiam grandioribus imbus imbibendis disciplinis a matre mittitur. Erant tum ea tempora, quando neglectis, spretisque cultoris doctrinae autoribus, foeda barbaries omnes occupabat scholas.

Sztárai 19—24. sorok: Hogy immár gyermekeségből felnövekedett vala,
 És tizennégy esztendő korában jutott vala;
 Az Cantuáriában tanulni bément vala,
 Hol fű iskola vala, —
 Minden igaz tudomány nagy homályban, setétben
 De lám akkoron vala.

Foxe p. 709: Veteres ita legebat scriptores, ut tamen recentiores non fastidiret... Quicquid de re quaque usquam controuersum, quae cuiusque auctoris sententia, quae sententiarum diuersitas erat, breuiter calamo exceptum, in locos communes, quos in hoc paratos habebat, tanquam in ordines digerebat... Hancque studij rationem magna dili-

¹ Erre mutat a 638. sorban ez a kifejezés: »az nyomorult esztendőben«, a mit csakis a nyomorúságok tapasztalata után írhatott.

gentia persequutus est, donec ad annum progressus trigesimum quintum, titulum eum assequutus sit, qui in theologorum schola summus, ac celeberrimus ex discipulis doctores reddit.

Sztárai 37—42. sorok : Lám ű nagy sok könyveket mindvégig olvas vala,
Különb-különb dolgokat azokból jegyez vala,
Nagy erőś elméjével elrendeli vala
Es külön írja vala;
Es harminczöt esztendőś hogy immáron ű vala,
Fű doktorrá lőtt vala.

Foxe p. 710: Quo tempore Cranmerus facto per Germaniam itinere, non paucos ad suam pertraxit opinionem, non solum Germanos, sed ex aula etiam Imperatoria inter quos erat Cornelius Agrippa, qui de matrimonij negocio ita fertur legato respondisse, ueriores esse quidem causam ipsius, sed palam id profiteri metu Papae & Caesaris non audere.

Sztárai 103—114. sorok : Utában Tamás doktor sokakkal beszél vala,
Az hol bölcs doktorokat széllal találhat vala,
Az Károly udvarában Cornelius Agrippa
Igen bölcs ember vala,
Ki az Tamás doktornak ugyanezen dologra
Ekképpen felelt vala :

»Igaz az te beszéded, nem mondhatok ellened,
De pápátul, császártul kell neked is függened;
En is ezent vallanám, ha ezekkel nem félnék,
Szabadon beszélhetnék,
Hogy igaz beszédemért két nagy úrnak én fejem
Haragjában ne esnék!«

Foxe pp. 713 sq. Interea dum haec fiunt, subiit multorum ore iactatus rumor, Archiepiscopum Reginae pollicitum, captandi fauoris gratia, missam se, ex ueteri instituto, funebrem, in fratris defuncti exequijs, exoluturum.

Sztárai 241—246. sorok : Ezönben nagy hamis hírt ű reá támasztának,
Hogy már ű is ellene mondana igazságnak,
Es felfogadta volna az királné asszonnak,
Hogy ű misét mondana
Atyjafia lelkéjért; csak néki kegyelmezne,
Mindent hátra mondana.

Foxe p. 718: Theologi nihil morati . . . recantationem . . . euulgant. Paulo ante diem eum regina illi ad necem destinasset, accersito ad se Doctori Colo clam in mandatis dat ut concionem in diem mensis Martij uigesimumprimum Cranmero exurendo funebrem paret.

Sztárai 361—366. sorok : Sietnek nagy örömmel ő keze írásával
Szömben lőnek asszonynyal, az királné asszonynyal,
Colus doktort az asszony lám azontúl hivatá,
Néki megparancsolá,
Hogy jól reá tanulna Cranmerus halálára,
Napját annak megmondá.

Foxe pp. 719 sq.: Demum simulac ad templi limina accessum est, à Cantico Simeonis: Nunc dimittis & c. aedem ingressi, ad stationem eum perducunt Psalmologi fratres . . . Erat è regione suggesti ad parem altitudinem fulcris erecta scena, ubi statua habebat Cantuariensis, exspectans aliquandiu dum Colus se accingit ad concionem.

Sztárai 421—426. sorok: Már az templom ajtaján, hogy bémentenek vala,
Az Simeon énekét barátok mondják vala,
Érseket magas helre űk felállatják vala,
Honnan láthatják vala;
Colus doktor ellenben immár felállott vala,
Nagyon predikál vala.

Foxe p. 723: In Deum credo patrem omnipotentem, factorem coeli & terrae & c. omnemque breuiter fidei catholicae articulum, omne dictum, sentiámque a Christo seruatore, ab apostolis, & prophetis . . . firmo animi assensu recipio.

Sztárai 529—534. sorok: Én hiszek az Istenben, mindenható atyában
Mennynek, földnek, tengernek az ő teremőjében,
Hiszek az igaz hitben, és minden ágazatját,
Igaz magyarázatját
Nagy sok szent prófétáknak és az apostoloknak,
Hiszem az ű írását.

Foxe p. 725: Cranmerus . . . dextram dat senibus quibusdam & alijs circunstantibus, ultimum illis uale dicturus . . . Inter haec Cranmero cathena circundatur ferrea . . . uis ignis deflagrare coepit, brachio exporrecto, dextram in flammis dedit.

Sztárai 583—588. sorok: Lám tisztos vén emberek ott közel állnak vala
Kézét nyújtván az Érsek kiktől bulcsúzik vala,
Azután az oszlophoz lánczczal kötözték vala,
Környüle tűz ég vala;
Először is jobb kezét ű nagy állhatatosan
Az tűzre tette vala.

Ez a meglepő egyezés nemcsak azt igazolja, hogy Sztárai a Foxe könyvét használta, hanem elenyészeti a kétségnek netalán még megmaradt árnyékát arra vonatkozólag is, hogy a költemény aránylag hamar készült volna el a Foxe könyve után. Ha t. i. tekintetbe vesszük azt, hogy Szenczi Molnár Albert a sokféle tagolású 150 zsoltárt alig 100 nap alatt készítette el,¹ akkor bizonyosan következtethetünk arra, hogy a verselés tekintetében nagy gyakorlattal bíró Sztárainak nem kellett még három hónap se eme művének megírására.

Ha már most a forrás és feldolgozás eltérő helyeire tekintünk, azokat teljesen lényegteleneknek találjuk.

Nem a Cranmerről szóló elbeszélésből, hanem Foxe egész könyvének tartalmából merítette Sztárai a bevezető [1—12.] és befejező

¹ Dézsi L., Szenczi Molnár A. Naplója 44. l.

[595—636.] sorokat. Teljesen tőle származik a 18. sor: »Mátyás királ éltében«, továbbá a 313—318. sorok:

Valamely ember után az ördög elinduland,
 És az ő hatalmával ő néki nem árthatand,
 Ugyanazon dologra barátot előrántand,
 És ha ez nem árthatand:
 Egy vén agnót előránt, ki ördögnél barátnál
 Mindeniknél többet rant.

Úgy szintén a záró versszakot tevő 637—642. sorok:

Tanulságul az Laskón ezt beírták versekben,
 Ezer ötszáz hatvanban az nyomorult esztendőben,
 Hogy minden hű keresztyén tekintsen az túkerben,
 Bizzék csak az Istenben.
 Az Úristen megtartsa az még szinte akarja
 Világ dühességében.

A költői elevenség kedvéért Sztárai helyes érzékkel egyenes beszédben ad elő oly részleteket, a melyek az eredetiben függő beszédben vannak, így Cornélius Agrippa [109—114. sk., Foxe p. 710], s a pápai doktorok szavait [131—132. sk., Foxe p. 710], Cranmernek Mária uralkodása elején tett első vallástételét [253—264. sk., Foxe p. 714], a hit megtagadására rávevő barátok beszédét [325—342. sk., Foxe p. 717], a börtönből való elindulás előtt a Colus doktorral folytatott beszélgetést [383—390. sk., Foxe p. 719], Colus doktor beszédének Cranmer megáláztatására vonatkozó részét [463—468. sk., Foxe p. 720] és a Cranmer igaz vallástételére dühbe borult római doktorok felkiáltását [560 s., Foxe p. 724]. — Mint a költemény céljának meg nem felelőt, elhagyja a hosszabb részletezéseket, különösen a Cranmer hitehagyásáról szóló irat szövegének tartalmát [Foxe pp. 717. sq.]. Azokat a szavakat pedig, a melyekkel Colus doktor buzdítja Cranmert a római hitben való megmaradásra, csak futólag és függő beszédben adja [482—486. sk., Foxe p. 722]. — Cranmer utolsó imádsága és beszéde a forrásmunkához hasonlóan oratio rectában jön [499—546. sk., Foxe pp. 722—724] külön alcím alatt, a különbség csupán az, míg a Foxe munkája »Precatio Cranmeri« címet ír, addig Sztárai »Oratio Thomae Cranmeri« szavakat tett e rész fölé.

A Foxe könyvének és Sztárai költeményének egymástól való eltérése e szerint nem tartalmi, csak stílbeli és oly csekély, hogy a különbözőség egymagában is elegendő lenne annak igazolására, hogy Sztárai a Foxe könyvét vette alapul költeménye írásakor.

Hogy kicsoda küldte, vagy kicsoda hozta el Foxe munkáját Sztáraihoz, azt adatok hiányában megállapítani nem tudjuk; azt azonban igazolva látjuk, hogy Sztárai e költeménye értékes paralipomenon abból a korszakból, a mikor a puritán lekipásztörök, az akkori mostoha viszonyok mellett is, a legközvetlenebb érintkezést tartották fenn más államok reformátoraival.

ERDŐS KÁROLY

ADALEKOK LORD BYRON KÖLTEMÉNYEINEK MAGYAR FORDÍTÁSAIHOZ.

E sorok célja Morvay Győzőnek az IK. 117 s k. lapjain ismertett Byron bibliographiájához egy kis pótlékot adni; de mielőtt ezt megtennők, néhány fordításhoz kell pár szót fűznünk.

Időrendben is első *Hiadornak* csupán a *Pallas Lexikon* Byron-cikkéből ismeretes *Childe Harold* fordítása, mely a költő önállóan megjelent köteteibe nincs felvéve. Úgy véltük mégis eddig, hogy a negyvenes évek valamelyik szépirodalmi lapjában megjelent, de Ábrányi Emil, a kiváló Byron-fordító szerint, a ki a *Lexikon* nem egészen pontos cikkéhez az adatokat szolgáltatta, kétségtelenül kéziratban maradt. »Én ezt a fordítást — írja Ábrányi 1913. dec.-ében hozzámm intézett levelében — *sohasem olvastam*, valószínűen azért, mert nyomtatásban nem is jelent meg. Azt is valószínűen tartom, hogy nem az egészet fordította le, hanem csak egyes részleteket, az egész munkának *igen csekély* töredékét, azt is *franciából*, mert angolul nem tudott. Arra kell következtetnem, hogy maga sem tartotta értékesnek ezt a kísérletét és kéziratban hagyta. A kézirat pedig rég elkallódott valahol.«

Hiador bizonyára Pichot híres francia *prózai* fordításában olvasta Byront, s ez magyarázza meg, miért nem fordított verses formában.

Morvay bibliographiája szerint *Korinthos ostromának* egyetlen magyar fordítását Salamon Ferencz készítette el. E fordítás kelte és megjelenési helye nincs megjelölve, de Szilágyi Sándor emlékbeszédéből¹ megállapíthatjuk, hogy közvetlenül a forradalom után készült, s így a nagy történetíró egyik első műve; nyomtatásban is megjelent az 50-es évek elején (alkalmasint a *Hölgyfutárban* vagy a *Budapesti Hirlapban*). Salamon még ezután is csiszolgatta, így a bevezetésnek több fogalmazása is van.

A Byron-fordítások közé sorozzuk Ábrányinak egy olyan, igen értékes műfordítását, melynek eredeti nyelvűül ő nem az angol, hanem az *ó-spanyol* nyelvet jelöli meg. E fordítás címe: *Siralmas románcz Alhama vesztéről*. E románczról Byronnak is van egy nagyon ismeretes fordítása: *A very mournful ballad on the siege and conquest of Alhama*. Mi úgy hisszük, hogy Ábrányi, ki e románczot a *Fővárosi Lapok* 1870. évfolyamában (154. sz.) számos Byron-fordítása között közölte, nem ó-spanyol szöveg, hanem Byron angol fordítása alapján dolgozott. E feltevést főleg a magyar fordítás e sorára alapítom: »*Vén Alfaqui* csak szól megint.« Byron ugyanis, a mint Győry Vilmos említi², a mór-spanyol *alfaqui* szót, mely papot jelent, tulajdonnévnek véli, s a hol az eredeti szövegben *vén* papról van szó, ott ő mindig *vén Alfaquit* fordít; ugyane kis félreértés ismétlődik Ábrányinál is.

¹ Századok. 1895. 8—9.

² Románczok Granada elestéről. Bpesti Szemle. 1878. 18. k. 222. l.

Előbb azokat a fordításokat állítjuk rendbe, melyeknek Morvay tévesen állapította meg eredetijét. A *By the waters of Babylon* kezdetű héber melódiának két fordítása is szerepel a kimutatásban, holott egyszer sincs lefordítva nyelvünkre, a mit természetesen találunk, ha tudjuk, hogy e vers csak első fogalmazása, »genuine but rejected» formája a *By the rivers of B.* kezdetű költeménynek. Ez utóbbit fordította le Igali Izidor, nem pedig az előbbi; Palágyi Lajos *Bábel vizénél* cz. költeménye pedig — az állítólagos második fordítás — egy egészen más héber melódiának az *Oh! Weep for thosenak* átültetése. Szász Károly *Magányában* a *Childe Harold*nak nem Canto IV. 178. vszakát, hanem II. 25—26. fordította; Ábrányi Kornél *Verseik zenére* cz. fordításának eredetije nem *There's not a joy* stb., hanem *I speak not, I trace not* kezdetű zenés stanzája; Szász Károly *Belshazzar* cz. versét nem a *To Belshazzar*, hanem a *Vision of Belshazzar* cz. költeményből fordította.

Az alább közlendő 28 fordítás Morvaynál egyáltalán nem található, noha közülök hármát már Gurnesevits összeállításában (EPHK. 1901.) megtalálhatott. Ezek között van egy igen régi, bizonyos Szatthmáryé, 1824-ből. A *Koszorú* (*Szépliteratúrai Ajándék*) u. ez évében megjelent *Cain*-töredékkel együtt ez első verses Byron fordításunk. (A *Hasznos Mulatságok*ban már 1820-ban megjelent *Childe Harold*-mutatvány — noha ezt M. nem tünteti fel — csak prózai fordítás.) Szatthmáry a *Kalóznak* egy valaha nagyon kedves kis lírai betétét, *Medora* bájos dalát (*Deep in my soul*) fordította le, a mit később Ignotus is átültetett. M. csodálatosképen egyiket sem vette fel, bizonyára azért, mert a nagyobb költeménybe ékelt önálló lírai darabot nem tudta megtalálni Coleridgenek még oly kitűnő tartalommutatójában sem.

A pótlék fele (15) még eddig semmiféle bibliographiában nem volt felvéve, más 10-et az EPHK. Hellebrant-féle összeállításából veszek. Az eddig ismeretlen fordítások közül 4 igen régi, még 1834-ből való s ezért nevezetes (a Péczely *Lant*-jából), négyet Bulcsu Károly verskötetéből veszünk. M. nem vette észre, hogy ezek fordítások.¹

A fordítások betűrendben így következnek²:

And wilt thou weep (I. 266.) *S te sírsz...* Réthy György. Petrozsény és vidéke, 1902. 21. sz.

A very mournful ballad on the siege and conquest of Alhama (IV. 529—34). *Siralmas románcz Alhama vesztéről.* Ábrányi Emil. Föv. Lapok, 1870. 154. sz.

Childe Harold's Pilgrimage. I. Torkos László. Budapest, 1914. Az egészet lefordította, az eredeti formában. M. könyvénel később

¹ A 337. lapon azt írja Bulcsuról, hogy *Zsidó énekei*ben Byront utánozza. Ez vagy tévedés, vagy túlzás, Bulcsu versei a *Hebrew Melodies* egyes darabjainak fordításai, s Bulcsunak az a kitétele, h. »Byron után» a fordításnak ma is szokásos megjelölése.

² E kis bibliographiai adalékokban, mint Morvaynak részben helyesbítője, részben kiegészítője, az adatokat az ő nála alkalmazott rendben csoportosítom; az angol mű után zárójelben, M.-hoz hasonlóan, a Coleridge-kiadás kötet és lapszámát adom meg.

jelent meg ugyan, de az *Ország Világ*ban 1912-ben közölt *Hellas* c. mutatóványához fűzött jegyzet már tudatta, hogy a fordítás teljesen készen áll.

II. 34. Canto III. 88—89. *Csillag*. Kulcsár Ferencz. Aurora, 1902. 6. sz.

35., The dying gaul. Canto IV. 140—41. 1. Beöthy Zsolt: *Esztétika* (egyetemi előadások 1909 10. I. 152. 1.). Közli e két szaknak igen sikerült fordítását (az eredeti Spenser-stanzában).

36. Canto II. 73—77. *Hellas*. Torkos László. *Ország Világ*, 1912. 48. sz. *Epitaph on a beloved friend*. (I. 18—20.) *Barátom sírjára*. Csongor Alán. M. Szemle, 1905. 31. sz.

Fare thee well. (III. 537.) — 5. *Isten veled és ha végkép*. Telekes Béla. Budapesti Hírlap, 1908. 167. sz.

I saw thee weep. »Hebr. Mel.« (III. 390.) 3. *Könnyűt ejtél*. Török Pál. Lant (szerk. Péczely József.) 1834. évre 127—8. 1.

Lines written in an Album at Malta. (III. 4.) 3. *Emlékvers*. Nagy Ferencz. Föv. Lapok, 1901. 16. sz.

My soul is dark. »Hebr. Mel.« (III. 389.) 6. *Szívem borong*. Török Pál. Péczely-féle Lant 1834. 128. 1.

Oh weep for those. »Hebr. Mel.« (III. 385.) 6. *Oh sírjátok!* Bulcsú Károly költeményei. Kecskemét, 1860. 83. 1. — 7. *Könny értük, kik...* Gyulai Ágost. Magy. Szemle, 1904. 44. sz.

On Jordan's banks. »Hebr. Mel.« (III. 386.) 6. *Jordán partjaihoz jár az arab teve*. Bulcsú K. költeményei. Kecskemét, 1860. 83—84.

One struggle more, and I am free. (III. 36.) 2. *Küzdök, míg véget ér a kín*. Szigethy Edit. Cél, 1911. 262—3. sz.

Saul. »Hebr. Mel.« (III. 392.) 3. *Saul és a próféta síralkata*. Bulcsú Károly 1860. Kecskemét, 84—85.

She walks in beauty. »Hebr. Mel.« (III. 381.) 3. *Szépségben jár dal ő*. Török Pál. Péczely-f. Lant 1834. 125. 1.

Song of Saul before his last battle. »Hebr. Mel.« (III. 394.) 3. *Saul dala*. Bodrog Pál: Idegen költők. Budapest, 1908. 114. 1.

Stanzas for Music. I. Bright be the place of thy soul. (III. 426.) 3. *Dicső legyen a hely, mi lelkedé*. P. Horváth Lázár: Munkái. III. Pest, 1842. 133—134.

II. *There be none of Beauty's daughters*. (III. 435.) 3. *A bájoló szépek között*. Török Pál. Péczely-f. Lant 1834. 126. 1.

The chain I gave. (III. 49.) *A láncz és a lant*. P. Sarolta. Nefelejts, 1863. 604. 1.

The Corsair. 4. I. é. 203—248., 281—309. sorok (IX., X. és XII. rész, III. 24.) — *A kalóz*. Telekes Béla. A Hét. 1902. 50. sz.

5. I-én. XIV. részében: Deep in my soul (III. 240.) — *Setét magányosságába'*, *Mély keblembé éltetem...* Lord Byron után töredék. — Szatthmáry. »Aspasia.« Pest, 1824. 84—85. 1.

6. *Deep in my soul*. Ignóty. Magyar Hírlap, 1902. 88. sz.

The harp the monarch minstrel swept. »Hebr. Mel.« (III. 382.) 3. *A királyi dalnok lantja*. Bulcsú K. Költ. Kecskemét, 1860. 82. 1.

The Tear. (I. 49—53). *A könny.* Dr. Thaly L. Műfordítások 157—160. Rényi K. 1913. Vsz. Morvay könyve után jelent meg.

The wild Gazelle. »Hebr. Mel.« (III. 384.) 6. *A számužött zsidó dala.* Syrigambus. Szabad Egyház, 1890. 24. sz.

When coldness wraps that suffering clay. »Hebr. Mel.« (III. 39—5.) 3. *Ha e szegény por már elhűlt.* Spóner Andor. Nővilág, 1862. és Hölgyfutár, 1863. 70. sz.

Meg kell még említenem, hogy Koeppel Byron életrajzának Esty Jánosné féle fordításába beillesztett nagyszámú műfordítási mutatóványok között többnek nincs megnevezve a fordítója. Ezeket úgy gondolom Estyné fordította, annál inkább, mert a M.-féle bibliographia szerint — egynek kivételével — egyiknek sincs magyar fordítása. Estyné fordításai közül egyik sem teljes. Hat ilyen darabot találunk s ezek a köv. angol költeményekből valók: 16. l.: On a distant view of the village and School of Harrow (I. 25—6. 16. sor); 17. l.: When I roved etc. (I. 191. 8. sor); 17. l.: Lines written beneath an elm etc. (I. 208. 6. sor); 17. l.: English bards, and Scotch reviewers (I. 310, 315. 26. s.); 23. l.: The Giaour (III. 88—90. 25. sor); 72—73. l.: The bride of Abydos (III. 157—8.) bevezetése (74—5. l.), melyet bizonyos Tercsi is lefordított már. (Halog a multból és Byronról énekek 26. l.).

Összegezésül: ha nem is rendelkezünk teljes magyar Byronnal, de csaknem valamennyi nevezetesebb művének van legalább egy magyar fordítása. Nagyobb költeményei közül 14 van teljesen lefordítva, csakhogy míg (a The Island kivételével) minden epikai műve tolmácsolva van nyelvünkön, drámáinak nagyobb része (Marino Faliero, Sardanapalus, The two Foscari, Werner) még nem jelent meg magyarul. Kisebb költeményei közül 80 van lefordítva (tete mes részük többször is), s e számban benne foglaltatik Byronnak minden szép költeménye. A fordítás munkája azonban nem szünetel: csak a legutóbbi hónapokon belül jelent meg nyelvünkön két olyan nagy műve, melyeket fordításban eddig nem birtunk: Mayné *Deformed Transformed*jét és Torkos László *Childe Harold*ját értem.

KARDOS LAJOS.

SZABÓ KÁROLY LEVELEI GYULAI PÁLHOZ.

(Második közlemény.)

9.

Kedves barátom!

Nem gondoltam, hogy én e napokban innen írjak hozzád levelet. Számításom és ígéretem szerint már e hónap elején, közbejött házi bajaim miatt később e hónap közepén hittem, hogy Kolozsvárta lehetek. Igen nehezemre esik, hogy adott szavamat mind eddig be nem válthattam. De hijában! homo proponit, Deus disponit.

¹ A Bickersteth Johanna fordítását nem vehetjük komolyan.

A katonaság, mely az első rendelkezés szerint még talán maig is itt maradt volna Kőrösön, rögtön jött parancs következtében eltávozott Kőrösről és így lakásomról is, — s így már e miatt nyugodtan hagyhattam volna nőmet egy magára, ha t. i. mint gondoltuk, febr. végén vagy martius elején szerencsésen megszabadulhatott volna. Azonban ő még mind eddig fennvan, igen elnehezülve, félbeteg, s a mi nekem nem csekély aggodalmat okoz, tagjaiban sőt úgy szólván egész testében felpuffedve, dagadozva. Képzelheted, mily nehezen várom a napot, mely ő rá nézve sokkal nehezebb és talán veszedelmesebb is, mint sok más e tekintetben szerencsésebb nőre nézve.

Minden iskolai dologtól megszabadultam, a könyvtárt Szilágyinak átadtam, magam ügyeiben lehetőleg mindent elintéztem; időm egészen szabad volna, és még is teljességgel semmit nem bírok dolgozni. Az akademia bízott meg egy nagyszerű német Anonymus B. R. notarius kéziratának bírálásával, elolvasni is alig bírom, nem hogy kritikát írhatnék róla. Mindig eszemben van, hogy Sz. György nap után családom számára Kőrösön nincs többé hely s ha nőm még egy hét vagy talán több idő múlva esik ágyba, három négy hetes kis gyermekével hogy bírja meg az utat innen Kolozsvárig, még azon esetben is, ha a legszerencsésebben szabadulhatna meg. De már ezen változtatni nem lehet s fatalisticus hittel nyugszom meg a jövőben.

Mihelyt nőmet nyugodtan elhagyhatom, azonnal indulok. De már most ezt martius utolsó hetére merem csak reményleni. Egy napot Váradon kell töltenem, hogy szállítandó könyveim s butoraim dolgában előre intézkedjem; azután a postakocsin köztetek termek. Addig mondj nevemben szíves köszönetet Mike Sándor bácsinak, Brassainak s mind azoknak, kik hivatalom terheit helyettem oly rég óta viselik.

Az itteni egyháztanács a mult napokban az egyházrendezési legutóbbi rendeletet, mint a mely nem az illető egyházi felsőség után jött, föl sem olvastatván azt végezte, hogy marad a régi rend mellett s minden egyházi, gymn. és népiskolai választmányokat, mindaddig míg e bizonytalan helyzetnek vége nem lesz, határozatlan időre permanenseknek nyilatkoztatott. Még ref. egyház, mely az új rendezést elfogadta volna, talán a Pancsova környéki egy két határőr községet kivéve, egy sincs. A felföldi tót lutheranusok közt lassanként akad egykettő. Én az itteni viszonyokat ismerve nem gondoltam, hogy a mi egyháztanácsunk, mely igen sokféle és sok színű elemből áll, ily egy értelemmel és határozottan végezzen.

Anonymus 2-dik kiadását már Ráth Mór szedeti újra 1000 példányban. Magam sem hittem, hogy két hónap alatt elkeljen. Ráth most új gyűjtőcímet ad neki, s folytatja a tört. források fordításainak kiadását 5—6 ives füzetekben. Úgy hiszem nem rossz vállalat lesz sem az irodalomra sem rá nézve.

Szilágyi erősen dolgozik; könyvtára ide stova kiszorítja a szobából. Képelem hányszor ír majd nekem, hogy ezt vagy azt a könyvet küldjem neki postán; ezt s ezt extraháljam stb. Az ország valamennyi országos és calvinista könyvtárnokát egyre zaklatja. Nincs jobb és pon-

tosabb embere mint Lugossy, ki még hosszas tudósításokat is ír neki. — Addig is, míg Kolozsvártt bővebben beszélhetnék, csak annyit írok róla, a mit magad is talán alig mersz hinni, hogy nem idegen sőt hajlandó is lenne Kőröst elhagyni. Én ezt neki ezerszer és ezerszer szívemből tanácsoltam. Erdélyben azonban csak Kolozsvárra menne, bár csekélyebb fizetésre is. — Csak a legbizodalmasabban közlöm ezen ügyet veled; mert Sándort ismerve nem mernék még kezeskedni szilárd elhatározásáról; de bizonyosnak hiszem, hogy megjön az idő, mikor ő többé Kőrösön nem akarhat maradni. Akkor Kolozsvár nem vesztené vele; majd meglássuk, hova dől dolga; ha oda nem, úgy hiszem Pestre vonúl.

Arany még egy évet úgy hiszem itt tölt már csak Laczi kedvéért is; a minap már elszánandó volt magát, hogy Pestre megy, lapot szerkeszt stb. de véralkatánál fogva nincs ember ki nehezebben mozduljon s kevesbbé legyen vállalkozó mint ő. Szánni lehet őt a lelkét elzsibbasztó robotmunkában, melyet valódi elfásult resignációval visel; mintha ő testileg lelkileg már végkép oda volna. Neki Pesten lenne helye, hogy azt dolgozhassa, a mire hivatva van.

A Brassai által vett küldeményért fogadd szíves köszönetemet.

Most készítem könyveim címjegyzékét; ezt csak tudom dolgozni; vagy 200 füzet Tudományos Gyűjteménynyel együtt, — miután egy csomót, minek előttem bece nem volt, itt hagyok, — 800—900 darab közt lesz; legnagyobb része, úgy hiszem meglesz ennek a múzeumi könyvtárban; de épen az a kisebb rész ér többet a mi ott meg nem lesz. Légy szíves tudósítani egyebek közt arról is, megvan-e a múzeumi könyvtárban teljesen a Tud. Gyűjtemény; mert ez esetben az én különben is csonka példányomat oda nem vitetném.

Leveledet szívesen várom; s mihelyt kitűzhetem indulásom napját, azonnal írok Kolozsvárra. Isten megáldjon!

barátod
Szabó Károly mk.

10.

N. Kőrös mart. 26. 1860.

Kedves barátom!

Igen köszönöm, hogy figyelmeztetted az enyedi tanárságról való lemondásra nézve; mert én, megvallom, azt hittem, hogy e becsületbeli kötelességemnek teljesen eleget tettem, midőn már igen rég megküldtem lemondásomat Enyedre. Az erdélyi egyházi ügyek menetével ismerős nem lévén úgy vélekedtem, hogy lemondásom Enyeden tárgyalatván és elfogadtatván, úgy kerül fel ügyem a főgyháztanács elébe, s én azt gondoltam, hogy ennek következtében az enyedi tanszék ügye már el is intéztetett. — Leveled vétele után rögtön helyrehoztam mulasztásomat, melyet hogy eddig halasztottam, talán rossz neven is vehette a főgyháztanács; pedig az egész a mi egyházi s iskolai eljárásunktól eltérő viszonyokkal ismeretlenségemből származott.

Még jobban neheztelhetnek rám a kolozsváriak, hogy még is Kőrösön veszteglek s ígéretemet maig se váltottam be. Isten látja lelkemet, hogy mindent szívesen tennék, hogy családommal minél hamarabb

ott lehessek. Ha nőmnek utazni lehetett volna; már nem volnék Körösön rég olta. De ő február vége felé nehezen volt s azolta mindig napról napra nehezebben van, s lehetetlen aggodalom nélkül gondolnom a rá következő nehéz napokra.

Lakásomat, arra számítva, hogy Sz. György napkor egész családotól elutazhatok Körösről, jókor fölmondtam s azt az itteni főszolgabíró már kivette; bútoraimat természetesen Sz. György nap előtt el kell adnom, hogy a szállás üresen legyen; de mivel arra is kell gondolnom, hogy nőm Sz. György napkor, ki tudja egy, két vagy három hetes kis gyermekkel az utat Kolozsvárig meg nem bírhatja, kénytelen vagyok a legrosszabb esetben ha csak egy szobáról is gondoskodni, hova beteg nőm néhány napig vagy hétig megvonulhasson. —

Én a jövő napokban vagy hetekben, mihielyt nőm szerencsésen megszabadulhatna, elmegyek Kolozsvárra; eléggé nyugtalan és kedvetlen vagyok hogy eddig nem mehettam; bánom hogy ígértem, a mit meg nem tarthattam. — Hiszem hogy mulasztásomért, szavam nem tartásáért nem ítélnék meg Erdélyben, ha körülményeimet tudják; de ha talán kárhoztatnának is, fájlalnám, de másként akkor sem tehetnék. Nőmet idegenekre, — mert itt rokonaink nincsenek, — cselédekre a rá nézve mindig élethalálharczczal járó órákban lehetetlen hagynom! Ha ez órákon túl eshetik, hét nap múlva egészen nyugodtan elindulok.

Köszönd nevemben addig is míg személyesen tehetném, mind azok fáradozását, kik hivatalom terhért helyettem már annyi idő óta viszik. Ha Isten Kolozsvárra visz, örömmel visszaszolgálom nekik, a miben tehetem.

Családi ügyeim miatt nehezen és előre tudom hogy sok bajjal juthatok Kolozsvárra; de ha egyszer családommal köztetek lehetek; ha lelkem vágyát, hogy egy nemzeti könyvtárban élhessek és dolgozhassak, elértem; nem is kívánczozom onnan el halálomig.

Légy szíves, ha jónak és kellőnek látod, ügyemben az illetőket fölvilágosítani; — én bizonyost nem tudva hivatalosan határozottan nem írhatok — hogy elmaradásomat balúl ne magyarázzák. S ha csak egy pár sorban is, tudósíts. Jól esnék hinnem, hogy a bizalmat nem vesztettem el.

Csak elválasztatásom két hónappal elébb vagy két hónappal utóbb történt volna; bizonyosan okosabban intézkedtem s e kellemetlen zavarba nem jutottam volna.

Mielőtt indulnék, egy pár sorral tudósítlak. Leveledet, melyet addig még megkaphatok, szívesen várva, nődet köszöntve, maradok

barátod

Szabó Károly mk.

11.

N. Körös apr. 19. 1860.

Kedves barátom!

Örömmel írhatom, hogy ha csak valami véletlen csapás nem ér, még e hó vége felé köztetek leszek, hova már oly rég olta vágyakoztam.

Nőmnek egy pár nappal ezelőtt fogadtam nyugalmas szállást,

ahova már el is költözött a gyermekekkel, ugyanott egy velünk jó ismeretségben állott özvegy asszonynál fogadtam nekik kosztot, s most már e tekintetben annyi aggodalom és lelki kín után nyugodtan vagyok; mert tudom azt, hogy nem mint a lakásomra jövődjő szolgabíró úrnál csupán kegyelemből és keresztyéni indulatból tűrik meg családomat egy szobában, hanem a házinő, testvére és leánya szíves ápolására, gondviselésére is számíthatok.

Magam, mint a pusztai sas, magánosan ülök egy pár nap óta hét összeviszsa forgatott félig már is üres szobámban; butoraimat adom vagy is inkább vesztegetem, a hogy lehet; holnap estére az ágy és ruhaféléken s némi már ládákba szegzett becsesebb apróbb darabokon kívül úgy hiszem semmiféle lom nem gátol, hogy üres szobáimban végig kongó lépteim vizshangjában és sarkantyúm méla pengésében ne gyönyörködjem. Van valami költői az illy pusztulás magányában. Egy hú kutyam, mióta családom eltávozott, még erősebben ragaszkodik hozzám, szomorúan sejtí hogy nem sokára elhagyom; kosztja még bővebben kijár mint ezelőtt, és mégis szomorú! Vajon némely ember tudná-e ily igazán érezni?

Szeretnék már Körösből kibontakozni, hol az utóbbi néhány hét alatt még egyszer annyit öszültem mint 1848 óta; (Szilágyi Sándort azonban ebben elérni nem lehet kilátásom) s csak nőm mindennap várt szerencsés születését várom, s ez után két három nappal bizonyosan utnak indulok.

Hogy gondolkoznak, hogy éreznek irántam Erdélyben ennyi halogatásom után? e kérdésre te nekem csak egy árva sort sem írtál; hallgatásodból komorabb óráimban talán többet is olvasok ki, mint kellene. — Éreztem én, hogy a közügy elébb teendő minden magán ügynél; de ha elébb bemegyek Kolozsvárra, családomat a legkeserveesebb bizonytalanságnak tettem volna ki, s képzelheted, hogy magamnak is a távolban lelki nyugalmam nem lehetett volna.

Ma volt városunkban a Széchenyi gyászünnepe, mind két egyházban föltűnő botránnyal. A mi templomunkban Báthory közepszerűleg tartott imája s az ének után a dalárda s az isk. ifjúság a »Szózat«-ot énekelte, de kántorunk s zenetanárunk Nagy József ez éneket az orgonával, egyebet játszva, úgy elnyomta, hogy alig lehetett az első strophát elénekelniök. Innen 9 órakor mindenki tódult a cath. templomba, ott a hosszas gyászmise közben, épen midőn a pap a gyászravatalt be kezdte szentelni, egyszerre megzendült a türelmetlen s a szertartást nagyobb részint nem értő fiatal tömeg éneke, utána a chorus és az orgona; a pap erre a roppant tömegen keresztül indulatosan rohant a karzatra, díszruháit magáról lehányta, s a karba érve az orgonát vadúl összevisszazavarta, a tömeg természetesen todukt kifelé.

Innen a deákság tömegben ment a temetőbe; a szolgabíró sietett a directorhoz, polgármesterhez, felelősséggel stb. terhelvén őket; azonban mind a szolgabíró mind mások azt hitték, hogy a fiatalok a vasut felé siettek, nem tudni miért? a zsandárok fél óra mulva lóhalálában nyargaltak ez irányba; e közben a fiatalság a temetőben megimádkozott,

megénekelt s eloszlott; a tanárok által figyelmeztetve minden további állítólag tervezett demonstrációval felhagyván.

Kecskeméten néhány nappal elébb mind a 3 vallásfelekezet egyházában ez ünnepély a legszebben ment végbe a »Szózat« éneklésével; itt valódi botránnyal; mire az is sokat tehetett, mert már tegnap elterjedt azon hír, hogy a »Szózat« éneklése általában el van tiltva; mi valószínű, még most nem tudjuk. Egyébiránt a mi főnökségünkben (Kecskemét vármegyében) a főnök Bonyhádi a Kazinczy-pipát és a tollat a kalap mellett is erősen letiltotta és üldöztette néhány napig, míg felülről ellenkező rendeletet nem kapott, s így a »Szózat« letiltása sem lehetetlen, legalább mi nálunk.

Köszönsd nevemben minden régi jó ismerőseimet, kedves nődet üdvözlöm; a viszontlátásig is minden jót!

barátod
Szabó Károly mk.

12.

N. Kőrös apr. 22. 1860.

Kedves barátom!

Leveled, melyet ma vettem, igen jól esett lelkemnek. Tudom, hogy mit tegyek. Eddig nem csupán nőm, hanem butoraim eladása, a mi keveset vinnem kell, annak elpakolása, vasútra szállítása miatt is nem távozhattam. Ma mindenem teljesen utra készítve áll, holnap 12—13 mázsára tehető könyveim s néhány nehéz db butorom estvére a vasútra fel lesz adva. Holnap után reggel, mikor minden üres szobámat a szolgabíró átveheti, magam is indulhatnék: de még f. hó 27—28. legfeljebb 29-dikéig várom, hogy nőm szabaduljon; ha ez addig reményeim ellenére sem teljesednék, elindulok s legutolsó határidőre apr. 30-dikán Kolozsvárt leszek postakocsin. — 28, vagy 29. vagy 30-dikán bizonyosan ott leszek; ha akkor sem lennék ott, tudd, hogy vagy magamat, vagy nőmet, vagy most épen, mint sejtjük, himlóbe esendő Gyula fiamat érte valódi végveszély. Nőm mindig buzdít és biztat, hogy menjek bátran; igaz is, hogy most a lehető legjobb barátnéi kezek közt van, s betegem is a legszívesebb ápolásra számíthat. — De még 27-dikig az indulással várok; reményem nem hiában.

Igen szívesen olvasnék rögtön megérkezésem után; de könyveim, írományaim 4 nagy ládában egy pár hét óta leszegezve állanak; cikketem csak összejegyezgettem; de ki nem dolgoztam; mert ennyi anyagi baj s ilyen lelki állapotban mint én voltam, dolgoznom teljes lehetetlen volt. Egy pár hét alatt Kolozsvárt cikkem kész lesz; sajnálom, ha gyengébben üt ki mint várják; én csak a székely krónika ügyét a multban, jelenben és jövőben akarom tárgyalni; maga a krónika kritikai teljes földolgozása nagyobb munka lesz, mit az eredeti szöveg új jó kiadásával együtt akarok közzé tenni.

A közelebbi levelemben írt templomi események miatt a vizsgálatok, bezáratások a tanulók ellen tegnap dél óta mindig folynak; azonban nagyobb részök ki van eresztetve; besorozással stb. fenyegetik

őket; — a vizsgálatot egy zsandár-örmester viszi mind eddig minden polgári hatóság közbenjötte nélkül, úgy látszik teljes felhatalmazással.

Aranyék szívesen köszöntnek és várnak; nőmmel együtt én is szívesen köszöntlek, — a közel viszontlátásig — Isten áldjon.

barátod
Szabó Károly m. k.

13.

N. Körös apr. 26. 1860.

Kedves barátom!

Nőm ma reggel 9 óra tájban igen nehezen de mégis szerencsésen szült; mind ő maga mind az újszülött kis lány egészséges. Gyula fiamnak, kin minap némi változás látszott, most már nincs egyéb baja, mint hogy egyik szeme fáj.

29-dikén reggel indulok, most már úgy hiszem, családom sorsán teljesen nyugodt lélekkel. 30-dikán a postakocsin megérkezem közzétek. — Elég keserves volt nekem eddig itt hevernem!

Könyveim, s néhány darab bútorfélém már tegnap előtt el voltak a vasúton Várad felé indítva. Ha könyveimet hamar megkaphatnám, egy pár hét alatt kész lennék tervezett cikkemmel. De rögtön lehetetlen, talán nem is multhatatlan.

Isten megáldjon! Összesen és egyenként üdvözlöd nevemben jó embereimet.

barátod
Szabó Károly mk.

14.

N. Körös jun. 16. 1860.

Kedves Pali barátom!

Most már el lévén határozva, hogy az én körösi mulatásom hónapnál továbbra nem terjed, tudósíthatlak, ha nem a legnagyobb pontossággal is, mikorra érkezünk Kolozsvárra. Holnapután, azaz 18-dikán indulunk, az nap estve Váradon leszünk, s ha megbízásom következtében kész kocsim lesz, másnap azaz 19-dikén folytatjuk az utat s így 20-dikán estve honn leszünk; lehet azonban, hogy vagy kocsifogadás végett, vagy ha Idának pihenésre lesz szüksége, Váradon egy egész napot töltök s csak 20-dikán indulva 21-dikén leszek közzétek.

Igen leköteleznél, ha addig is, míg én Váradról indulásom előtt b. Radákné Ö Nagyságát ígéretem szerint pontosan tudósíthatnám azon időről, mikorra Kolozsvárra érkezem szíves lennél a bárónét, mind magam mind nőm legmélyebb tisztelete mellett értesíteni, hogy 20. vagy 21-dik estve előtt semmi esetre sem érkezhetem meg, s levelem megírását, melyet annak idejében elmulasztani semmi esetre sem fogok; csak itteni hosszabb mulatásom miatt halasztottam eddig el.

Pestre, minthogy atyám csak jóval később szándékozik fel, ez uttal nem megyek; atyám és anyám úgy is még az idén bizonyosan meg fognak Kolozsvárra látogatni.

Tegnap Benedek kormányzó úr meglátogatta Köröst; az iskolát is sorra járta; rendkívül tetszettek neki a csinos derék magyar fiúk;

egyét a 8-dik osztályból ebédre is meghívott, melyet a fogadóban maga előre rendelt; ott volt természetesen Varga directorunk, ott Arany is, ki a meghívásról hasztalan köszönt le. A jó kőrösi cigányoknak B. maga kezével töltögetett egy egy pohár bort; etette itatta a deákot is, hogy az szuszogni is alig bírt. Szóval sok minden történt, a mi Kőrösön mind hallatlan nagy dolog; majd elbeszélem a sok anecdotát, de leírni sorjában resteltem.

Mi mind egészségesek vagyunk; nőm ohajtja már Kolozsvárt látni; elég nehéz napjai voltak itt az utóbbi időkben; Gizella bezzeg cseveg velem nem úgy mint veled; még az is vágyik már Kolozsvárra; Gyula phlegmatica pipázik szalmaszárral, biztatom a kis Dózsák pajtáságával; Jolán pedig, ki igazán jó kis lány, mindenre csak mosolyog. Nőm, gyermekeim a lehető legjobb egészségben vannak, s csak nekem fáj egy nap óta nem a fejem mint Kolozsvártt hanem a fülem; de az illy csekélységgel nem sokat gondolok; szenvedjen a gazdájáért.

Köszöntöm a collegatust; küldöm collegáim szíves köszöntését, s a viszontlátásig is minden jót kívánva maradok

igaz barátod
Szabó Károly mk.

15.

Pest nov. 27. 1862.

Kedves barátom!

Küldök egy pár dalt Anakreóntól a legszebbek és legnehezebbek közül, hogy ha megütik a mértéket, sorozd be a magyar írók albumába. Ha nem ösztököltél volna, hogy fordítsak egy két dalt görögből, eszembe sem jutott volna, hogy még magam is berukkoljak velök a magyar Parnassusra. A többi manuscriptum közt elheverhettek volna akár ítéletnapig. — A »ptrücsök« mily szép lehet eredetiben, sejtethed, ha fordításban is szépnék találd itélni; a fordítás csak a szöveget visszája; bizony halványabb az mindig a színénél. Ezt a darabot kívált, a mennyire szerettem, éppen úgy féltem lefordítani, mert sikerülhetetlennek hittem; de valahára még is neki fanyalodtam; nem adnám sokért, ha Kazinczy-ként felsikoltanál rá örömdöbben.

De mégis, miután az igazat megvallva, ezt a te felsikoltásodat, ha csak ugyan ki találná is e dal csinálni, nem magam, hanem az öreg Anakreón javára kellene felrónom s az mellettem legfeljebb is csak félig bizonyíthatna; én pedig egészen meg szeretnék győződve lenni, hogy fordításaim egy országos szépirodalmi vállalatban az eredetiek mellett becsülettel megállhatnak: ezennel világosan kikötöm, hogy addig nem engedem meg felvételöket az albumba, míg Arany az eredetivel összevetve hátokra nem nyomja az imprimatur-t. Ha igen, ám menjenek világnak; ha nem, gyönyörködjél bennök, ha úgy tetszik, magad; de biz én minden legkisebb átallás nélkül félre vonulok velök a sutba.

Kriza gyűjteményéből 32 ív felé van már kiszedve; most már a tájszótár járja. Írtam Csíkba a professoroknak, s hiszem hogy onnan is kap nem sokára egy csomó dalt; elég kár, hogy e kötetben Csík már nem jöhet a többiekkel sorba; pedig hiszem hogy megállna a többi

székely atyafiság mellett. Ha a csíki küldeményben egy pár neked való »Julia szép leány«-féle találna akadni, előre kikérem Krizától az Arany lapjának; mert ha kap Csikból is valamit, azt leginkább az én ismeret-ségemnek s igazi izgatásomnak köszönheti s így egy két szebb darabot szívesen átengedhet.

Az Arany lapjára gyűjtném az előfizetést, ha más ügyesebbek el nem horgásznák előlem. Hihetőleg te küldtél ide annyi gyűjtő ivet, hogy egyik gyűjtő a másikat akarja elfogni. De így is csak rajta leszünk, hogy Kolozsvár rangjához illően viselje a maga képét.

Brassai bácsi a múzeumi nagygyűlésen, mint a lapokból is olvasható, az őrség- és ideigl. igazgatóságról az egyedül az ő ügyében tartandó februáriusi nagygyűlés napjának reggelére leköszönt. A választmány igazgatónak projectálta; a többség e terv ellen volt, kivált azt hozva fel, hogy nagyon késő volt közzé téve stb.; az öreg, ki köszvényben fekszik néhány hét óta, ezt meghallva bizalmatlanságnak vette s más nap írásban leköszönt. Ha nem beteg, s személyesen jelen lett volna, hiszem, sőt magától is hallottam, hogy egy nap sem maradt volna a múzeumi kerti lakban. — Nem kételkedem, hogy februárban, bár a kaszinó kivált lemondása miatt nagyon is zúg, dúl ful ellene, betesszük igazgatónak, most Tisza, Bethlen stb. az áttétel, csúsztatás szabad választás korlátozása, morális pressio stb. örve alatt halasztották el a dolgot; mi Brassainak annyival nehezebben eshetett, mert az ügye előtt való percekben Finály áttétele, ideiglenesből állandó régiség- és éremtárnokká való megerősítése, egyetlen szó nélkül keresztül ment. — Becsesebb duplumaink ingyen kiosztását a közintézetek közt nem vihettem tökéletesen keresztül; a nyomtatandó catalogusban árt is kell feltennem; majd teszek én olyan árt, hogy még is úgyszólván ingyen válogathatnak belőle. Némelyek sehogy sem értették, hogy az ingyen kiosztásban többet nyerne intézetünk, mint néhány száz forinttal; hogy morális testületnél több a becsület, mint a káposztás fazék.

A múzeumi választmányból, ha le nem köszöntél is, bizony mi szépen kitettünk Horváth Piussal egyetemben. Erre azt hiszem, magad is csak azt mondogd, hogy helyesen történt; de bámulom, hogy szándékod ellenére meg nem irtad annak rendje szerint leköszönésedet. De már most így is jól van.

Hogy áll népmesegyűjteményed ügye; hát a népdalokat gyűjtöd-e s veheted-e valami hasznát az én gyűjteményemnek? Ha netalán a Kisfaludy társaság megbízásából valami ilyes kiadáshoz fogsz, ajánlom hogy Aranyval mindent conferálj; mert erre nem csak aesthetika kell. — Az én firkáimat egyébiránt tetszésed szerint használhatod.

Írj már valahára; talán csak nem felejtkezél meg végkép rólunk kolozsváriakról, kik bizony eleget emlegetünk, keservesen panaszkodván, hogy mióta itt hagytál bennünket, mint Sz. Pál az oláhokat, egy jó ízű disputába sem keveredhetünk; miután a római kérdésben stb. stb. mind egyet értünk.

Isten minden jóval áldjon meg!

barátod

Szabó Károly mk.

16.

Kolozsvár jan. 3. 1863.

Kedves barátom!

Rég óta várok tőled néhány sort, mind hijába. Elhiszem, hogy sok dolgod van; azt is elhiszem, hogy a levélírásnál okosabb és kellemesebb szellemi foglalkozást is találsz, s így csaknem átallom, hogy levelemmel mintegy kelletlen kényszerítselek a válaszra: de még is csak írok, nem akarva magammal elhíttetni, hogy, ha szívesen kérlek is, még akkor sem fogsz válaszolni.

Azt hiszem, hallottál róla, hogy a Brassai leköszönése mily zavarba hozta múzeumunk ügyét. A mágnások a közgyűlés óta igen fel vannak ellene ingerülve; ők tömött phalanxot képeznek; a Brassai pártja, a magunk fajta proletár intelligencia, reményilem szintén össze fog tartani, s ha kell még is viv azokkal, kik az öreget mindenkép csúffá szeretnék tenni; a megküzdés, még pedig ingerültséggel, elkeseredéssel járó küzdés úgy látszik kimaradhatatlan. Az egészben az a baj, hogy akármelyik fél győz vagy vesz, intézetünk ügye minden esetre veszít. A minap tartottunk az olvasó szobában gr. Mikó elnöklete alatt egy rendkívüli magán értekezletet ez ügyben, melyben 15 mágnás vett részt: a kiegyezkedés fonalának még csak árnyékát sem voltunk képesek felfedezni. Az öreg Brassai beadott s kinyomtatott leköszönését vissza nem vonja; az urak pedig határozottan ellenzik, hogy az igazgatói állomást a közgyűlés betöltse, h. t. i. Brassai mostani fizetése és kötelessége mellett ne *helyettes*, hanem végképen megbízott vagy megválasztott igazgató legyen. — Én az ügy egész menetele s várható kifejlődése miatt nagyon el vagyok kedvetlenedve. A sok dologhoz nem értő, de mind bölcs tanácsokat osztogató patronus és részvényes (furcsa respublica!) ma Brassaival, holnap velem, azután azokkal kik helyünkbe állnak, lesz elégedetlen stb. stb. — Van ember elég; az némely urak jelszava: pedig én a Brassai helyére lámpással se tudnék egyet találni. De sokaknak ember és ember közt nem igen szokott különbség lenni. Mintha csak cseléd fogadásról volna szó! Meglássuk, mire fejlődik az ügy a februári közgyűlésen: jót még csak reményleni sem tudok.

Barátom, ha a te intézkedéseid, a majd beállítandó directorral való tréfáid, vitték volna Brassait azon gondolatra, hogy eddigi állásáról leköszönjön, — mint ezt itt nem egy két ember hiszi vagy legalább beszéli —: akkor oly követ vetettél a kútba, melyet nem száz okos, de Erdély összes intelligenciája sem bír becsülettel kihúzni!

De hagyjuk e kellemetlen themát, melyre kedvetlenség nélkül gondolni sem tudok.

Arany lapjába az ígért czikkkel elkéstem: de egy hét alatt felküldöm. Tudom, hogy efféle ugy sem nagy szükségtek van. Ha van nem sokat használ a lapnak, ha elmarad, sem sokat árt. Ezer meg ezer dolgom miatt még nem foghattam hozzá; e héten szabadulok a dolog nagyjától, s rögtön megírom. Ti lássátok, mit tesztek vele. Kiállja-e a publicum a tudomány szagát?

Az Anakreonból fordított 3 db. verset szeretném ha fel nem küldtem volna. Nem való afféle albumba; nem is lehetek velők meg-

elégedve; minél többször olvasom, annál hitványabb. Ha Arany kellő szigorúsággal bírált, bizonyosan visszavetette. Írj egy pár sort s nyugtass meg, hogy nem közlöd.

Valamint ez ügyben, úgy egy más rám nézve sokkal kellemetlenebben kérem baráti eljárásodat. Pfeifernek az Attila-mondák kéziratának végét december közepére ígéretem szerint be kellett volna küldenem: azonban a nagy gyűlés olta számtalan más bajom miatt ehhez nem foghattam. Nyugtass meg őt, hogy e hónap végéig a hiányzó kéziratot bizonyosan felküldöm. Szíves várakozását és türelmét idővel ügyekezem neki megszolgálni. Szólj Pfeiferrel, mivel jó ismeretségben vagy s ments ki előtte, hogy szavamat pontosan be nem válthattam. Nov. eleje olta úgy el voltam halmozva mind igen sietős dologgal, hogy azt se tudtam, melyikhez fogjak.

Ha ez ügyben értesítesz, légy szíves megírni a Gerendai-féle köfaragó intézet címét. Valahol a Dunapart körül van egy mellék utczában. Atyám számára akarok ott egy sírkövet megrendelni.

Magam csak megvagyok a szokott egészségben és kedvben, de december óta hol egyik hol másik gyermekem betegeskedik. Néhány nap óta Jolán van nagy forróságban. Iszonyu sok itt a beteg, kivált a gyermekek közt; a halandóság a múlt évben szokatlan nagy volt. A sok virasztás miatt a múlt hónapban egy pár napig nőm is ágyban volt, éppen mikor cselédemet, mint hólyagos himlőst, kórházba kellett küldnöm.

Aranyékat, Csengeryéket szívesen köszöntöm s magadnak s hozzátartozóidnak minden jót, s bár későn is boldog új évet kívánva maradok

igaz barátod
Szabó Károly.

U. I. Ha Varasdival véletlen összejössz, kérlek tudd meg tőle, vette-e leveletem s mikorra várhatom megbízásaim teljesítését?

17.

Kolozsvár ápr. 9. 1863.

Kedves barátom!

A hallgatás köpönyegébe burkolva kellene igazság szerint ülnöm és a mahomedán néma resignációjával nyugodtan várnom, ha fordítód-e felém magasságodból arczodat vagy soha? kérdezve folyvást a felhőktől és a sutgó szellőtől, vajon Kolozsvárnak hátat fordítva, testben lélekben végkép itt hagyta-e bennünket ebben a havasi Dáciában mint néhai boldogult druszád Szent Pál az oláhokat, a mi, ha a tudósok alapos buvárlatai és szellemdús combinációi nem csálnak, bizonyosan itt Erdélyben (bocsánat! a Királyhágóntúli részekben) történt; azt pedig ha kétszer nem mondom is, elhiheted, hogy a méla hallgatás költőiszerűségének (tégý helyébe jobb és szebb szót, ha nem tetszik) csendéletét, és a levél nem írás kényelmességének örömeit prózai ember létemre is éppen oly lelki odaadással képes vagyok élvezni, mint te magad: mindazonáltal esmég és esmég (így találtam a szót a codexekben) megtöröm a köztünk

tátongó ür feneketlen örvénye felett borongó halotti csend sivárságát (ez önálló gyökszó, bizonyosan jelent is *valamit*, keresd meg az akad. nagy szótárában), és szólok az Urhoz! Szólok pedig komolyan, legalább is félhivatalos fontossággal.

A mult napokban bizonyosan vetted a szegény öreg Benkő Károly hozzád, mint az írói segélyegyesület titkárához intézett levelét, melyben az egyesülethez évi segélyért folyamodik.

Úgy hiszem, hogy Benkő Károlyt személyesen is ismered s így aligha szorúl az én ajánlásomra: de ha e tetőtől talpig becsületes, jó lelkű, fáradhatatlan, munkás öreg, az irodalom e hű és hasznos nap-számosa szomorú anyagi helyzetét úgy ismernéd, mint bizodalmas közlései után én ismerem, kétséggel lelkismeretbeli kötelességednek tartanád, őt ha személyesen nem ismerted volna is, pártolásra ajánlani. Erdélynek voltak, vannak és lesznek az öreg Benkőnél nagyobb tudósai s írói: de bizony nem tudom, mikor támad köztünk egy másik, ki a székely föld geographiai, topographiai és statisztikai leírására annyi időt, fáradságot és szegénysége dacára éveken át annyi költséget áldozzon, mint ő. Az alkotmányos tisztikarral együtt Maros széki levéltárnoki állomásról leköszönvén, hivatal nélkül, egy kis arendából tartotta fen eddig családját, s most e nehéz pénztelen világban az egyetlen önfentartási segélyforrásától is elesendő volt, rögtön egyszerre előre kelletvén néhány száz forintot lefizetnie, hogy a haszonbérlet jóságát megtarthassa: s nem tudom sikerülhet-e neki magát azon 200 frttal bajából kisegíthetni, melyet nyomtatásra Simon Eleknek és Fekete Sámuelnek átadott »Maros szék leírása« című kéziratáért, mint az általa gyűjtendő előfizetési pénzből megtérítendő összeget kapot.

Nem tudom, az alapszabály megengedi-e egy még munkaképes, munkálni szerető és akaró, de kész és készülöben lévő tudományos munkáiért pénzhez nem jutható, sőt, ha munkáit maga adná ki, adós-ságba süllyedő, öreg író segélyzését: de hiszem, hogy a szabály nem lehet oly szigorú s a jó akarat és nemeslelkűség még ez esetben is enyhíthetne rajta.

Csikszék leírásáért az öreg most is adós még Steinnak mintegy 300 frttal; szerencséje hogy Stein nem szorítja érte.

Légy szíves érte a lehető megtenni; bizony nem érdemetlennek fogja az egyesület a segélyt nyújtani; de a székelyföld teljes leírásával meg is fogná az öreg a jótéteményt szolgálni. Minden esetre kérlek tudósítsd őt eljárásod eredményéről, s ha lehet vigasztald meg nehéz helyzetében; ő igen bizik benned mint erdélyi hazafiában.

Szász Domokos sürget, mindjárt indul. Azért magam és nőm részéről magad nőd s egész családod részére szívből minden jót kívánva, Aranyt, Csengeryt stb. szívesen köszöntve maradok

igaz barátod
Szabó Károly.

A Koszorúnak szánt 2—3 cikk *május 1-jén* Pesten lesz. Előbb lehetetlen! A lapot nekem, nem a muzeumnak külditek, elég baj; mert

a töméntelen Szabó Károly a postáról elhordja. Alig tudtam ki és visszacsikarni az 1—4, 6—9, 11. számokat, a többinek sem hire sem hamva.

NB. A catalogus (értsd a 6—7000 kötet diplomot) nehány hét múlva *asztalodon* lesz.

18.

Kolozsvár sept. 9. 1863.

Kedves barátom!

Aug. 15-ről kelt leveledet, Erdő-Szádáról visszatértemkor, aug. utolsóján vettem. — Hogy mindjárt más nap sept. 1. estve kis fiam Károly halálával mily csapás ért, úgy tudom, Sámíné leveléből már tudod. — Nőmet maig is alig vagyok képes vigasztalni, megnyugvást, enyhülést csak az időtől keil várunk.

Igen szívesen köszönöm cikkem ügyében való fáradozásodat. Igaz lelkemre mondom, hogy ha tudtam volna, mennyi alkalmatlanságot okozok vele neked, nem terhelvek volna vele. A cikknek látom helye nincs, úgy szólván ideje is mult; az »Ország tükré«be hosszú, s aligha oda illő. Legjobb, ha visszaveszed s fidibusnak felhasználod. — Több is veszett Budánál.

Benkő Farkasnak még ma írok; 3—4 levelet kaptam már tőle; most már legalább jövő évre biztos vigasztalással kecsegtethetem özvegy anyját. A hozzá intézendő hivatalos levelet én is elküldhetem ugyan neki, de rövidebb útja lenne egyenesen magához az özvegy *Medgyes Zsuzsannához* intézned, *Maros-Vásárhely mellett Szent-Királyra*.

A népdalgyűjtés iránti felhívást olvastam. Csudáltam, hogy más aprólékosabb dolgok mellett kifelejtették belőle a *kortés-nótákat*, melyen egy kettő az én gyűjteményemben is akad. Tudom, hogy ezek szerkesztése is csak a te nyakadban marad; ez esetben *neked* szívesen átengedem nálad lévő gyűjteményemet szabad tetszésed szerint való használatodra. — Én többi efélékkel úgy sem foglalkozhatom.

Ezer meg ezer dolgod mellett talán meg is feledkeztél az erd. muzeum agensségéről. Ugy sejtem a jövő hónapban fel fognak szólítani, hogy gyűjts már be valami kis pénzt a muzeumnak, melynek mostanában mindene bővebben van, mint pénze. E tekintetben csehül kezdünk állani. Ha keveset küldhetsz, az is jobb a *semminél*; egy akad. gyűlésen is felvehetsz a részvényesektől 20—30 frtot; az is több a *semminél*. Előzd meg a hivatalos felszólítást.

A *Koszorúból* az első félét a a muzeum megkapta: de az 5. és 10. szám, a postáról más Szabó Károlyok elhordván, hijányzanak. Kérlek ha lehető, e 2 számot küld meg majd, ha előbb nem, a második félévi számok tömegesen küldendő csomójával együtt.

Dolgom és bajom, mint neked, nekem is igen sok. De még is elkészülök e hónap folytatában az Arany lapjába szánt s már megkezdett régi m. irodalmi cikkekcskéikkel. — Ha nem nektek való lesz, egyszerűen tegyétek félre, de ezeket már nem fidibusnak ajánlom; mert később nagyobbbszerű m. bibliographiai munkámban igen is jó hasznokat vehetem. Azért ha ki nem adnátok is, ne hányjátok el. Servata valebunt!

Ha véletlen Toldyval találkozol, tudasd vele, hogy az úgy nevezett »keresztúrszéki colligatum«-ot, míg Erdő-Szádára jártam, unitarius birtokosa a kolosvári unit. collegiumnak adta, hol ennek igen becses darabjai koránt sem lesznek oly díszkötésekben, s oly gondosan conserválva, mint az erdélyi muzeum efféle kincsei közt lettek volna! — Hasztalan volt minden fáradozásom!

A mellékelt czédulákat légy szíves alkalmilag Pfeifer és Nagy Iván kezeihez juttatni.

Isten minden jóval áldjon meg nőddel családoddal; kiméld magadat; úgy hallom, hogy a pesti igen is munkás élet nagyon megviselt. Szép dolog a buzgóság, de bizony, magamról tudom, nem igen hasznos.

barátod

Mikor jössz le Kolozsvárra?

Szabó Károly mk.

Közli: VÉRTESY JENŐ.

KÖLCSEY FERENCZ ISMERETLEN AKADÉMIAI DOLGOZATAI.

(Első közlemény.)

Kölcsey Ferencz a Magyar Tudós Társaság megalakulásakor lett második, majd Kisfaludy Sándor lemondása után 1835-ben első vidéki rendes tagja az Akadémia nyelvtudományi osztályának s az maradt 1838-ban bekövetkezett haláláig. Döbrentéinek a titoknokságról való lemondása után szó volt ugyan róla, hogy ő legyen az utódja, de mint Schedel Ferencznek — a ki nagyon törekedett ez állás elnyerésére — Széchenyihez 1834 nov. 26-án írt levele bizonyítja, Kölcsey »írásban is jelentette, hogy választatni nem akar«, s így az 1835. évi szept. 12-iki elegyes ülés titkos szavazás útján Schedelt választá meg titoknoknak, de Kölcsey még e körülmény mellett is 5 szavazatot kapott.

Mint rendes tag résztvett a Társaság mindennemű munkálatában. Már az első nagygyűlésen (1831) tagja és jegyzője az akadémiai folyóirat ügyében kiküldött bizottságnak,¹ azontúl pedig szavakat gyűjt a nagyszótár számára, kivonatokat és ismertetéseket készít a neki kiosztott művekről, bíráló az egyes (színi és nyelvtudományi) pályázatoknál és emlékbeszédeket készít.

A) A nagyszótár számára philosophiai és törvénytudományi műszavakat kellett gyűjtenie s ilyen gyűjteményt az 1832. évi egyik kisgyűlésnek (221. és 222. p.) be is nyújtott.

B) Az akadémiai folyóirat számára nyomtatásban megjelent művekről kivonatot vagy kiadásra benyújtott kéziratokról véleményt többet írt.

1. Első ilyennemű munkájában Pázmándi Horvát Endre *Árpád* cz. hőskölteményét mutatja be. Kivonatát az 1832. évi I. heti ülésen olvasták fel (4. p.), s ennek alapján a hőskölteményt a jutalmazásra érdemes művek közé sorolták, s a mű — mint ismeretes — valóban el is nyerte a nagyjutalmat.

¹ Jelentését Bárczay Oszkár közölte az *IK.* 1895. évfolyamában *A Tudománytár emlékei* cím alatt.

Kölcsy kivonata¹ a következő:

Árpád,²

írta Pázmándi Horvát Endre. Pesten, Beimel József könyvnyomtató intézetében
1831., 8., XII könyv és szókalauz. 487 lap.

Ezen Eposban a' Magyarok' Árpád-alatti kijövele, 's az Ország' alapítása énekeltetik.

1. Könyv. India' szélein lakott vala hajdan a' nagy nemzetség, mellynek egyik ágát a' magyar nép tevé. Hasonlások történtek, 's az ágak egymás után hagyák el a' régi lakot. Kazarok valának elsőik, kik elválván Volga' torkánál és később Denep és Tanais közt telepedtenek le. Majd Kunok keltek fel; 's Balambér alatt, Európa' szívében, fegyverrel állítottak új hazát. Kunavarok és Bessnyők, Szabirok, Bolgárok, Jászok és Úzok később vőnek búcsút Ázsiától, 's békesség és haza nélkül bujdosanak. A' Magyarok legutoljára vándorlottak ki; és kétfelé szakadván, rész a' tengerparton Kúmánál fészkelte meg magát; rész a Balambér' után indula meg, de Bessnyő, Bolgár és Kazar akadályt vetének, 's útában Urál hegynél és Etres folyam körül állapodék meg. Itt éltenek a' Magyarok, midőn Pannoniában Etelének birodalma szélllyel bomlott, 's ennek szerencsétlen fíja Csaba ide jött menedéket keresni; 's Csabakulcsot rakatá lakásul.

Két szenvedelem égett Csaba' keblében: boszú a' római nő által meggyilkolt Eteléért, és visszavágy Pannoniába. E' két szenvedelmet rajzoló Ekölcs, Csaba' Jósloja, a' szent könyvbe, mit a' maradéknak hagyott; e' két szenvedelmet igyekezék a' Nemzet Fő Papja minden tavasszal az egész népben újabb lángra gyúlasztani. De viszontagságok megrongálták a' nemzeti erőt, 's időszakokat kelle keresztül vární, míg az nevekeden a' nagy czéla újólag elégséges lőn. Pihent a' nép, de szüntelen gyakorlásban tartaték, vészes pályára akármikor is kiállhatni. Négy emberkoron által folyt a' készüllet; 's most Tatur vala Főpap, Ekölcs' maradéka. Ez minden tavasszon népünnepet tartott Láttheygen, hol a' Napnak szenteltt oltár Etele' kardjával közepében, áll vala; 's mellette a' nemzeti zászló 's a' rajta függő táborkürttel ékes kelevész tündöklének. Itt tétetett áldozat; itt olvastatott a' szent könyv;

Itt mikor a nyájas Zefyrek mély álmokat únván,
A téinek fagyos ágyából szabadulva röpülnek
S majd a' bádgyadozó tulipánra ragasztanak édes
Csókot, majd patakok gyöngyén hintálva mulatnak,
S hirdetik a kikelet virulását: ünnepi fényben
A fegyverviselő Magyarok táborba gyűlének
Látni az áldozatot, s lángolva imádni közöslég
A természet Urát, hogy erántok lenne kegyelmes,
A földnek termést és győzniék adna hatalmat,
S engedné az erős Etelének birni hazáját. l. 14.

¹ Kölcsy legtöbbször Árpádot ír.

² Főtitkári iratok 1832. év 6. sz.

Vala pedig a' Magyar nép hét ágra osztva, hét vezér alatt; 's e' vezérek: Almos' fíja Árpád, Turul' maradéka; Huba, Szemerének apja; Lebed; Und; Taks; Kont, és Tuhutum. Ezek állának elől, midőn Tatur a' nemzet' ünnepén a' szent célra tüzelő beszédet szokás szerint tartá, 's az egész népet esküvéssre szállítá; és

Mind heten a szent könyv régibb hagyomása szerint most
A kengyelvasrul, kiki önszakaszának előtte
A tüzesen haladó nap eránt fordulva, meztlen
Kardgyaikat kivonák, s valamennyi vitézek, utánna
A Papnak, fölnyujtva merőn esküttenek ekkép:
Esküszik e nemzet, Magyarok kegyes Istene, néked
E' dücsös oltáron tündöklő isteni kardra,
És elenyészetlen lánggal lobogó nap, előtted;
Igy, valamint fegyverbe vagyunk öltözve, kegyetlen
Nemzetin a gyilkos Hölgynek, boszszulni kiontott
Vérét a megcsalt hősnek, 's boszszulni halálát,
S mind maga, mind később derülő unokái nevében
Esküszik átok alatt, mellytől menekedni ne hagyja
Ostorod országát Etelének vissza keríteni,
Ellenségi dühös falkáit semmibe hajtván.
Esküszik, e vérfente vasat le nem oldani addig,
Míg Keveháza böcsös kincsét nem láttya, s körösleg
Merre Magyar hajdanta lakott, nem nyujtja hatalmát. 1. 27.

II. Könyv. Ragyogó hajnal után jött fel a' nap; 's az áldozati pompa megindult. Pompás kísérettel ment a' Főpap, hatlóvonta szekérben. Megette vezetéket az áldozatra szánt hőszinű mént; 's hetven góból és kétszáz ürü zárta be a' fényes menetelt. Megáldoztatik a' mén; 's Tatur Isten előtt kedvesnek hirdeti az áldozattételt; hirdeti jelen lennie az időt, hogy a' nemzet, Etelének honát győzelemmel megvívni, kiinduljon; búcsút mond a' földnek, mellyen e' korig vendég gyanánt nézték magokat; 's felhívja a' nemzetet egy közfőt választani, ki a' nagy szándékot intézze:

Egy legyen a fejedelmi vezér. Szükséges az egység.
E kül a nagy erők gyöngék. Válaszszatok egyget,
S azt Etelének igaz magvából. Tőle parancsot
A seregek vegyenek, mikoron kell kezdeni harczot,
És ütközni miképp? a győztet mennyire üzni?
(Mert bizonyos veszedelmet okoz nem birni hevével,)
Kötni mikor békét? Ugyan őt illesse jutalmat
Oszteni érdeméért; ugyan őt büntetni, ki vétkes.
Védgye szabadságunk kül s belső támadat ellen,
S virrasztása alatt nyugton ki ki bírja sajáttyát.
E szent kard az övé, az övé a nemzeti zászló,
S a nagy kürtviselő tartózkodik oldala mellett.
Ez szava Istennek hozzátok. Százszoros áldás
A megtartóknak. 37—38. l.

Igy szollott a' Főpap, 's Almos feláll, és a' javallatot elfogadja. De Lebed más gondolatban vala. Fájt neki, hogy választandó fejedelmül Etelének vére ajánltatott, melly vérből Almos származék. Ez ajánlás régi céljaival különben is ellenkezett; mert évek oltá forgatta szívében

a' szándékot: magát fejedelemmé választatni. E' végre már szövetségben állott Bogorral, a' kazar fejedelemmel; 's hogy ezt szorosan magához csatolja: házassági frigyét akart Bogor' leánya Illi, és saját fija Szabolcs között készíteni. El is ment ez megkérni a' leányt.

— — Gyönyörű termetre Lebedfi.
Első serdületű. Eleven nézése szemének,
Szűzi szeméremmel legszebben kellemesítve.
A párducz kacagány vállával nyult le; szorítá
Drágaköves boglár széles melléhez, aranybul.
Új tegez a hátán, új kard csügg gyöngyös övérül,
Két remek a legszebb izlésű, emberi műben.
Negyven válogatott ifjú késerte Szabolcsot
Almapejen. Mellyvas, buzogány, és kópja legényi
Fegyvereik. Harsány éneklés közben elérték
Illamkót, hol volt pompás nyaralója Bogornak. 41. l.

Mit lehetett várni természetesen, mint szerelmet az ifjú 's a' leány között? Meg is történt az; és Szabolcs, mint Illi' mátkája, tért vissza; magával hozván a' jegyet, 's a' leány képmását. Özvegy vala Lebed, és koros; de keble a' képmás tekintetére ifjúképen hevüle fel; 's elvégezé fíját mátkájától megfosztani; 's Bogor' leányát magának kérni meg. E' feltétellel küldi Bodót Illamköré; 's a' Kazar fejedelem rá hagyja magát vétetni, hogy leányát feláldozza. Épen az ünnep állott Láthegyen, midőn a' követ visszaérkezék hírrel, mi Lebednek örömdetes, de fíjának annál bánatosabb vala.

— — — sziklákat agyára szakadni
Véle Szabolcs; — —. Egek élek e, vagy már
Tul nyavalyog lelkem, dühösen pattogta, határán
E nyomorék testnek? — Te kemény vas légy ma uradnak
Boszszullója, halált osztó! már kezde rohanni
Vontt karddal; de Bodó megölelvén mondgya: szelídülly,
S röjtsd e kardot, Uram, menten hüvelyébe, különben
Elveszted magadat, s első heved engem is elveszt.
S e szál vas mit akar? Kit arányzol véle? nem értem;
Nem hinném Lebedet; lássd ím hogy tébolog elméd.
Tudgyad, hogy kiki legvétkesb sugalója magának
Sorsa zavarjában; szédelyg kormánnya eszének,
S mellyet másra ragadt, a tört, ön vérbe mártja.
Mig megcsillapodik forró lobogása epédnek,
Várj: itt élni tanácsos kell, nem tűzbe rohanni.
Rázkodik erre Szabolcs, s lőn egy mély néma sohajtás
Válasza, és elmegy boszszút forgatva szívében.
Mert szilaj állatokat könnyebb szoktatni kezedhez,
Mint a föllobbant embert hódítani hozzád.
A kék ég beborul, s borulását váltja verőfény:
Nem veszen illy szaporán a bántott indulat enyhét. 46—47. l.

Azonban, míg Szabolcs fájdalommal küszd, Lebed örömmel van eltöltve. Most még inkább reméli, hogy fejedelemségre jutand; 's e' reményben még nehezebben veszi a' Főpap' tanácsát; 's megtámadja azt: miért kíván a' szabad Magyaroknak uralkodót, még pedig uralkodót Etele' magvából választatni? Tüzes beszéd után lóra szökik 's menni

akar. A' több vezérek gátolják; 's ezek közül Huba a' Főpap tanácsát védelmezi. Még inkább tűzbe jön Lebed, 's magát a' gátló kezek közül kiragadván

Neki ereszt, ada sarkantyút a tüzkösen izgó
Vadnak alatta, s röpült seregének elejbe rugatni. 66. l.

Köz botrányozást okozott e' viszálykodó viselet, 's maga a' különben sérteni nem tudó, jámbor Taks is haragos beszédre fakad. De még e' vetekezés tart

— — Készülnek az áldozat étkek
Gyorsan azon közben. Jelt ad a Főpap aranybul
Öntött veszszövel. Szaporán a Táltosok erre
Mozganak. A főáldozatot lángszínre piritva
A szent tűz melegén, a hét sátorba különleg
Annyi ezüst szidóni kezek művelte-medenczén;
Pártázattyok arany, fülök is; kettősen emelték.
A seregekre tovább a Jöslök gondgya kiterjedt.
Ők az ihok husait, s a tulkokat osztani kezdék,
Minden tízre külön, paizson; mert régi szokások
Táborozás üdején, mikoron falatoztanak; ez volt. 68. l.

Minden örömmel fogadja a' neki jutott áldozati részt; csak Lebed nem. Ő haragosan, 's szitokkal veti vissza a' neki ajánlottat; mire a' Főpap újlag szót fog; 's inti a' Magyarokat, hogy a' pártos Lebedre nem hallgatván, válasszanak Fejedelmet; 's egyszersmind Hubát főszóllítja: fedné a' tábort. Az áldozat elköltetik. Huba megy.

III. Könyv. Éj vala, 's álom borítá a' vitézek' többjeit; de Huba őrt áll vitézeivel. Lebed sem nyugszik maga részéről; hanem titkos szándékát forgatván, Karcsot, apródgyát küldi: kémlelné meg a' magyar tábort; 's Böngört, Álmos' emberét, nyerné meg. Megyen Karcs, de észrevéttetik, 's hogy céljait eltitkolja, Böngör szolgájának vallja magát; de Huba hitelt nem ad 's reggelig letartóztatja. Felvirad a' reg; a' Főpap indul Táltosival, 's körülök a' nemzet elsőji:

— — — legelőbb a hadnagyk: Almos,
Apja ez Árpádnak; Tuhutum, Kont, Taks, Huba és Ond,
És fiaik. Horkát Tuhutumnak hozta világra
Hütvöse, Csörsz Konté, 's Kusid és Koppán jeles ifjak
A harczok mezején; Takstul ki ered vala Lélnek
Hívták volt; Szemerét nemzé Huba, kedves Etéjét
Und. 77—78. l.

Rendben áll minden; Főpap szoll, 's Lebedhez békekövetet kíván küldetni. De Huba ellenmond; 's előadván a' Karccsal történteket, Böngört felkívánja. Böngör és Karcs szembeállítatnak; ez felfedezi Lebedtől jöttét, 's célját: Böngört megnyerni, hogy hadait Lebedhez kapcsolja. Tuhutum ezt hallván haragra gyúl, 's kér előszer fejedelmválasztást, azután hadvitelt Lebed ellen. Még szoll vala, midőn zaj hallik, 's a' megriadók előtt, kik Lebed' érkezét gyanítják, Szabolcs jelen meg, panasszal, hogy apja mátkájától megfosztá. Megdöbben a' hat vezér; de Tatur szoll, 's Szabolcs a' pártos Lebed' helyébe hetedik

vezérre fogadtatik. Most ismét feláll Tuhutum, 's fejedelmet kér választatni. Tatur Almost ajánlja, mint Etelenek legegyszerűs maradványát; de ez öregségével menti magát. Tehát fíja Árpád ajánltatik.

Szögszinü volt Árpád arczára. Tekintete nyájas
Férfi komolysággal közletve. Világa szemének
Két égő csillag. Hódító hogyha beszédre
Ajakai megnyiltak. Kiterültek vállai. Szálas
Teste növése: kitünt a földről szinte tenyérről.
Kellemes, és bájló villám mozgása. Inakra
Izmos. Függ vala hím párducz félszakra nyakárul,
Mellyet arany boglár, fénylő több drága kövektől
Vállpercére csatolt. Nyusztbul kalpagja: fehérlett
Éppen homlok erányt a hőszinü kócsag iaspis-
Kő mellül: foglalta körét hét indusi gyöngy sor.
Pajzsa kerekded, ezüst művelet. Visszája bikának
Bőrébül stb. — — — — —
Kardja hajolt, az aczélya habos stb. — —
Annya Emecs himzette övét stb. — —
Pörgete jobbájában buzogányt, volt kékes stb. — —
Hátát verte tegez, tele nyállal, vékony ezüstbül
Verve alul, karimája stb. — — — — —
A tegez ajkárul lóggott oda tűzve horoggal
A feszes ív stb. — — — — —
Így ült a paripán Árpád Almosnak utánna,
Tisztességet adó az öregnek, gyermek apának. 94—96. 1

Tanácskozik a' hat vezér; 's Árpádot elválasztják. Huba megviszi Árpádnak a' választást, 's feltételeket tesz, mik Árpádtól elfogadtatván, maga paizson felemeltetik; 's a' választás' nagy munkája telyesedve lőn.

IV. Könyv. Habzik ezen közben méregtől szája Lebednek, ki Karcot várja nyugtalanul. Karc helyett Csökön jó, 's Szabolcs' általmentéről kedvetlen hírt hoz. Lebed dühösködik; de Tompör megmaradt népe' hűségével vigasztalja. E' vigasztalás csendesíti, 's tovább vonul, nehogy Szabolcs példája több vitézeit is maga után vonja. Azon közben vírad, 's Tatur ismét ünnepet készít; 's javall frigyét fejedelem és nép közt. Elmondanak a' frigy' feltételei; 's ősi szertartásnál fogva a' hét vezér' vércseppjei borbá eresztetvén, Árpád iszik 's a' hat utána. Ekkor a' főpap Etelenek kardját Árpádnak nyújtja; a' nemzeti zászlót pedig Berendnek és a' tábornokúrtót Lélnek adja által; 's az áldást elmondja:

Áldásom rajtad, Fejedelm, 's ivadékon évről
Evre az Istentől. Legyen áldott fegyvered éle;
Gyermekid áldottak! Ki ne foggyon magvad az élők
Számából. Neved a késő Magyarokra vidító
Fényt vessen. Büszkén dicsekedgyék véle fiának
A koros ősz; s idegen népekben gyujtsón irigylést!
Tí is, jó Magyarok, stb. 110. 1.

Végzé a' Főpap, és Árpád most szollal meg előszer. Igéri magát; ohajtását, Etele honát felkeresni, kinyilatkoztatja; elbeszéli mint látá Etele álmaiban feltűnni; 's felkiált:

Mennünk kell Magyarok! rólunk ez az isteni végzés.
A' Főpap szava ez; szivetek vágása is, és az
Áldozat erre mutat, melyet megvetni halálos. —

Mennünk egy szívvel felelék; s a tábori kürtbe
Taks fia hangot adott. A hősök ezernyi paizsnak
Összecsapásával hirdették a vidor érzést. 112. l.

Árpád most a' sergeket tekinté meg; 's játékokat parancsolt. Már állottanak azok, 's pályafutás, nyilazás, kettős baj, 's lovagviadal kelevésszel és karddal már végbe mentenek, midőn a' kabarszületésű Gelemér megjelent, 's a' magyarokat kópját törni kihivta. Szabolcs fogadá el a' hívást; 's meg nem győzve áll mindegyik. Gelemér ajánlja magát népével együtt a' magyar had közé; 's Árpád őt, a' maga fejedelmi felsősége alá fogadja. Bevégeztetnek a' játékok; 's Árpád Pannonia felé inti a' nemzetet, meghagyván, hogy harminczad napra, tul az Urálon öszvesereglet legyen. Meghívja Gelemért is; a' Főpapnak pedig, az oltárt elrontatni, hogy ide többé senki ne tartson, parancsolja.

V. Könyv. Kezdődik az indulás. Szabolcs mozdul legelőszer az ötöt kísérő vitézekkel. Huba pedig Szakmáron gyűlést tart, 's népét készületre sürgeti. Fiját a' távolabb vidékre küldi, hogy az indulásra szükségesekeket elintézzé.

— — röpül az, mint gyöngyver az égnek
Fellegiben szárnyát mikoron ki eresztí csapongván. 141. l.

Czink', Ujbér', Szapoly' és Kétalap' lakosaik, bolgár feleségeik miatt, az indulást ellenzik. Szemere tűzzel szoll; Czikador, Szapoly' ura, büszkén felel; 's kész vala a' villongás, hanem ha Gerend, Szemere' hű kísérője, őket lecsendesitené. Gerend' közbenvetésére most szélytoszlanak; 's Szemere követet küld apjához. Ez az alatt Szakmárról kiindul; 's fíjára várván, Érvölgyen állapodik meg. Itt leli őt a' követ, ki hírt hoz, miképen Czikador, Szemerének veszedelmet készít. E' hírre Tornát és Rédét sereggel indítja, hogy fíjához csatlódván Czikadort élve vagy halva hozzák elő. Ezek mennek; Huba pedig

— — mint egy sas az ifjakat őrzi
Nem pillantva szemét ha gyanít veszedelmet: azonkint
A' fősátor alul hadait megjárni kiindult. 147. l.

's a' bolgárok felé rendeléseket tesz. Czikador azonban Szemerére készül; de ennek Gerend intést ad; 's midőn más nap Czikador jön, Szemere is seregét a' Derencsi síkra kivezeti. Ütközet. Szemere sebet vesz, Gerend érkezik; s' Czikador hátra vonja' magát. Szaporodik a' Gerend hada. Másnap új ütközet. A' sebhedt Szemere a' csatában forog, kit Gerend maga mellé vesz. Torna érkezik; Czikador kétségbeesik; 's Szemerével találkozáván bajt vív és elesik. Hubafi győzelemben megy Szapolyba, 's Czikador' neje megrémül; né félj, mond a' győző,

— — — el nem veszem élted,
Sem jegymarhádat; szedd össze sajátodat és menny
Országodba nyomom; de fiaddal kincse uradnak
Zsákmanýom, s' nap nyugta előtt porrá teszem odvát. 164. l.

Az asszony esdeklik 's Szemere közel van az ellágyuláshoz, midőn Czikadortól vett sebei felbomlanak 's vére újlag folyni kezd; ekkor

Ismét fölzúdul lobogó förralma dühének

'S így szóll a' lecsapó menykőhöz szinte hasonló
Dörgéssel: ha fölolvadsz is sirtodban, az engem
Meg nem hajt. Pajzán uradat jobb útra tereled,
'S csöndre szelídítned lehetett félellyi sirámmal.
Vétked ez! stb. 165. l.

nem használ többé semmi; a' csecsemő gyermeket elragadja az anyai kebelről, azalatt míg vitézei zsákmányolnak. Gazdagon indul vissza felé a' sereg; a' zsákmány megosztatik; 's az elhagyott Derencs lángnak adatik. Megérkeznek Hubához; Szemere önérzéssel lép elő; de Huba, minekutána Gerendet, mert fiját megoltalmazá, megdicsérte, feddőzve szoll az ifjú győzőhez, hogy Czikador' nevében az asszonyi nem gyöngévoltát nem tekinté, 's ezt gyermekétől megfosztani elég kegyetlen vala. Szemere megzavarodik; apja pedig az elrabolt árvát fijává fogadja' 's ezután sergét elrendeli. Hajnalra kelve megindul a' sereg, 's Őrshonnál, Szabolcs' szomszédában, megtelepedik.

VI. Könyv. Tuhutum és Horka Berényben hasonlólag készülnek. Maga Tuhutum, míg Horkát és Dobokát a' megyét bejárni küldi, Berényben gyűlést tart, 's keményen szoll, hogy a' Láthegyi végzésnek magát ellene szegezni senki ne merje.

Melly lator ármánynak munkája, hogy a Magyar egyget
Nem tud akarni, ha csak vas veszsző nincsn utánna?
Most hamikor, ki ki óvja magát, s szakadékot okozni
Rettegjen stb. 180. l.

Végezven a' gyűlést sátorok alá költözik, 's ezek alatt leli őtet Ete, Und' fija, Sárkutrol jöven apja' nevében megkérdezni Tuhutumot: utát merre veendi? Mert Und együvé akarta magát régi barátjával kapcsolni, hogy az ellenséges népek mentőkben annál kevésbbé háborgathassák. E' felől szollott Ete Tuhutummal, 's ugyanakkor jelen volt ennek leánya Kuldina is. Lyány és legény szerelem' pillantatival találkozni egymás közt; de amaz ki nem állhatá a' pillantat' hatását; megzavarodik; anyja' keblén rejti el képét, 's kimegy. Tuhutum elfogadja Und' ajánlását, 's az utat kijeleli. Ete pedig, ki Kuldina kimentét hidegségre magyarázta

Főbe nyomá süvegét, kaczagányát röpteti a szél,
S mint kit az ellenség kiszalaszt, elvágta sebtét,
S édesen öldöklő sérelmét vitte magával. 185. l.

Doboka és Horka, nem találván a' nép részéről semmi ellenzést, megérkeznek. Undot várják harmadnapig hijában. Végre hírt hoz Ete, hogy Und Iszkanál lesz, 's tanácskozás végett várja Tuhutumot. Tuhutum mozdul Iszka felé, s bajtársával találkozik. Ez késtének okául Lebed' gonosz forralásit mondja; 's hogy illyeneknek többé kitéve ne legyenek, gondosan elrendelik, a' vérháti sziklán keresztül, útjokat: had' elejét

vezesse Und, utána Horka menjen, a' Nőkre gondot Ete viseljen, 's Tuhutum zárja be a' tábort. Ete retteg a' nők körül lenni; már közelebbi utában Tuhutumhoz, nem láthatván Kuldinát, 's nem remélván tőle szerelemet, kínosan hánykódott vala, most azért mintha gyávának nézetnek azért, hogy a' nők' őrizetére rendeltetett, atyjával pörbe száll. Haragszik Und, 's halállal ijeszti az engedetlent; de Tuhutum közbevetésére csendesedik 's fiját Horka mellé csatoltatni hagyja. Keresztül menetel a' sziklán. Ete új hánykolódási a' szerelem miatt. Telepedés Szabadréten.

Pihenés—Vadászat. Érkend (kazarfi) medvét talál 's veszélyben van, jön Tugor 's megmenti. Lakához viszi; 's nőjének, kit Kéjának neveznek vala, ajánlja a' sebeset. Szerellem Érkend és Tugor nő közt. Tugor mutogatja javait 's ebeit. Esznek. Hajnalban Tugor vadászni megy. Érkend 's a' nő együtt szöknek. Tugor panaszt tesz Tuhutumnak. Kurtok Tugor öccse megismeri a' szökevény asszonyt. Erkend megöli 's ruháját a' nőre adja

— — Kéja

Kéja nem irtózék a' vérfestette ruhával
Födni magát. 209. l.

Tugor keresi nőjét. Rájok talál. Az asszony megismervén férjét leesik a' lóról, 's hal. Érkend megöli Tugort. Tuhutum Érkendet halállal bünteti.

VII. Könyv. Csabakulcsi készüllet. Csabakulcs. Barmok, ménesek. Árpád Csepelre bizza a' paripákat, 's az útát kiszabja. Huba' követeli jönek, jelentvén a' Czikadorral történeteket 's Lebed szándékát Taks és Kont ellen. Árpád felel, 's ajánl vigyázatot, 's ígér segédet. Álmoshoz megy 's mondja, mit hallott; kéri őt maradásra 's ha kell Hubának segédküldésre. Követet küld Konthoz és Takshoz, 's maga megy sereggel. Kéme hírt hoz, hogy Lebed nincs messze, Árpád rendelést tesz, megy

'S tön gyors fordulatot 's meg nem sajdítva csak együtt
Ellensége mögött termett és fúvata kürtöt. — —
Mért Árpád nem ütöd meg most a' hétfejű sárkányt?
Mért várod, hogy nyerjen üdöt kifeszíteni tekercsét?
Nemde kegyes fejedelm, kémélled az emberi vérnek
Illy bünös omlását rokon érből honfiak által,
Míg lehető? de derék szándékod nem leve károk
Nélküle; kardodnak magyar érben fürdeni kellett. 217. l.

Lebed hiszi, hogy társai jönek, a' Besenyőiek; de megtudja egy őrtől, hogy Árpád. Méregbe jön, 's szitkot önt, csatát keres. Árpád feddi 's akarja szelidíteni,

Adgy kezet, ály mellénk: Etelének lelke haraggal
Feddődzik, tetemit hogy vad nép' lába tapodgya.
És mi szunnyadozók, a' bosszút érte mulasztyuk!
Jersze Vezér, légy társ, kapcsold a' láncszemet össze,
Röjtsd hüvelyébe kemény vasadat, 's békülve ölelj meg! 220. l.

Lebed nem enged, 's harczot készít. Csata. Vívás Lebed és Árpád között. Ez kettővágja annak fékszarát, a' ló szalad, Lebed' népe fut, öldöklés.

— — magyar kéz onta magyar vért,
És csonkítja magyart — — 224 l.

Árpád szünést parancsol.

Légyen elég, feleim, hogy győztünk. Ártani szálltak
Szembe velünk, de kevés közülök, kinek adta hírére
Műve arányzását a' kormos lelkű kolompos.
Ártatlant büntetni tilos, büntetni halállal
Természetzavaró; s noha ránk támadtanak önnön
Vérrokonink, még is Magyarok! kémélleni szentség
Vérünket; kárunkra vagyon veszeléke csak egynek.
A' vendégajakú, láttyátok, mennyire faggat
Bennünket, s' szomorú vallás! Magyar ad nekik ösztönt. 224. 1.

Árpád kötözteti a sebeseket (Lebed' részéről:) Jön Taks és Kont,
kik Lebedet másfelé nyomozták. — Árpád a' foglyokat szabadokká
teszi:

— — Szabadok vagytok. Nem büntete Árpád
Ártatlant soha, 's én titeket mind hiszlek azoknak.
Sorsotokat szánom, kikben velem egy rokon ér ver
'S egy haza, egy nyelv köt veletek bennünket azonná.
Mennyetek-el bódultt uratokhoz bátoron, és őt
Intsétek, jőjjön, 's ha szívéhez férkezik érzet,
Lássa cselekvését, vérfagyban lássa vitézít,
És kik eloltattak; mint kiknek gyilkosok ő volt.
Nem jöttem haszonért; nem leszsz veszedéke miattam;
És noha elvehetém, meghagytam néki sajáttját. —
Tí pedig, ó Magyarok főnaggyai, jösztek innen:
Irtózás helye ez! hazabűn förtője! fölötted
Melly fű, mely fa terem, gyökerestül vesszen aszályal.
Harmat, eső, folyamok ne vidítsák rétedet; e' tö
Dögleletes búzzal gőzölgvén, barmaid ölye,
És közelítését embernek tiltsa vadállat;
Míg számlálnak üdőt, átoknak földgye maradgyon
Ez, hol harcra ütött köztünk a' nemzeti kórság. 227. 1.

Rendelés az indulásról: Árpád Csabakulcsra Almosnak hírt mond
Lebed' elszaladása felől. Almos felel egy történettel a' Besenyőiek ellen
folyt harczból, midőn még Árpád csecsemő vala. — Rendelkezés a további
indulásról. A' Szent szer. Taturt szóllítja Árpád, hogy táltosait gyűjtse;
's mellé kíséretet rendel. Rendelés az érkező seregek' számára kívánt
eledelekről. Taks és Kont érkeznek; mulató beszélgetés útközben. Taks
beszéli, miket mondott nagy apja az ősi földről. Kont Zsomborral beszél,
ki Pannoniából bujdosott. Csörsz Árpád' határába ér 's látja a' vendégségi
készületeket. Árpád jön Csabakulcsából. Találkoznak a vezérek. Csörsz
dicséri Árpád határait 's gazdagságát; 's nem javallja illy gazdag föld-
ből a' kivándorlást. Kont haragra gyúl az ifjú ellen. Ez elmés fordulattal
menti magát. Árpád pártját fogja 's magához veszi; a' főbbeket össze-
gyűjti. Az urali érczbányákat betemettetni rendeli, Csörsz vezérlése alatt.
Végkiindulás. Csabakulcsa lángnak adatik. Pihenés

— — alul Szerepen, Malomér és Gombateleknél. 248. 1.

VIII. Könyv. Huba másnap Árpádnak jelenti gyanuját Lebed felől,
ki Bogorral együtt fenekszik 's Gelemér miatt nyugtalanságát jelenti, kit
amazoktól félt. Árpád parancsol Szabolcsnak indulást Gelemér mentségére.

Szállás a' Káma 's Etel közt. Palóczok örömmel fogadják a' magyart; oroszok hódolnak. Árpád kegyet ígér. Tábort jár. Nyolczad nap érkezik Tuhutum' táborához, épen láрма támadyán, hogy orosz had jön. Tuhutum küldi ellenek Etét és Horkát. Oroszok jönnek Dobrov vezérsege alatt. Horka közbe szorúl, Ete jó segédre. Dobrov fút. Zsákmány a' magyaroknak. A' megszabadult Horka Etét testvérül fogadja. Haza térnek. Horka bemutatja Etét mint szabadítóját, Kuldinának. Érzelmi küzdés Kuldinában 's Etében. Árpád dicséri az ifjakat; a' testvéri frigyét megszenteli. Így Tuhutum is. Kuldina Árpád' parancsából két koszorút készít 's a' tábor előtt az ifju hőseket megkoszorúzza. Zaj. Csörsz jön, foglyúl hozván Dobrovot. Elmondja mint temetteté be az Uralhegyi érczbányákat; 's mint fogá el Dobrovot. Ezt Árpád feloldatja 's száz felszabadított fogollyal haza eresztí.

A magyar adni szeret harczban, nem venni, kegyelmet. Dobrov elragadtatva, ígéri magát Árpádot kísérni. Ez elfogadja 's 20.000 orosz jó Dobrovval. Árpád megtér Örshonba. Gelemér érkezik Szabolccsal. Amaz megmondja mint harczolt egy bolgár csapattal, 's mint került ki Lebed' és Bogor' cseleit Bodó' tanácsából, ki Lebed' nejétől levelet hoz Szabolcsnak. Ez a' Kámánál híddal várja Gelemért, s egyesülnek. Szabolcs a' nőtől vett levél miatt eped, Árpád Gelemérnek Szabolccsal leendő öszvekapcsolását rendeli. Gelemér vigasztalja Szabolcsot. Ez felfödi Illi' levelét. Gelemér rosz értelmet ad Illi' levelének, kit ravasznak 's gonosznak állít és

— — jóra terelte Szabolcsot,

ki többek közt így nyilatkozik:

Nem ma leszen, Gelemér, komoron hogy lássa Szabolcsot
A' magyar egy lányért; meglásd, e vétkem utolsó. 285. l.

Örshoni követ a' Palóczoktól Árpádhoz, kérvén hogy hadába fogadtassanak. Árpád elfogadja. Szabolcs és Gelemér öszvekapcsolatnak. Árpád elszerkeszteti a' Tábor 's halad Etelhez.

IX. Könyv. Lebed és Bogor Horgánnal a' Bolgár fejedelmekkel szöveteznek. Árpád kémeket küld, Igmándot Horgán' földére. Sárdot és Tarczalt az Oroszokhoz. A' sereg Etelhez ér. Csörsz tömlőket parancsol 's maga elől általuszik; vitézei követik. Estve érik Volgát. Ete, Horka, Szabolcs, Gelemér innen tanyáznak. Hajnalban által usznak. Árpád innen fog Tábor. Fákat vágat hídnak. Az erdőről meséket beszélnek;

— — — — közelben

Sok teleket, nyarakat túl élő fenyves, az égnek,
Csucsra futó sudarán, gyántás felhőit emelte.
A' bölcsebb öregek hitték, hogy kezdete oltá
A' földnek, benn nem forgott vasa emberi karnak.
Nézete rémítő. Borzas sűrűsege tövének
Járhatlan, 's csak evet bujkál benn, 's kisded ökörszem.
E' komor erdőben hírelék a' régi világnak
(Egy sem látta, de mit nem képzel az ostoba pórság
Csélesap nyelvek után, hamisabb bár volna hamisnál?)
Villongó tündérvárát. Volt hét fala: föld, kő,
Réz, vas, ezüst, arany; a' belső legerősbike gyémánt.

A' külső kapun őrálló vala hétfejú sárkány
 Annyi tüzes koronát viselő. Láng dült ki szünetlen
 Minden szájából, 's fogain méregszikra forrott.
 Másodikán Goliát-kígyó, százzrényire hosszú,
 Áimatlan, s az egész falrést elzárta tekerese.
 Vadbika harmadikát őrzé. Szeme, szája sziporkát
 Sorra lövellt. A' vaskapunál strucz tartá bemarkolt
 Kőrmében kövecset. Grif-hím az ezüstre vigyázott.
 Egy képere sötét kedvű vén férfiú termet
 Űlt az arany nyilaton nyomván állához az öklét,
 'S mint nyomorult féltő a' csillámábra hunyorgott s. a. t.
 Még ezeken fölült tartá a' régi mesélés:
 Erdeje szent tündérvárának, mint maga is szent
 És ha halandó kéz érdekli, halál fia leszen.
 Árpád tudta hiúságát, a' gyáva hitelnek,
 A' gyarló félelmet azért hogy elűzze, tanácsul
 Hívja Tatart, kinek a' babonán hogy volna hatalma,
 Mindenek elhitték. Kinyitá a' Főpap azonnal
 Szent könyvét. Besodortt levelét forgattya sörétes
 Homlokkal s. a. t.

— — Sűrű füst feketíti az erdőt
 Borzasztó tünetek keveregnek az égen ezernyi
 Alkatban stb.
 És mint zápor eső az Etelbe szakadnak ijesztő
 Ordítás közben stb.
 Fölvidul és lelket veszen Árpád tábori népe
 S földre teríti, vigan dallván, az örökkoru fákát.

— — — — —
 Sürgeti nem könnyű munkáját Volga gerében
 Más részről Dorog és szálakbul talpakat ácsol 296—297. l.

Árpád elrendeli a' népet. Költözés. Maga tömlőn általúsz. Utána
 vitézei. Elmarad Ázsia. De sokan, nem mervén általmenni, elváltak.

— — — — — söpredék és suttomos allya
 'S korcsa az ég, föld közt legerősebb nemzeti testnek,
 A' kiket elnyelt már, 's méltán, kelet északi vadság,
 És neveket vég semmisedés árkába temette. 299. l.

Hétnapi nyugalom. Vadászat, madarászat, fegyverjáték. Medve-
 vadászat. Ete az erdőben panaszoja szerelmét. Jávorvadászat. Árpád
 nehéz küzdéssel ejt el egy Jávort, miért Álmos panaszol:

— — — — — mikor én sördültem gyermeki korra,
 Tűzfolyam és nem vér izgat vala: három jávor.
 Hármát mondtam, vagy még több, ellenem annyi,
 Mint egy kecskeüsző s. a. t.
 Mostan az ifjúság puha s csak hiu árnyok azokhoz,
 A' régibb Magyarok kik voltak. Félek, üdövel
 Nemzetem elfajzik, korrul már korra zsinárabb.
 Hát majd a' maradék (mondá komorodva) mivé leszsz? 311. l.

VISZOTA GYULA.

KÖNYVISMERTETÉS.

Mikszáth Kálmán munkái: Hátrahagyott iratok. IV—V. kötet. Az én ismerőseim. Az én halottaim. Budapest, Révai testvérek, 1914. 8. r. 272 és 240 l.

Mikszáth Tóth Edéről emlékezvén meg, a következőket írja: »Nagy emberek minden lépése érdekes. Az emlékezet váltig megjárja a nyomokat, mik a megfutott pálya mentén föl-föl tünedeznek... a letaposott fű is kedves emlék, ha az ő lábuk érintette, a tengernek szaladó patak is egy belőlük itt maradt darab, ha könnyük behullt«. Némileg ez adja meg Mikszáth e két kötetének is az érdekét. Nem egészen helyes a címbe, hogy: »hátrahagyott iratok«, hiszen ezek az apróságok annak idején mind megjelentek a lapokban; ezek: összegyűjtött iratok. Főérdemük az a kedves közvetlenség, mely Mikszáth egyéb munkáit is jellemzi, s melynek az ad itt nagyobb érdekét, hogy a legtöbb tárczában szól önmagáról is, s szinte szemmel látjuk Mikszáthot a szegedi redactióban, a fővárosi ujságok szerkesztőségében, az országházban, barátai és ismerősei között, végigfuthatunk írói pályáján, a míg a fiatal vidéki ujságíróból tekintélyes idős író, képviselő és akadémiai tag lesz. Az irodalomtörténétíró is haszonnal forgathatja a könyvet, mert sok apró, bizalmas adatot talál benne Mikszáthot illetőleg. Ilyen tekintetben becses az írónak az az egyetlen önvallomása, mely a rá gyakorolt hatásokról szól, mikor elmondja, hogy Beöthy Zsolt rajzai, különösen *A zsebrák* volt az első sarkantyú írói működésére (Várdai Béla is fölemlíti Mikszáth életrajzában). Annyiból is tanulságos ez, hogy sokszor mennyire elüt az író attól az írótól, a kit mesterének vall. Ez önvallomás nélkül, azt hiszem, senki se keresné Beöthy hatását Mikszáth oly annyira elütő írói egyéniségében. Épen irodalomtörténészeknek érdekes lelki problema az ilyen hatás átváltozott formáit keresni, s egyúttal figyelmeztető, mennyire szükséges az óvatosság az egyes hatások megállapításában.

Az irodalomtörténétíró ezenkívül annyiban is hasznát veheti e két kötetnek, hogy sok benne az irodalomtörténeti tárgyú czikk. Kevésbé sikerültek a szó szoros értelmében vett írói kritikák, melyeket Mikszáth Csalomjai Pajor Istvánról, gr. Zichy Gézáról, Kiss Józsefről, Pósa Lajosról, Luby Sándorról, Beöthy Zsoltról, Herczeg Ferenczről és Berzeviczy Albertről írt, melyek többnyire csak üres

discséreték minden beható elemzés nélkül, mert a kritika igazán nem volt a Mikszáth tere. Ellenben a hol jó ismerősei arczából rajzol ki egy-egy vonást, néha egész arczélt a maga kedves humorával és ügyes megfigyelésével, ott az egyszerű tárczák színt kapnak, s az olvasó előtt is ismeretesekek lesznek sorban Szana Tamás, Kovács Pál, Lonkay Antal, Lauka Gusztáv, Boda Pál (a paraszt poeta), Tóth Lőrincz, Eötvös Károly, Pulszky Ferencz, Bartók Lajos, br. Podmaniczky Frigyes, Szemere Attila, Falk Miksa, Vadnai Károly, Papp Dániel és Nagy Miklós. A nekrologokban a következő írók szerepelnek: Horváth Mihály, Vahot Imre, Tóth Kálmán, Dux Adolf, Arany János, Frankenburg Adolf, Győry Vilmos, Balázs Sándor, Lonkay Antal, Csiky Gergely, Pálffy Albert és Jókai Mór. Itt is inkább a kisebb íróknak tudja eleven képét adni, a legnagyobbak — mint Arany János — teljesen elmosódnak; az ünnepélyes hang nem illik Mikszáthnak, pathosa hatástalanul vész el, míg humorában mindig fölcsillan valami fény.

Visszaemlékezései közül különösen kiemeljük a Tóth Edéről s a Jókairól szólókat. Az elsőben néhány közvetlen adatot hoz föl, melyek igen jól festik Tóth Ede bohêmeségét és jó szívét; az utóbbinak közvetlen közelében élt s ha tudatosan, ha nem, jelentékeny mértékben hatása alá került. E tárczában a legnagyobb tisztelet és szeretet hangján szól mesteréről s mégse vak a mester gyöngeségei iránt, melyeket jóleső humorral tárgyal. 1887-ből följegyzi azt a jellemző adatot, hogy a Nemzeti Színház akkori intendansa, gr. Keglevich István, túlzott loyaltásból nem engedte színrehozni Jókai *Keresd a szíved* cz. színművét, mely a szabadságharcz idejében játszó *A kőszívű ember fiai* cz. regényéből készült. (1896-ban játszották el a budai nyári színkörben.)

Mikor a hóhért akasztják cz. tárcza Gyulai Pál költeményeit bírálja, s ez az egyetlen bírálat, mely eleven színeivel kiválik a többi közül. Humoros czíme nagyon találó, s valóban ugyanazt teszi Gyulaival, a mit Gyulai tett ő vele, Jókaival s még annyi sok mással, a kik nem voltak rokonszenvesek a kemény kritikusknak. Nincs a bírálatnak egyetlen pontja sem, a mely ne volna igaz, s egészben mégis hiányos és elfogult képet fest Gyulairól a beállítás sajátossága folytán. De ezt cselekedte Gyulai is akárhányszor, mikor az illető írók hibáit előtérbe állította s jó tulajdonaikról a sorok közt elrejtve s a színeket elhalványítva emlékezett meg. Mikszáth saját kardjával vágta vissza s annyi a kis bírálatban a jóízű humor, s annyi a tisztelet Gyulai Pál egyenes és férfias jellemével szemben, hogy a finom ironiának igazán mesterműve s elfogulatlan olvasót cseppet se bántathat meg. Mikszáthot egészen új oldaláról mutatja be.

Az íróknak csak azon oldalát festette le, a melyet ismert, mások tapasztalatával nem egészítette ki. A hajdani lármás, kötekedő Vahot Imrét Mikszáth csak betegen, levitézletten ismerte. Így esik aztán, hogy szerény embernek írja le, a ki magáról és műveiről nem szokott beszélni — Vahot Imrét, a ki hangossá tette a világot önmaga

híre-nevével, drámáit a *Bánk bán*hoz mérte s emlékirataiban csakis magáról beszélt.

Feltűnő tévedés, hogy Petőfi e közismert sorait :

A szerelem mindent pótol s a szerelmet
Nem pótolja semmi

Tóth Kálmánnak tulajdonítja. A szerelem költőjét siratja el a nekrolóban s talán úgy vélekedett, hogy ezt a mondást Tóth Kálmánnak kellett mondania.

A két kötetet dr. Rubinyi Mózes rendezte sajtó alá s néhány fölvilágosító jegyzettel látta el. Az egyöntetűség rovására megy, hogy az ujságokat, melyekben e tárczák megjelentek, hol szám, hol napi kelet szerint jelöli.

VÉRTESEY JENŐ.

Csiksomlyói iskoladrámák. A csiksomlyói szt. ferenczrendi kolostor könyvtárának kéziratából kiadták, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátták dr. *Alszegehy Zsolt és Szilávik Ferencz.* (Régi Magyar Könyvtár 32 kötet.) Ara 4 korona.

A csiksomlyói ferenczrendi zárda tulajdonában levő kéziratos kötetből. 1897-ben *Fülöp Árpád* négy nagypénteki misztériumot közölt (»Csiksomlyói nagypénteki misztériumok«, Régi Magyar Könyvtár 3. köt.). A kötet maga 48 misztériumot tartalmaz, a melyek 1736—1774 között készültek. Ezek közül 37 passio-játék, a többi tisztán dogmafejtetés. Fülöp i. h. részletesen ismertette az összes darabokat. Tanulmányát e sorokkal végezte : »Szándékom kinyomtatni mindazokat a darabokat, melyek a közlésre érdemesebbek ; egyúttal szemelvényekkel bővített részletes kivonatát fogom nyújtani a közlésre kevésbé érdemes többi színműnek is. Akkor aztán kiterjeszkedem arra is, a mit itt mellőztem : megkísérlem kimutatni, mennyiben eredetiek s mennyiben utánozzák a latin vagy német misztérium-drámákat a csiksomlyóiak«. (I. m. 46. l.) 16 év telt el e sorok írása óta a nélkül, hogy annak beváltásáról akár Fülöp, akár valaki más gondoskodott volna. Pedig e nélkül — s hány ilyen *nem kötelező* ígéret hangzott már el irodalomtörténet-írásunkban ! — a magyar dráma történetéről hiányos a tudásunk. E misztériumok nem csupán iskolatörténeti adalékok, hanem valóságos, keresztény műveltségünknek nagyfontosságú eszközei. Mint a középkor festészete, úgy az újkor misztériuma elsősorban a keresztény vallás történetét illusztrálta. Az által, hogy Krisztusnak s az ő tanítványainak históriáját *naturaliter* a közönség szemei elé állította, öntudatlanul is példát nyújtott arra : miképen kell emberi viszonyok között Krisztus szellemében élnünk. Kulturális szempontból ezt a keresztény művészetet többre kell becsülnünk a legjobban kihegyezett dogmafejtetésnél. Az bizonyos, hogy az iskoladrámák (mert hiszen ilyenül tekinthetjük a misztériumokat is) legtöbb esetben az ifjúság használatára készültek, s csak kevés olyan előadásról tudunk, a mely a *közönség*nek szólt. Ámde az iskolás

ifjúság idővel *közönség* lett s fiataalkori emlékeit magával vitte az iskolával később tán soha nem érintkező életbe. Jó ezt figyelembe vennünk e drámák olvasásakor.

Az említett mulasztást — ha nem épen a misztériumok terén — most dr. Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz igyekeztek kipótolni. »Csiksomlyói iskoladrámák« czímen négy drámát adtak közre a szükséges bevezető és a szöveget kísérő jegyzetekkel. A történeti bevezetésből (melyet Szlávik írt) megtudjuk, hogy a zárda könyvtárában a főttebb említett misztériumos köteten kívül két kötetben és külön füzetekben 28 iskoladráma maradt ránk. E két kötet 7+6 drámát tartalmaz (I. köt. 1. *Superbia Dejecta Humilitas Exaltata*, 2. *Innocentia benefica castitatis coronata*, 3. *Actio allegorica de parente*, 4. *Exaltatio Crucis*, 5. *Actio Pentecostalis*, 6. *Zapolya-Bebek*, 7. *Rusticus Imperans*. II. köt. 1. *Misericordia Dei*, 2. *Actio Tragica pro Anno 1776*, 3. *Actio Populo*, 4. *Actio Parascevice*, 5. *Actio Populo Devoto*, 6. *Jeroboám*). Szerzőkül Ferenczi Vitust, Borbély Absolont, Kézdi Gráciánt, Fülöp Fábiánt, Szentés Regináldot és Tima Balthazárt (?) említi Szlávik. Valószínű azonban, hogy a jelesebb növendékek is írtak drámát. Mind a 28 iskoladrámát — sajnos, csak a felsoroltakról tájékoztat Szlávik, ellenben a füzetekben levő 16 darabról egyetlen szóval sem emlékezett meg — maguk a szerzők másolták be a csiksomlyói Mária-társulat füzeteibe, Ferenczi Vitus praesessége idejében 1776-ban. A II. köt. 2. sz. darabjának kivételével — a mely még egy másolatban megvan ugyanott — a többi jelenlegi tudomásunk szerint unicum.

Ez iskoladrámákat 1773—1780-ban adták elő pünkösöd szombatján és nagypénteken, kivételesen azonban máskor is. Az előadásokat kezdetben az iskolaépületnek erre a célra kijelölt termében tartották, hol állandó színpad volt. A színpadot két festett közfallal el lehetett különíteni; mozgatható kulisszái is voltak. Jó időben szabad előadást tartottak a Kis-Somlyóhegynek Jézushágóján. Színészekül diákok szerepeltek, de alkalom szerint katonákat vagy falusi legényeket is fölléptettek. Az előadásokat nemcsak az ifjúság látogatta, hanem a búcsúra összegyűlt vidéki közönség is, a mely ezért belépti díjat fizetett. Idővel annyira népszerűvé lettek ezek az iskolai előadások, hogy a megye más-más községekben is megismételték. Ezek a vándorszínielőadások nem csekély hatással voltak a magyar nemzeti színészet kialakulására.

A bevezetés második részében »dramaturgiai rész« czímmel Alszeghy ismertet meg a XVIII. századi iskoladrámák költészet-tanával. »Ha igazságosak akarunk lenni szerzőink méltánylásában, — írja — nekünk is figyelembe kell vennünk azokat a törvényeket, a melyekhez mérte a művet az előterjesztett darab előadásáról határozó *consultatio*.« Alszeghy magyarázata tanulságosan egészíti ki Szláviknak becses históriai tájékoztatóját. Van azonban kifogásom is ellene. Nem tudom, mire való a szövegbe latin és francia idézeteket keverni. Jegyzetben van annak a helye.

A kötet legnagyobb részét a négy dráma szövege foglalja el: I. *Misericordia dei*, II. *Exaltatio Crucis*, III. *Zapolya-Bebek*, IV. *Rusticus imperans*. E drámákról s a hozzájuk fűzött (EPhK. 1910. 233—5. l.) kommentárrol akkor mondhatunk többet, ha a hír szerint ismert többi iskoladrámák is meg fognak jelenni.

DR. BORBÉLY ISTVÁN.

Illei János: Tornyos Péter. Kiadta és bevezetéssel ellátta *dr. Alszeghy Zsolt.* (Régi Magyar Könyvtár 33. köt.) Ára 1 kor. 60 fillér.

Illei Tornyos Péteréhez mindeddig csupán egy probléma fűződött: vajjon mennyiben átdolgozás? E kérdést *Riedl F.* vetette föl egyetemi előadásaiban, utalván arra, hogy »molièrei jelenetek vannak a darabban«. *Riedl* nyomán *Gragger* Róbert részletesen összehasonlította (EPhK. 1908. 585—598.) Molièrenek *Bourgeois gentilhomme*-ját *Tornyos Péterrel* s úgy találta, hogy »a főmotívumok közösek: nagyravágyó polgár a főhős; mindenki, a ki csak teheti, rászedi; hogy a felsőbb körökbe juthasson, öreg kora ellenére tanulni kezd, kapkod a műveltség után, de faragatlan, esetlen. Hetvenkedik hamarosan szerzett csekély tanultságával s felsül vele«. Az epizódok közül a táncz nemek felsorolása, a kétszeri átöltözés, a szerepek, a dalok mind közösek. Ellenben »Lőrincznek alakját Molière *Nicole*-ján kívül *Holbergnek Don Ranudo de Colibrados* érdekes alakja, *Pedro* lakáj, inspirálta«. Az tehát, hogy *Illei*, ki francziául tudott, tényleg használta Molière és *Holberg* idézett műveit, ezek után többé nem lehetett kétséges. Azonban *Gragger* tovább fonta okoskodását. Molière *Bourgeois gentilhomme*-jának legrégibbről ismeretes fordítása 1769-ből való. E fordítást az egri jezsuita kollégiumban a XVIII. század végén el is játszották; ránk egy kolozsvári másolatban maradt, a melyet *Beöthy Zsolt* fedezett föl. A kolozsvári kéziratnak van még egy másolata a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár iskoladrámakódexében, s e másolat mellé van kötve *Illeinek* két más darabja, *Salamon* és *Titus*. *Gragger* főleg ezekből a körülményekből arra következtetett, hogy a *Tornyos Péter* alapjául szolgáló *Fenhéjázó*-t (mert ez a Molière-fordítás címe) szintén *Illei János* fordította.

Alszeghy Zsolt (»*Illei János* élete és írói munkássága«). Nagyszombat, 1908.) elfogadta *Gragger* pozitív eredményeit, a *Fenhéjázóra* vonatkozó hypothesist azonban hibásnak tartotta. »*Gragger* abból indul ki, — írja (E Ph K. 1909. 166.) — hogy a *Fenhéjázót* magában foglaló gyulafehérvári kézirat *Illeinek* is megőrizte két darabját, a *Salamont* és a *Titust*. Ámde a *Titus* nem *Illeinek* a fordítása, hanem *Kereskényi*é, a *Salamon* pedig nem *Illeinek* kezeírása, hanem a drámának idegen kéztől eredő, nyomtatott szövegen alapuló, elrontott másolata.« A polemiát *Graggernek* replicája zárta be (E Ph K. 1909. 316.), a hol ismételve kijelentette: »a szerzőség kérdése marad, a mint azt felvetettem«.

Öt évig szünetelt a vita. Most újból nyilatkozott Alszeghy s *Tornyos Péter* szövegének betűhív lenyomata elé csatolt értekezésében kijelenti: »el kell ismernünk, hogy a *Fenhéjázó* és *Tornyos Péter* azonos forrásból került, hogy Illei lehetett amannak is az adaptálója, de viszont elvárjuk, hogy elismertessék az is, hogy e lehetőség valószínűvételére *semmi bizonyítékunk nincs*«. (R. M. K. 33. köt. 13. l.) Alszeghy ezúttal tovább vitte a kutatást. Új megállapításai a következők: Molière *Fenhéjázójának* ma három kéziratoss példánya ismeretes. Egyik az 1759—65. közötti időből való gyulafehérvári; másik az 1769-ből való egri; harmadik a kantai minorita-rend iskoladrámái között, 1774 körüli kézírásban maradt *Stolander* című. »*Stolander* — írja Alszeghy (i. m. 15. l.) — Molière darabjának önálló iskolai adaptációja és ha valamelyik *Fenhéjázót* Illei művének kellene mondanunk, legtöbb joggal a *Stolandert* mondhatnók.« Ha elfogadjuk Alszeghy megállapítását, úgy Tornyos Péter keletkezésének idejét 1773 előttre kell tennünk. Ugyanis az említett kantai kéziratoss kötetben megtalálható *Tornyos Péter* is, szöveg alatt a másoló nevével. Ez a másoló — Jancsó Ferencz — 1774-ben *Kincses Naso fősvény ember* című komédiát írt, a melynek személyei között »Tornyos Pál«, »Ventifak Gerebontziás diák, Ebhendi, Petymeges Mihály szolgálja« szerepelnek. A személyek egyezését csak úgy érthetjük, ha fölteszszük, hogy Jancsó 1774-ben már ismerte Illei Tornyos Péterét.

Ekként egészítette ki Alszeghy kutatása Graggerét. Most, hogy *Tornyos Péter* szövege könnyen hozzáférhetővé lett, irodalomtörténetírásunk új feladat elvégzése elé került. Meg kell állapítani e komédiáról azt, a mi annak legszebb sajátossága: humorát. Stílusának magyarosságát össze kell vetni kortársainak stílusával. Mindenekelőtt pedig arra kell rámutatni, hogy *Tornyos Péter* az első igazi magyar népszínmű, a kezdetlegességnek minden fogyatkozásával, de a kezdet sokatigérésével. Hiszen Tornyos, a garabonciás diák, s a hűtlen szolgálja a következő század népies irodalmának állandó alakjai lesznek. Aztán Illeinek drámaírótehetségét is új megvilágításba kell helyezni. Ő nem volt csupán compiler; forrását nem *csak* magyarosította, hanem a francia komédiából minden ízében magyaros bohózatot készített.

DR. BORBÉLY ISTVÁN.

Kardos Lajos: Arany János Bolond Istókja. Irodalomtörténeti tanulmány. Debreczen, 1914. 8-r. 148 l. Ára 3 korona.

Az Arany műveit tárgyaló, még mindig hiányos irodalomban figyelemreméltó kísérlet Kardos Lajos monographiája. Egyrészt olyan műhöz fordult, melyet a kutatás még nem aknázott ki, jöllehet az subjektív vonatkozásaival kedves feladatnak mutatkozott; másrészt olyan munkát végzett, mely a Bolond Istók méltatásában alapvető marad, mert tárgyát sok tekintetben kimerítette. Az előbbi nem a szerző érdeme: a thema egyetemi pályakérdés volt. A sike-

rült megoldás azonban Kardost dicséri. A dolgozat, első önálló munkája, formailag szaggatott. Szervi egység nincsen benne, s arányosságához is szó fér. De mint elsősorban *philologiai* irányú munka, pontos, megbízható adatokkal világítja meg a felmerülő problémákat. Négy része közül az első a mű külső történetét állapítja meg; nagy szorgalommal összehordott és éles figyelemmel csoportosított adatai, melyek különösen reá vallanak a képzett philologusra, hitelesen megállapítják a *Bolond Istók* keletkezésének körülményeit. Az egyes változatok összehasonlításából a helyes szöveget is megállapítja több érdekes esetben. A harmadik és negyedik rész a mű forrásaival foglalkozik. A byroni hatást részletesen is kimutatja, de megállapítja, hogy a Byron költészetéért való lelkesedés (melyet Arany Lászlóval együtt Arany életviszonyainak tulajdonít) részt kér a concepcióból is. Az *Apostol* s vele Petőfi hatásáról volt szó már ezelőtt is, de megfogható formában Kardos állapítja meg, hogy az egész I. ének meséjének főszála Sylvester történetét követi. Ismeretes, hogy ez irodalmi hatásokon kívül — s ennek bizonyítása volt az egyetemi pályakérdés is — Arany élete a költemény főforrása. Az életrajzi elemek szorgos kutatása szerzőnket önmagukban is becses eredményekhez vezet: Arany életrajzához, különösen debreczeni diákeveihez, szolgáltatatható új adatokat. Az I. énekben tudvalevőleg kevesebb az élményi elem; a II. ének elemzése annál több önálló kutatásra készítette a szerzőt, s a már említetten kívül Arany színészpályájáról is sok mondanivalója akadt.

A kötetnek kétségtelen gyengéje a laza szerkezeten kívül, mely a becses mondanivalók elrendezésében is mutatkozik, a második rész, melyben aesthetikai jellemzést akart adni. Úgy véljük, e részlet a mű befejezése kellett volna hogy legyen; az elemző munka, a kutató eljárás eredményei után a synthetikus és értékmegállapító befejezés; az utóbbi rövid formában meg is van illő helyén, de ugyanott foglalkozik a *Bolond Istók* verselésével is, a mi az aesthetikai méltatás fejezetébe tartozott volna, ez utóbbi maga pedig tisztán a concepcióban mutatkozó byroni hatás kedvéért, a mű velejébe, a forráskutató rész elé került. Ezenfelül hiányos is: a *Bolond Istóknak* csupán humorával és fogamzásával foglalkozik. E rész még, éppen Kardostól, kidolgozásra vár. Akkor elérte célját: a *Bolond Istóknak* teljes és összefoglaló monographiájával adta annak méltatását. De ez összetevő rész nélkül is teljes apparattussal kimerítette a feladat philologiai részét s ezzel alapvető munkát végzett.

KEREKES EMIL.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* legutolsó számában Alszeghy Zsolt ismertette a magyar romantikus drámáról szóló könyvem. Kifogásolja benne a Molière-ről szóló leszújtó ítéletet. Sietek kijelenteni, hogy tisztelt bírálóm e helyen félreértett, mert én ott Obernyik Károly ítéletét közlöm Molière-ről. A fogalmazás nem szabatos volta vagy az interpunctio — beismerem — olyan, hogy e hely csakugyan félreérthető.

Vértesy Jenő.

REPERTORIUM.

- Angyal Dávid.* Szalay László. Budapest. Szemle 157. köt. 187—228. l.
- Arany, Johann.* Budas Tod. Übers. v. Carl Mauer. 1913. — Ism. Gr. Budapest. Szemle 157. köt. 478—480. l.
- Balogh Á. Anyos dr.* Újhelyi Dayka Gábor. 1913. — Ism. dr. Tordai Ányos. Kath. Szemle 214. l.
- Baranyay József dr.* A komáromi sajtó története. Komáromi Ujs. 6—8. sz.
- Beöthy Zolt.* Kemény, a regényíró. Budapest. Szemle 157. köt. 332—344. l.
- Berzeviczy Albert.* Megemlékezés báró Kemény Zsigmondról. Budapest. Szemle 157. köt. 321—331. l.
- Császár Elemér.* A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. 1913. — Ism. Bleyer Jakab. EPhK. 215—220. l. B. J. Irodalomtört. 190—191. l.
- Császár Elemér.* Ányos Pál. 1912. — Ism. dr. Tordai Ányos. Kath. Szemle 215—218. l.
- Décsi Lajos dr.* Tinódi Sebestyén. 1912. — Ism. dr. Tordai Ányos. Kath. Szemle 212—214. l.
- F. E. Kemény Zsigmond báró.* Budapest 34. sz.
- Ferenczi Zoltán dr.* Magyarország bibliográfiája. Könyvtári Szemle 37—39. l.
- Ferenczi Zoltán.* A nemzeti genius és a nemzeti irodalom. Budapest. Szemle 157. köt. 291—296. l.
- Gajdács Pál.* Mikszáth Kálmán otthon. Az Ujság 52. sz.
- A gyöngyösi todalék. Közli dr. Alszegehy Zolt. Gyöngyösi kalendár. 1914. 74—94. l.
- H. A. Kemény Zsigmond.* Élet 7. sz.
- Halmi Bódog.* Petőfi lelke. Máramaros 8. sz.
- Harsányi István.* Kazinczy Ferenc és a Kártigám. Irodalomtört. 106—110. l.
- Heinrich Gusztáv.* Jelentés a Kóczánjutalomról. Akad. Értes. 97—105. l.
- Herczeg Ferencz.* Szigligetiről. Budapest. Hirl. 35. sz.
- Herman Ottó.* Pósa Lajosért. Budapest. Hirl. 40. sz.
- Horváth Zoltán.* Madách: Az ember tragédiája. (Bevezető magyarázatok a színi előadás alkalmával.) Gömör-Kishont 7. 8. sz.
- Jákó János.* Kemény Zsigmond mint újságíró. (Intimitások a nagy publicista életéből.) Budapest 40. sz.
- Jászi Oszkár.* Egy verseskönyvről. Világ 40. sz. (Vezércikk Ady E. »Ki látott engem« cz. kötetéről.)
- Kacziány Géza dr.* A magyar memoire-irodalom. Pótlások. Könyvtári Szemle 43—47. l.
- Kádár Jolán!* Adatok a magyar drámafordítások forrásaihoz. EPhK. 240—242. l.
- Kara Ferencz dr.* Kölcsey és a francia irodalom. Alkotmány 32. sz.
- Karl Lajos.* Ilosvai Toldijáról. Irodalomtört. 94—105. l.
- Katona Lajos* irodalmi tanulmányai. 1912. — Ism. Gaigóczi György. Irodalomtört. 112—116. l. — dr. Vargha Damján. Kath. Szemle 327—329. l.
- Kemény Zsigmond* levele Petőfihez. Pesti Napló 34. sz.
- Kemény Zsigmond* hátrahagyott munkái. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz.

- Kersék János.* Muzsikálnak. Versek. 1914. — Ism. dr. Thomée József. Orsz.-világ 7. sz.
- Kicska Emil dr.* Petőfi Zoltánról. Nyitra vármegye. 1—4. sz. (Az első fejezet a múlt évi 52. sz.-ban jelent meg.)
- Kiss József* költeményei II. köt. 1914. — Ism. Vasár. Ujs. 2. sz.
- Lesznai Anna.* A kis pillangó utazása. — Ism. Balázs Béla. Nyugat I. 64—66. l.
- Loweszk Elek.* Kemény Zsigmond és a Pesti Napló. P. Napló 34. sz.
- Lovik Károly.* A keresztúton 1914. — Ism. Vg. Budapest. Szemle 157. köt. 307—313. l.
- Márton Manó.* Arany János szalontai jegyző utazása Bécsbe. Budapest 37. sz.
- Mészöly Gedeon.* A Döbrentei-kódex zoltárai és az Apor-kódex. Nyelvőr 65—70. l.
- Mikszáth Kálmán* két levele Gajdács Pálhoz. Az Ujság 24. sz. 9 lap.
- Móczár József dr.* Bárány Kemény Zsigmond. Bereg 9. sz.
- Rákosi Jenő.* Kemény Zsigmondról. Budapest. Szemle 157. köt. 345—350. l.
- Budapest. Hírl. 35. sz.
- Révfy Géza.* Arany János mint dalszerző. Magyar Dal 2. s. kv. sz.
- Riedl Frigyes.* Mikszáth előadása. Világ 40. sz. — Mikszáth művészete. U. o. 46. sz. — Mikszáth regényei. U. o. 52. sz.
- Rubinyi Mózes.* Mikszáth pályája. (Felolvasásának kivonata.) Világ 48. sz.
- Rubinyi Mózes.* Mikszáth Kálmán írói hagyatéka. Budapest. Szemle 157. köt. 268—279. l.
- S. A. Kemény Zsigmond.* Vasár. Ujs. 7. sz.
- Sebők Zsigmond.* Ifjúkor. 1914. — Ism. Vg. Budapest. Szemle 157. köt. 303—307. l. — Alfa. Budapest. Hírl. 11. sz.
- Silberfeld Jakab dr.* János vitéz és Toldi. Irodalmi tanulmány. Békéscsaba és vid. 4—7. sz.
- Szederkényi Anna.* A nagy nő. 1914. — Ism. H. A. Élet 7. sz.
- Szomorú Emil.* A függöny előtt és a függöny mögött. 1914. — Ism. az. Az Ujság 49. sz.
- Szilárd Ferencz dr.* A bor és a mámor az Ember Tragédiájában. Buziás-fürdői Közl. 4. sz.
- Thienemann Tivadar.* Herder és Batsányi. EPhK. 146—148. l.
- Toma István.* Élet és irodalom 1914. — Ism. Békéscsaba. Irodalomtört. 119. l.
- Törös Béla dr.* A családi élet hatása Tompa lelkivilágára s költészetére. Bereg. 9. sz.
- Trostler József.* Faludi és a német gáláns költészet. EPhK. 201—206. l.
- Váczy János.* Tompa Mihály életrajza. 1913. — Ism. Tolnai Vilmos EPhK. 113—116. l. — Lengyel Miklós. Irodalomtört. 116. l. — Vasár. Ujs. 4. sz.
- Váczy János.* Adalékok Tompa Mihály életrajzához. EPhK. 236—240. l.
- Váczy János.* Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy. Budapest. Szemle 157. köt. 161—186. l.
- Várady István.* A gyermekek poetája. Nagyvárad 42. sz. (Pósa Lajosról).
- Vértessy Gyula.* A vér és egyéb történetek 1914. Ism. Vasár. Ujs. 6. sz.
- Vértessy Jenő.* A magyar romantikus dráma. 1913. — Ism. Benedek Marcell. Irodalomtört. 117—119. l.
- Vizsota Gyula.* Vörösmarty nagyjuttalmi és drámai jelentései. Akad. Értes. 108—123. l.
- A Vojnich-díj.* Képes Vasárnap febr. 8.
- Voinovich Géza.* Jelentés az 1913. évi Vojnits-juttalomról. Akad. Értes. 106—108. l.
- Zilahy László dr.* Kemény Zsigmond. Budapest. Hírl. 34. sz.
- Zolnai Béla.* Szigligeti »Szökött katonák«-jának külföldi elemei. EPhK. 105—110, 175—190. l.
- Zoltányi Irén.* Czuczor Gergely leveleiből. Irodalomtört. 81—93. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.